

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Somlyó György (1920–2006)

TANDORI DEZSŐ verse 689

SZIGETI CSABA: Jelenidőben (*hosszú fecsegés, hosszú hallgatás*) 690

*

TOLNAI OTTÓ: Életem legszebb irodalmi estje (*Kisprózák nagyobb tömbök közül*) 694

LÁBASS ENDRE: Kokas és Neptun (*A Neptune Street-i börtöncella*) 713

ACZÉL GÉZA verse 722

SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 724

KISS JUDIT ÁGNES versei 726

BÁNKI ÉVA: Szilvi költő lesz (*novella*) 727

KŐRÖSSI P. JÓZSEF: Anglia. Gyakorlótér (*novella*) 736

ZOLTÁN GÁBOR: Saját kard (*novella*) 740

MÉHES KÁROLY versei 743

G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 746

MAGOLCSAY NAGY GÁBOR versei 747

GYÖRGY PÉTER: A sorozat, a rács és a hálózat (*tanulmány*) 749

*

Poszler György hetvenöt éves

POSZLER GYÖRGY: „Között” (*Nemes Nagy Ágnes költészettana*) 760

SÁNDOR IVÁN: A fotók titka – a titkok szövevénye (*esszé*) 772

*

THOMKA BEÁTA: Életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis (*tanulmány*) 784

BOVIER HAJNALKA: Titok és vallomás Mészöly Miklós *Nem felelt meg neki* című írásában (*tanulmány*) 789

KÁROLYI CSABA: Párhuzamos legendák (*Ottlik- és Mészöly-képiünkről, fényképeik ürügyén – Ottlik képeskönyv; Móser Zoltán: Mészöly Miklós arcai, tárgyai, tájai*) 795

OLASZ SÁNDOR: A létezés mélyén (*A különböző Idők és a közös Terek Sándor Iván Követés című regényében*) 802

2006

JULIUS-AUGUSZTUS

NYÁRY ISTVÁN: Nyertesek, megfejtés nélkül (*Tapasztalatcsere.*

Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról) 807

CSEHY ZOLTÁN: Legalább két Kavafisz (*Konsztantinosz Petrosz*

Kavafisz: Alexandria örök) 813

SZAKÁLY SÁNDOR: Tejet prédikálok és tejet iszom (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 817

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – **Lícium Könyvesbolt,** Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Fókusz Könyvesbolt,** Hunyadi u. 8-10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrassy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt,** Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtára – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

550,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

06007

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válasborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,
egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÉS A DRÁVA CSAK FOLYT (szlavóniai horvát rövidprózák) című magyar nyelvű antológiát és a *Valoviti Balaton* című kortárs magyar novellákat tartalmazó horvát nyelvű kötetet mutatta be a Pécsi Horvát Színházban május 25-én *Helene Sablić Tomić* és *Ágoston Zoltán*, a kötetek válogatói, *Kristina Peternai* műfordító, *Josip Cvenić* és *Mirko Čurić* írók. Az esten közreműködött *Lipics Zsolt* és *Vidákovic Szláven*, a Pécsi Nemzeti Színház színművészei.

GÖMÖRI GYÖRGY költő, műfordító, irodalomtörténész *Versek Marinak* és *Az én forradalmam* című könyveit mutatták be a pécsi Művészetek Házában június 7-én. A szerzővel *P. Müller Péter* irodalomtörténész beszélgetett.

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT alkalmából rendezett beszélgetéssorozatot az Alexandra Kiadó Pécsen, a Szechenyi téren június 8. és 17. között. A könyvszínpad vendége volt többek között *Bertók László*, *Bódis Kriszta*, *Csaplár Vilmos*, *Garaczi László*, *Gordon Agáta*, *Háy János*, *Jász Attila*, *Kiss Judit Ágnes*, *Konrád György* és *Kukorelly Endre*. A szer-

zőkkel *Mihályi Éva*, *Kosztai Gabriella* és *Ágoston Zoltán* beszélgetett.

A JELENKOR június, színházi számát június 16-án a Művészetek Házában *Györffy Miklós* kritikus, irodalomtörténész, *P. Müller Péter* irodalomtörténész, *Garaczi László* író és *Ágoston Zoltán*, a Jelenkor főszerkesztője mutatta be. A rendezvényen adták át a *Jelenkor* nívódíjakat, az elmúlt év legjobb szépirodalmi *Jelenkor*-publikációjáért *Kőrösi Zoltán*, kiemelkedő értekező szövegéért pedig *Györffy Miklós* vehetett át. A laudációkat *Nagy Boglárka* kritikus, a lap szerkesztője, illetve *Takáts József* eszméletörténész tartotta.

NŐI ÉS FÉRFI HANGOK – REGÉNYEK, VERSEK, DALOK címmel a *Jelenkor* folyóirat estjére került sor június 18-án a tettyei romoknál *iff. Bagossy László* rendezésében. Az összeállításban *Závada Pál*, *Rakovszky Zsuzsa* és *Várady Szabolcs* művei hangzottak el a szerzők és *Udvaros Dorottya* Kossuth-díjas színművész tolmácsolásában, zongorán kísért *Darvas Ferenc* zeneszerző. A szövegeket *Ágoston Zoltán*, a lap főszerkesztője válogatta.

Szerzőink

- Tandori Dezső* (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Szigeti Csaba (1955) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicson él.
Lábass Endre (1957) – író, festő, fotóművész, Budapesten él.
Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.
Szlukovényi Katalin (1977) – költő, Budapesten él.
Kiss Judit Ágnes (1973) – költő, Budapesten él.
Bánki Éva (1966) – író, a KGRE BTK tanársegéde, Budapesten él.
Kőrösi P. József (1953) – költő, író, szerkesztő, Budapesten él.
Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapesten él.
Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
Géher István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.
Magolcsay Nagy Gábor (1981) – költő, Egerben él.
György Péter (1954) – esztéta, Budapesten él.
Poszler György (1931) – irodalomtörténész, esztéta, Budapesten él.
Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.
Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.
Bovier Hajnalka (1977) – tanár, a PTE PhD-hallgatója, Kecskeméten él.
Károlyi Csaba (1962) – kritikus, az *Élet és Irodalom* szerkesztője, Budapesten él.
Olasz Sándor (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *Tiszatáj* főszerkesztője, Szegeden él.
Nyáry István (1975) – író, irodalomkritikus, Budapesten él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi *Kalligram* szerkesztője, Dunaszerdahelyen él.
Szakály Sándor (1937) – tejipari szakmérnök, kutatóbiológus, Pécsen él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

TANDORI DEZSŐ

Somlyó György halálára

Ez, én még, te már, semmi más,
nem kérdés semmi – hát vitás?

*Fura herceg, te engedékeny,
s ha léted bármi önzetében;
mindenestül modernnek lenni,
minden más kényszerből kimenni.*

*Mást kérdek én: hát Kosztolányi?
Egy nagy téren egy karnyújtásnyi?
Mágia-könyvvel fémszobor,
ott van köröttünk valahol.*

*Ott van köröttünk: idegenség,
ott van, hoz vagy visz jó szerencsét,
akármilyen Esti-önzetében
megbocsátó és engedékeny.*

*Gyuri, sokkal idősebb bátya,
nem ülünk le már nagy sokára,
vagy csak igen nagy sora lesz,
hogy a vendéglő bora lesz.*

*Modernnek, mondtad, mindenestül;
idézet – félláb Rimbaud eldűl,
Elvonult én, ha akarom,
ha nem, elhagy két roncs karom.*

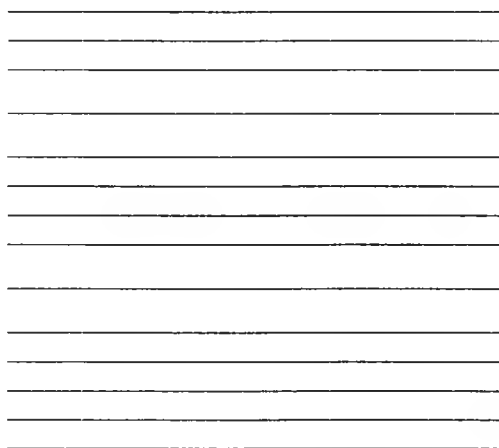
S ez: én még visszakacsmarom...

JELENIDŐBEN

(hosszú fecsegés, hosszú hallgatás)

Főhajtás Somlyó Györgynek

Ennek az írásnak úgy van és csak egyetlen formális megkötése van, ahogyan a Somlyó György fordította „irracionális szonetteknek” is. A fordító a bevezetőjében (*Hallomás. Harminchat új francia költő Somlyó György fordításában*, Európa, Budapest, é. n., 203–206. p., valamint *Az utazás. Francia költők antológiája Charles Baudelaire-től Marc Chodolenkóig*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 584–586. p.) nem magyarázza meg, hogy Jacques Bens 41 irracionális szonettje miért irracionális, vagyis a költemények tagolása miért olyan, amilyen. Pedig egyszerű: „Elv: tudván, hogy π egyenlő 3,1415-tel és e hat szám összege 14, szerezzünk olyan szonettet, melyben a verssorok már nem négyes és hármas csoportokba, hanem a következő séma szerint rendeződnek el:

(Idézet zárva: Paul Fourne!: *Clefs pour la littérature potentielle*, Denoël, Paris, 1972, 84. p.)

Nos, én is egy irracionális (?) megkötést vezetek be, csak az enyém nem szám-elvű, hanem grammatikai természetű. Egyetlen alkalom kivételével *kiiktatom a múlt idő használatát és csak a jelen időre* korlátozódok. És néha arra a jövőre, amely szorosan tapad a jelenhez. Például mondok ilyeneket, hogy e korlátozás értelme hamarosan világos lesz.

Nagyon erős prezentizmus ez, de nem kizárólag a jelen ontológiai erőszakosságára utal, a jelennek arra a nyersségére, amit a Somlyó-szövegek erősen hangsúlyoznak, vagyis az ifjúság prezentizmusát, ezt a legerősebb jelenidejűséget. Akár meglepő, akár nem, neki (szinte) nincsenek őszikéi.

*

Bár Somlyó György joggal és többször kesereg a honi kritika gyakori felületessége fölött, ugyanez a kritika számos dolgot elmond őrá vonatkozóan is. Persze szétpakolva-osztályozva a szövegeket: ezek a szerző „saját”, eredeti költeményei, ezek a fordításai, ezek a tanulmányai... stb. És ilyenkor a kritika megérzi a maga kudarcát: mert igaza van abban, hogy Somlyónál a a mindig-változó, próteuszi én vagy az én-sok megírása régóta központi kérdés (és szorosán kötődik Pessoaéhoz, az ő Pessoajához, de az én mint másik Rimbaud-jához, Roubaud-hoz is); igaza van abban, hogy szerzőnk régóta jelenít meg egy erős és következetes européer kulturális látásmódot (az én és a nem-én viszonyát „saját” és „idegen” kultúra kölcsönös átjárásának kérdésévé tágítva); igaza van abban, hogy a fordítás alapproblémáit veti föl Somlyó, ami nélkül a mi költészettörténetünk aligha érthető meg: ráadásul költőnk – a korábbi fordítási gyakorlatok mély ismeretének birtokában – brilliánsan tologatja a saját költemény és az átültetés rögzítettnek hitt határait, sőt még e mindig mozgó határokon is át-átlép. Ami engem olvasóként és kritikusként a leginkább vonz, az természetesen egyrészt Somlyó György formafelfogása és -teremtése, másrészt a kulturális és szövegutalások szövődése. E kettős szakbarbár optika óhatatlanul eltakar más jelenségeket. Számos olyan jelenség van, amit nem értek világosan, de érzem őket. Ilyen például Somlyó makacs törekvése a költészetében az egyetemességre. Hogyan gondolható el az anyanyelvbe való beágyazottság felől a költői univerzalitás? Csak korlátozott számú nyelvi kultúrában és különböző fokokon lehetünk ott: ezek – bár még annyira nem mechanikus – összegzése is valami részlegest adhat ki. Nem A Költészet létének tételezéséről van szó, mely univerzális emberi teremtésfajta különféle nyelveken szólalhat csak meg? Nem tudom.

De térjünk vissza az ifjúság prezentizmusához! E jelenidejűség úgy működik (a poundi *Make it new!* jegyében), hogy még a régmúlt is jelené válik, vagy ha létre akar szert tenni, kénytelen jelené válni. E jelen-séget Somlyó Györgynél csak Ronsard-effektusnak nevezem. A múlt jelené, ráadásul saját jelené tevésének példáját röviden, de hogy „hazabeszéljek” Pécsre, Birkás Géza kézikönyvének egyik részletével vezetem föl. Pierre de Ronsard-t „A mai nemzedék (a húszas évek, a Szabó Lőrinc nemzedéke – Sz. Cs.) főleg mint szerelmi költőt méltányolja. Három kötet szerelmes verset írt három különböző nőhöz: Kasszandrához, Máriához és Helénához; az első egy szép, szőke hajú, fekete szemű olasz leány volt; a második egyszerű falusi parasztleányka, a harmadik előkelő dáma (...). Akad azonban e szerelmes versek közt néhány hangulatos, lágy melancholiájával, művészi formájával megkapó költemény, amelyben a költő az asszonyi szépség hervatagságáról, az ifjúkor mulandóságáról, az élet rövidegéről elmélkedik” (Dr. Birkás Géza: *A francia irodalom a legrégebb időktől napjainkig*, Szent István Társulat, Budapest, 1927. 38. p.). Így van. Ám ami a Heléna-sonetteket illeti, azt azért még tudni kell, hogy ekkor Ronsard már idős volt, Hélène nagyon fiatal. Ezért kell a költőnek, lemondva a petrarkista szerelmi szövirágokról, rendes zsarolássonetteket írnia, köztük a legszebbet, mely így kezdődik:

„Ha majd öreg leszel, és este gyertyafénynél
Tűz mellett üldögélsz, s az orsót pörgeted,
Csodálkozva fogod zümmögni rímemet,
Hogy egykor mint a vers tündére bennem éltél.”

A folytatás könnyen kitalálható: öregasszonyként már bánni fogod nagyon, hogy elutasítasz. Ráadásul e sonettet az a Szabó Lőrinc fordítja, akit Somlyó több ízben mesterének, első mesterének nevez. Ez az alaphelyzet és ez a feloldási javaslat hamar igen népszerűvé válik, számos szituatív átírata keletkezik, sok költő – így Yeats is (When you are old...) – a maga személyére és jelenére fordítja-formálja át. Somlyó György is így tesz a *Palimpszeszt* című kötetében, a *Ronsard új sonettjei az új Heléna számára* című mikrociklus-

ban. A Ronsard-Hélène szonettekről egyébként Szerb Antal igen kedves és frivol hangú esszét ír, olvasható *A varázsló eltöri pálcáját* gyűjteményben. És *en passant* megjegyzi, hogy bár számos „Hélène” van az európai költészettörténetben, de e nők mindig némák, nem tudhatni a reakcióikról. Nem így Somlyó Györgynél, akinek a Helénája versben válaszolt. Ez az első csoda. Majd jön a második: Heléna válaszára válaszolni kell. *A negyedik szoba* című kötetben olvasható is öt szabálytalan szonett (Somlyó György: *A negyedik szoba. Versek 1992-1993*, Seneca Kiadó, Budapest, 1994. 59–65. p.).

Mindezt csak azért mondom, hogy a kritikus közmegegyezések listája után 1) lássuk meg a jelenné tevés kulturális mozdulatát, 2) lássunk egy példát a fordítás–pastiche–elszakadás, a szituatív intertextus hármására. Mert a női válasza adott válaszok egyike, a *Ronsard: Les Amours* című szonett így kezdődik:

Szerelmeink összetéveszthetők
Cassandre Marie Hélène de Surgère
Meglátod őket egy este a R.E.
R.-en vagy hol s oly megvesztegetők

És a Ronsard-Somlyó összjáték érzékelteti azt a kritikus közmegegyezést, amely szerint Somlyó György igen tág műveltségű poeta doctus. A *Talizmán* kötethez írt előszavában Vas István felkiáltása így hangzik: „Ez aztán az intellektuális költészet a javából!” (Tudjuk, hogy a dicséret és a stigmatizálás gyakran megkülönböztethetetlen.) Olvashatók tőlem is olyan írások, melyek megerősítik költő, mű- vagy versfordító és tanulmányíró különartását, az életmű beszédmódok és műfajok mentén történő elrendezését, az intertextuális és palimpszesztikus versszervezés középpontba állítását, a költőt mint a mesterség és a költészettörténeti múltak ismeretének alig meghaladható képviselőjét, a mindig-ifjúság (Somlyó György talán így mondaná: a *jeunisme*, a fiatalág felértékelésének) érzületét.

Ma már nem pontosan így gondolom. Ma már figyelek egy hosszabb költeményéből (*Infantilis rapszódia*) kiemelhető rövid ars poeticára is:

Csak a verstan és a nyelvtan
Csak az élvtan és az elvtan
A jelentan és a múlttan

És ezek nem külön-külön vagy három párban, hanem együtt gondolandók el. Míg a szövegek intellektualitása szembeszökő, figyelniük kell nagyon erős szenzualitásukra, érzékiségükre is! Valamint az átjárásra a kulturális-általános és a korporális-egyedi között. Ezzel együtt ma már sokkal egységesebbnek látom Somlyó György legkülönfélébb műfajú írásait is: a szóhasználat azonosságának ugyanaz a villanása itt is, ott is, amott is, az ugyanaz játéka másképp.

Maradnék a fenti idézetben szereplő élvtannál és a legkülönfélébb (költeményes és nem költeményes) megszólalásmódok közti koherenciánál, apró szófordulatok ismétlődéseinél. Ezek mind a nőre és a női testre vonatkoznak, részletek egy *Somlyó György és a korporeitás* című nemlétező tanulmányból.

Első példám talán még engem sem győz meg. A szintagma a „riadt kis őz(ike)”, amely az 1994-ben megjelent kötetben, az *Egy irodalmi lány, Kr.u. 1930-as évek vége, Budapest* című költeményben, verskezdeten (és verszárásban) így bukkan föl:

Olyan volt, mint egy riadt kis őzike.

Az 1997-es *Törésvonalak* kötetben szerepelnek kétnyelvű művek is. A (*chanson à part 2*) így kezdődik:

Mylitte
Ne me quitte
Pas si vite
Comme une cigogne voyageuse
– mint egy riadt kis őz

(A francia rész magyarul: 'Mylitta, ne hagyj itt olyan gyorsan, mint egy költöző gólya'. Somlyó György sokkal szebben fordítaná.)

A második példa talán meggyőzőbb. A *Talizmán* kötet, ez a verses kulturális almanach tartalmaz egy *Fúga-sonettet* Bachhoz (B – A – C – H akrosztichonnal), mely így fejeződik be:

Mi hajszolt tonikából dominánsra,
Mint kelepcébe ejtett bűnözőt?

A szonett megemelt hangnemű. Ellentétben a jóval később keletkezett *Madrigál (X)* frivol hangütésével:

Maga drága
Maga gyáva
Sose lép tonikáról dominánsra
(Inkább csak Tónikáról Domikára)
Ma-dondondon-diridiri-dondon-don
Kí van a bugyijába

De létezik olyan példa is, amelyik olyan egyértelmű, hogy nyugodtan nevezhetjük formuláris jelenségnek, ha nem volna különös a régi és orális költészetet kutatók által használt szakkifejezéssel élni. Az imént idézett *Madrigál (X)*-ben olvassuk:

Mi van a bugyijába
Kékszilva magvaválva
A hamvas szép pinája
Mégis másnak kínálja
A Maga kára
A (*chanson à part 1*)-ben:
Hirtelen hasra fekszik
S kicsillan combja-tája
Közül hamvas bugája
– kékszilva magvaválva –

A kötetzáró *Sestina-kettős*ben pedig:

Ahogy kinyílt – kékszilva magvaválva –
Szája előtt a húsgyümölcs-tekervény

*

Ha az elmúlt tíz esztendőben megjelent Somlyó-költeményeket megnézzük, véleményem szerint tapasztalható elmozdulás a variatív-kombinatív költemény (a *sestina*-típusú) versszervezés irányába. És amikor úgy fogalmaztam e műfaj nélküli írás elején, hogy a költőnek *szinte* nincs költészete az öregedésről, a kurzivált szó azt jelenti, hogy mégis feltűnik néhány ilyen tárgyú darab a mindig-ifjúság ellenében.

Itt hallgatok el, mert el kell. Még annyit, itt, az írás legvégén: Somlyó György nemes és valódi életet élt.

Életem legszebb irodalmi estje

Kisprózák nagyobb tömbök közül

És Franck

Ismertem egy író. Ugyanabba a kávéházba jártunk újságot olvasni. Megfigyeltem. Szépen tudta használni zsebeit. Vékony, aranysegélyű határidőnaplót használt, mindig vasalt zsebkendőt. Körmei tiszták voltak, gondozottak, havonta egyszer pedikűröshöz járt. Naponta borotválkozott. Sosem láttam zavartnak, ziláltnak, a pánik meg sem környékezte, nemhogy még olykor el is uralkodott volna rajta, mint a kávéház másik sarkában ülő kollégáján. Cipője mindig fénylett, szemben korunk egyik legnagyobb zeneszerzőjével (írónk kitűnő ismerője volt munkásságának), aki elvből nem tisztította cipőjét egész életében. Szóval ismertem egy író.

Volt egy története. Szeretett róla mesélni. Részben, mint mondotta, maga találta ki, jóllehet hallott is valamit, meg, tudom, kutatott is hozzá, meg hát vendégszövegekkel is élt, mint élnek manapság a szerzők. Ám végül annyira szétszálazta, elbonyolította, hogy átláthatatlanná lett, noha a szöveg minden változatának, amelyeket én hallhattam, volt valami bársonyos érintésük, meg arról is mesélt egyszer, ott, kis kávéházunkban, hogy ő lát egy pontot, egy fényes pontot, csak el kell jutnia oda – többször felült barátja mögé, sárkányrepülőjére –, el kell érnie azt a pontot, ahonnan ismét áttekinthető lesz az egész.

Kisimul a szöveg horizontja. Majd szépen körbezárul.

Elhatároztam (nincs kizárva, ő is ezt a szerepet szánta nekem, egyfajta médiumot sejtett bennem, akárha én lennék az a pont, ha nem is olyan fényes, mint amilyennek ő látta, álmodta, de hát végső soron egy légy piszok is pont, sőt olykor akárha kínai tussal ejtették volna, igen, olykor akár egy légy piszok köré is szépen rendeződhet a világ): a lehető legrövidebb formában elmesélem a történetét.

Íme.

Három ember – Márta, Max és Franck (aki állítólag kései leszármazottja volt a kávé Franckoknak, de ez számomra nem vált egyértelművé) – találkozik, amikor a várost éppen előnti valami víz az áradó folyóból vagy talán egy távoli tórlóból. Max szerez egy nagy, kék gumipárnát. Azon lebegnek, kezdetben akárha strandolva, hol Max, hol Franck húzódva kissé közelebb Mártához, majd mind görcsösebben kapaszkodva. Ám a párna engedni kezd, eltűnik alóluk. A három ember különböző irányba próbál evickélve menekülni.

Márta rásodródik egy transzformátorra, amely nagy lángnyelvekkel kezd csapkodni. Márta elég a vízen, mint a zsírban.

Maxot elnyeli valami váratlanul kinyíló kloáka.

Azután a zavaros víz visszahúzódik. Beindul ismét az élet.

És akkor: Franckot látjuk, amint kezében egy kis csomaggal (kávé?) lépked a város sáros főutcáján. Talán egy-két héttel vagyunk mindössze a gátszakadás, az árvíz után. Mint mindig, most is kifogástalanul öltözött, csupán nyakkendője tűnik furcsamód gyűröttnek, mintha mosás után nem érkeztek volna kivasalni. Az utca egy váratlan pillanatban véget ér, megszakad. És Franck, aki, senki sem tudná megmondani, miért, egy árnyalattal határozottabban lépkedett, mint szokott volt a vízözön előtti időszakban, alázuhan.

Monguzok

Meghalt Ljerka Potocki, Jutka édesapja testvérének (aki Koszovón élt, Prizren legismertebb, tudós állatorvosa volt) nevelt gyermeke. Natasa, Ljerka lánya, hazajött Ausztráliából a temetésre. Belgrádból is jöttek. A magyar pap, aki majd horvátul búcsúztatja a halottat, ugyanis Ljerka édesanyja zágrábi szlovén asszony volt, késett. Kristóf, aki afféle főszervezőként mozgott a ravatalozó körül, nyakában fényképezőgéppel, kezében kis kamerával, már nyugtalankodott, másik papot akart odarendelni mobilján, mondván, ismer egyet, egy megbízhatóbbat.

Közben odajött hozzám Gabi bácsi, festőművész rokonunk, mondta: 7 pazar szobát rendezett be munkáiból, afféle kis képtárat, emlékházat, látogassuk meg. Természetesen, mondtuk, hiszen én, nem függetlenül a rokoni szálaaktól, kedves feleségétől, aki közben szegény már elhunyt, de egy jeges, én így mondtam, képeinek, illetve annak a hatásnak köszönve is, amit a kép celofános anyagának eljegecsedése gyakorolt rám, hosszú tanulmányt szenteltem munkásságának. (Eredeti ötlet, mondtam volt, a festőt állványostól száműzni a jégmezőkre.)

Majd bárzongorista rokonunk jött oda hozzánk a ravatalozó előtt. Beszélgetünk. Mondta, hallja, Berlinben élünk. Igen, mondtuk, jövő tavaszig. Ő is muzsikált Berlinben, valahol a Momsenstrassén, mondta, de a kávéház nevére már nem tudott visszaemlékezni. Mondtuk, naponta megfordulunk a Momsenstrassén. Mesélte, a fiatal Günter Grass-szal is muzsikált. Mondtam, éppen most látam a nagy író, egyik szegedi barátomnak, Darvasi Lászlónak adott át egy tekintélyes díjat a Museum Insel csodálatos épületében, majd pedig rajzkiállításán is találkoztam vele az Unter den Lindenen, barna ruhában volt, sötétzöld felöltőben, elmaradhatatlan pipájával... Min játszott ?, kérdeztem. Kicsoda?, kérdezte. Günter Grass, mondtam. Ha jól emlékszem, mondta hosszan gondolkodva, bendzsón. Ez kissé meglepett, de nincs kizárva, a szakemberek, az életrajzírók jól ismerik ezt a momentumot. Aztán mégis megérkezett a pap. Mi lett volna, ha nem jön, és Kristóf sem találja az ő megbízhatóbb papját?

A temetés után Bálint, Kristóf apja hívott bernünket, menjünk el hozzájuk, a Joó utcába kezdet mosni. Elmentünk. A bejáratnál ott állt egy széken a lavór, a törül-

közö. Megmostuk a kezünket. Egymás után álltak meg az autók a szűk utcában. Megteltek gyászoló rokonokkal, barátokkal a szobák.

Kristóf bárzongorista rokonunkkal beszélgetett, aki épp arról mesélt, hogy karrierje alatt 25 országban játszott. Egyiptomban, Alexandriában kétszer is. Fél életét sétahajón töltötte. Egyszer majdnem vett egy veszpát, de akkor rátelefonált a felesége: vegyen 10 perkálszoknyát. Hirtelen többen odafigyeltek, 10 perkálszoknyát?!, kérdezték. Majd folytatták a csevegést.

Kristóf akkor egy kicsit kivárt, kihasználta a 10 perkálszoknya idézte intermezzót, majd megszólalt. Épp most vettem egy vadonatúj trombitát. Hol?, kérdezte a bárzongorista rokon. A bolhapiacon, mondta Kristóf. És már hozta is be. Kinyitotta pazar tokját. A sok sötét ruhás ember között felragyogott, szinte lánghalni kezdett a hangszer. De hát te nem tudsz játszani rajta, miért vetted?, kérdezte értetlenkedve a bárzongorista, akinek már rezgett a keze. Kétségtelen, azért vette, mert olcsó volt, ám most azt akarta bizonyítani, hogy azért valamennyire játszani is tud rajta, mindenesetre megfújni egészen biztosan meg tudja... És már a szájához is emelte, furcsán felszegett, peckes tartásban, a ragyogó trombitát.

A gyászoló rokonság hirtelen mind feléje fordult. De akkor az anyja és a felesége rászólt. Mégsem illik gyászvacsorán trombitálni. Megbotránkozna az egész Jóó utca. Kristóf morgolódva pakolta el a ragyogó hangszert, amely akárha így is megszólalt volna.

És most ő kezdett mesélni. Katonaélményeiről, ahol, az sincs kizárva, éppen ő volt a trombitás. Ő fújta az ébresztőt, a takarodót. Akkor, egy pillanatra, mégis sajnáltam, hogy nem játszotta el az ébresztőt, illetve hát a némileg odaillőbb takarodót.

Vis szigetén katonáskodott. Vis szigetéről mesélt. Most meg váratlanul a tengeri levegő csapott meg bennünket.

Mire jobban odafigyeltem, már javában benne tartott a mesében. Épp valami izgalmas fordulat előtt állt.

Ám én nem tudtam, mondta. Nem tudta... Mit nem tudott? Fogalmam sem volt arról, mondta, hogy a monguzok röhögnek.

Monguzok?, kérdezte a bárzongorista. Miféle monguzok?

Hát Titóék... Titóék?!, emelte fel a fejét a bárzongorista felesége, aki a 10 perkálszoknyát rendelte volt, és aki most aktív politikusa a vezető helyi magyar pártnak, ahol Tito nevét nem jól jegyzik. Titóék, folytatta Kristóf, akiknek a főhadiszállása egy időben éppen Visen volt, ott éltek a nyugati diplomaták is mind, akik között ismert írók is akadtak, Titóék a kígyók miatt betelepítették Vis szigetet: monguzokkal.

És a monguzok éjszaka, mondta Kristóf, amíg te vacogva őrködsz: röhögnek.

És akkor mindenki hozzáfűzött valami apró megjegyzést a monguzokhoz, illetve Vis szigetéhez. Ki mikor nyaralt ott. Kinek él ott rokona.

Én arról meséltem, hogy az angol íródiplomaták azt írták volt Titóról, hogy nő, majd együtt strandoltak vele megszegyenülve, mármint hogy Tito mégsem volt nő. Majd pedig arról meséltem, hogy a berlini Egyiptomi Múzeumban van egy kis bronzmonguz. Két lábon áll, és csodálatos kis bronzkezei között a Napot tartja feje felett. Arról, hogy ez az egyik legkedvesebb tárgyam abban a múze-

umban, s gyakran visszalátogatok hozzá, ki hitte volna, hogy az én berlini istenkém éppen egy monguz lesz... Mindenki elcsodálkozott. A bárzongorista felém fordult. Te egy monguzt imádsz ott, Berlinben? Miért ne, kelt védelmemre Krisztof. Mondom, a monguz éjszaka röhög... Áll a tengerparti sziklán a holdvilágban – és hangosan röhög.

Megdöglött-e a kutya

Állt künn, az árva, poros kis fa előtt. Valahol Szegeden. Majd bement a Rupesky nagy, improvizált üvegszalonjába.

Egy fekete Vectra Comfort Wagont nézegetett. Akkor csörögni kezdett a mobilja. Mi újság?, kérdezte. Nem hallottam, mit válaszoltak neki, nem hallottam: mi az újság. Nem is érdekelt, hiszen ott volt a kezemben egy újság, ha érdekelt volna, mármint, hogy mi az újság, belepillanthattam volna, de valóban nem érdekelt, nem pillantottam bele. Aztán hosszan kezdte magyarázni, hogy ők szolgáltatják az óvodának a meleg vizet. Majd váratlanul azt kérdezte, igaz-e, hogy megdöglött a kutya?! Nem hallottam a választ. Nem tudom, megdöglött-e a kutya.

Aztán ismét kiállt az árva, poros kis fa elé. Az volt az érzésem, örökre úgy maradnak. Ő és a poros kis fa. De akkor egy kóbor kutya tűnt fel valahonnan, kezdett közeledni feléje. Egyértelműnek tűnt, az a kutya, annak a kutyának a szelleme talán, s az is egyértelműnek tűnt, a találkozást valamiért képtelen lesz elviselni.

Taj Mahal

Legkedvesebb berlini indiai pincérünkről beszélgettünk, ugyanis látogatóba érkező barátaim is megismerték, mondhatom, valamiféleképpen ők is megkedvelték. Arról magyaráztam, hogy számomra ez az ember a leghalkabb, valamint a leglaposabb tekintetű, a leglaposabban, legvisszavontabban, ám ugyanakkor mégis legintenzívebben mosolygó ember, akit ismerek. Így, ilyen tapintatosan kiszorgálni még nem láttam pincért. Nem is tapintat ez, új szó szükségeltetne hozzá szótárunkban. Avagy a tapintatosságot kellene új tartalommal töltenünk, egyértelmű, kiüresedett, egészen biztos, hogy nem azt jelenti már, amit valaha jelenthetett. Ahogyan leteríti, majd tenyerével végigsimítja az olcsó papírszalvétát például. Sokat tanultam tőle, újabban én is hasonló gyengédséggel igyekszem viseltetni papirosaim iránt, olykor soká simogatom, majd elrakom őket. Akárha ez a néhány tapintás, tapintatos érintés, simogatás helyettesítené magát az írást mint olyant. Egyszer például láttam, amint egy család asztalán lerakva a rendelést, a sárga rizsát, a sárga mangólét, észrevette, hogy a család éppen fényképezkedik, s hogy ő is benne a képben, és megfigyelhettem, ahogyan egy általam még nem látott mozdulattal: kisurrant a képből. Érezni lehetett, egzaktul tudni, hogy a már félkész képből surrant ki, sikerült kisurrannia. Igen, az a mozdulat, ahogyan lehajtva fejét, zöld kötényében kisurrant, az felejtethetetlen maradt

számomra, ugyanis eddig nem hittem volna, hogy még akkor is van idő, még akkor is ki lehet surranni a képből, amikor már megnyomták a fényképezőgép gombját.

Magyaráztam, meséltem róla barátainknak, ugyanis ez a Taj Mahal valójában a mi házukban található, igaz, három kisebb üzlet, szalon után, de még mindig a miénkben, tehát balkonunkról is láthatom, különösen, ha a külső asztaloknál dolgozik.

Mire barátom, aki szövegelem ideje alatt hosszasan, alaposan szemrevételezte, figyelte a hosszú, zöld kötényes pincért (egy pillanatra úgy tűnt, azelőtt sosem, mintha hosszú zászlót kötött volna maga elé), így csak az alföldi emberek tudják megfigyelni a másikat, a maga jellegzetes nyugodtságával azt mondta, első pillanatban úgy tűnt, a dolog nincs semmi összefüggésben a Taj Mahal zöld kötényes pincérével, ő minden embert osztályozni tud, be tud helyezni a maga pontos helyére. Nem értettem. De folytatta, mondván, neki ugyanis van egy hármasmegosztása, amely az elmúlt évtizedek alatt kiállta a valóság próbáját. Minden ember szépen, egzaktice megtalálja benne a helyét...

Értetlenül bámultam rá, ugyanis én már ott tartottam, hogy éppenséggel semmit sem tudtam kezdeni az emberekkel, nem tudtam hová rakni őket, éppenséggel semmit sem tudtam kezdeni az emberi lénnel mint olyannal...

Háromfajta ember létezik tehát a világon, mondta. És már sorolta is:

a vakhangya,

azok, akik jelentős jobban-tudási képességgel rendelkeznek

és az autista sorozatgyilkos.

Csönd lett. A klasszifikáció persze nagyon megnyerte tetszésemet. Gondoltam, végre én is egy olyan felosztás birtokába jutottam, amely szerint rendezni tudom immár több mint hat évtizedes tapasztalatomat ezzel a furcsa lénnel, mármint az emberrel mint olyannal kapcsolatban.

Borges nevezetes felosztása jutott eszembe, amely nagyban meghatározta, felforgatta korunk gondolkodásmódját, hiszen Foucault például arról beszél *A szavak és a dolgok* előszavában, hogy nagy jelentőségű könyve éppen abból a nevetésből született, amely Borges említett szövegének olvasása közben hangzik fel, és teljesen szétzilálja a mi jelenkori és földrajzi övezetünkre jellemző gondolkodásmódunkat, összekuszál minden rendezett felszínt, síkot és szintet, amelynek segítségével megszeli a lények fékevesztett burjánzását, gyökeresen elbizonytalanítva és megrendítve az Ugyanaz és a Más megkülönböztetésén alapuló évezredek gyakorlatunkat. E szöveg, mondja továbbá Foucault, bizonyos „kínai enciklopédiát” idéz, amely az állatokat a következőképpen osztályozza: a) a Császár birtokát képezők; b) a bebalzsamozottak; c) a megszeliidítettek; d) szopós malacok; e) szirének; f) mesebeliek; g) a szabadban futkározó kutyák; h) az ezen osztályzásba foglalt állatok; i) amelyek rohangálnak, mintha megvesztek volna; j) megszámlálhatatlanok; k) amelyeket roppant finom teveszőr ecsettel festettek; l) stb.; m) amelyek imént törték el a korsót; n) amelyek távolról legyeknek látszanak.

Mondanom sem kell, azért idéztem kissé hosszabban filozófusunkat, mivel én is kedveltem volt ifjú koromban a nagy vak argentin eme felosztását, sokszor gondoltam is azokra a lényekre, felismerni véltem őket, amelyek olyanok,

mintha roppant finom teveszőr ecsettel lennének festve, amelyek imént törték el a vázát, illetve amelyek távolról legyeknek tűnnek, de a felosztás egészével nem tudtam mit kezdeni, illetve hát az én gyakorlatomban kissé bonyolultnak, terjedelmesnek tűnt, noha például felénk is mind több a kóbor kutya, a mi világunkat is, akár Dél-Amerikát, mind jobban meghatározzák a kóbor kutyák. Igen, civilizációnkat mintha mindinkább ezek a kóbor kutyák határoznák meg, valóban sok időt töltök el színes kis falkáik tanulmányozásával... Viszont barátom véletlen megemlítette felosztása számomra abban a pillanatban, és még ma is, sokkal praktikusabbnak, használhatóbbnak, hogy úgy mondjam, hordozhatóbbnak tűnt. Éppen ilyen portable felosztásra volt szükségem, hiszen egy néger antikváriussal barátkoztam, egy kis művésszel, aki mindent (tárgyat, képet) finom fehér viasszal vont be, egy szlovén költőnővel, aki Susan Sontag oldalán végigélte Szarajevó ostromát, egy magyar fiúval, aki az egyik berlini török amatőrszínházban lépett fel... Az döbbenett meg már első hallásakor, hogy mindössze csak három kategória létezik. Azt az erőt bámultam máris, amely fel tudta tartóztatni a megtalált módszerrel való visszaélést. Ámultam és bámultam, jóllehet előttem még nem is alkalmazta, demonstrálta módszerét, hiszen ez is, mint minden más módszer, felosztás, az előttünk éppen felmerült kérdés kezelésében, az előttünk éppen felmutatkozó emberke klasszifikálásában kellett, hogy megmutassa használhatóságát, értékét.

Barátom, a kitűnő vacsora közben, kissé halogatta a dolgot, de nem nagyon, talán nem is tudatosan, hiszen a dolog számára egyértelmű volt. Lassan a vacsora vége felé közeledtünk, végigtárgyaltuk az otthoni, szegedi és szabadkai dolgokat, végig berlini élményeinket, amikor halkan mosolyogva, ismét pincérünkre pillantva egyértelműen megállapította legkedvesebb berlini pincérünkről (10-20 kávéházba jártunk rendszeresen), hogy:

a harmadik kategóriába tartozik.

A felosztás, mondom, nagyon tetszett, de még nem memorizáltam, viszont ott volt előttem, felfirkantva a szalvétára. Gyorsan rápillantottam:

autista sorozatgyilkos.

Minden bizonnyal nagyon csípőset találtam harapni, a mangólé után kaptam, sokáig szürcsöltem, hűtöttem a számat, újat rendeltem, a pincér egészen arcomba hajolt, az volt az érzésem, macska közelít hozzám, talán dorombolását is hallottam. Majd, mintha el sem hangzott volna a dolog, egy éppen aktuális focimeccsre terelődött a szó.

Ám közben én magamban már azon tűnődtem, nem tudtam ugyanis kitérni e szembesülés elől, barátom e zseniális felosztása szerint: én magam ugyan melyik rubrikába is kerülnék, mi is lennék én tulajdonképpen? Persze figyelembe véve barátom igen okos, szellemes megjegyzéseit, indoklásait is.

Autista hangya?

Vak (elvakult) sorozatgyilkos van elég.

Jelentős kevesebbet-tudási képességgel rendelkező talán. Édesanyám, idézte Juhász Gyula Nietzsche szavait, s magam is mind többször idézem: én nagyon buta vagyok...

A vacsora után, ahogy távoztunk, pincérünk, aki szép borralalót kapott, ér-

demelt ki, egy még sosem látott kis kézmozdulatot tett, küldött utánunk, puha kis keze mintha utánunk repült volna, hogy közben aláhulljon, mint egy keszkenő, selyemkesztyű, virágszirom, egy sosem látott kis, szégyenlős vagy talán még leginkább bánatosnak mondható kézmozdulatot, amelyben többek között az is benne volt, benne egészen bizonyosan, még akkor is, ha az ellenkezője is például, hogy ez a búcsú is, mint minden búcsú, elviselhetetlen fájdalmat okoz, valóban elviselhetetlent, s ha lehetséges, majd még egy olyan lapos, illetve minden eddigi lapos mosolyánál is laposabb, szinte a macskakövet súroló mosolyt is küldött kézmozdulata után.

Ám, mondom, én nem szüntem meg tűnődni, gyötrődni. Az emberekkel azóta immár persze némileg könnyebb lett a dolgom, ám magamat illetően még mindig nagy problémáim voltak, sőt mind nehezebbek, mind megoldatlanabbak. Csak barátom segíthet rajtam.

Újabban azon kaptam magam, inkább Borges felosztásához hátráltam ismét, s egyenlőre az ő lényei között sejtem magam:

akik éppen az imént lökték le a vázát,

illetve akik távolról, sőt mindinkább közletről is:

legyeknek látszanak. Avagy visszatérve fenti obszervációmhoz: egy magános, veszett kóbor kutyanak. Jóllehet egész életem arról szólt, olyan lényé legyek:

amelyet roppant finom teveszőr ecsettel festettek.

De az igazság az, hogy én továbbra sem szüntem meg foglalkozni barátom metszettebb felosztásával, hiszen a nagy vak argentin felosztását, említettem már, különben is felítetták a mai gondolkodók, mindenhonnan visszaköszönnek. Ám annyi merszem azért nincs, hogy barátomnak szegezzem a kérdést. Mondja már meg. Hiszen így netán még az is megtörténhet, úgy távozom az élők sorából, hogy nem fogom megtudni, ki is voltam, úgy, mint akinek nem sikerült megismernie önmagát, úgy, hogy fogalma sincs, barátja felosztása szerint melyik kategóriába tartozott volt teljes egészében pánikban eltelt földi élete folyamán.

Van Isten

Imádkoztam, mondta az anyja, áruljon valamit, mert még majd otthagyja a felesége. Pécsre utazott ugyanis a gyűjtők találkozójára. És?!, kérdeztük egyszerre, árult valamit? Igen, végre bejött neki. Végre, mondtuk megkönnyebbülve mi is.

Korán érkezett Pécsre. És rögtön el tudta adni az áruját. Értékes régi könyveket vitt ugyanis. És a pénzen azon nyomban vett: hat (6) kardot. És attól kezdve nyugodtan sétált a nagy zsbvásárban. Mint aki jól végezte a dolgát. A barátai már meg voltak győződve, sajnálták is, nagy-nagy bukti történt.

Akárha egyszerre dőlt volna: a hat (6) kardba.

Máris látni vélték, amint megérkezik Szabadkára, meg a 6 karddal. Amit, féltek, belé fognak döfködni hozzátartozói.

Ám akkor egyszer csak befutott a belgrádi gyűjtők busza. Amire közülük, rajta kívül, senki sem gondolt, senki sem számított, amit közülük, rajta kívül, senki sem várt.

És egy belgrádi alak, se szó, se beszéd, azon nyomban megvette mind a hat (6) kardot – háromszoros áron.

Van Isten, mondta keresztet hányva, hatszor hányva keresztet édesanyja. Van, mondtuk mi is. Van, ismételtgettük.

Berlinben, a Suarez utcán, ahol minden házban van egy-két antikvárium, kivéve a tűzoltók nagy, modern otthonát, minden év szeptemberében egyfajta kirakodóvásárt tartanak, a szó szoros értelemben kifordítják a kis üzleteket az utcára. Sütnek, főznek, minden üzlet kitalál valami érdekességet, a közbeeső kávéházak úgyszintén, sőt még a tűzoltók is kinyitják kapuikat, kolbászt sütnek, a gyerekek felkapaszkodhatnak a nagy piros kocsikra, bezállhatnak a végtelenbe nyújtózkodó emelődaruk kosaraiba. Barátnőnkkel már korán a Suarez utcába vonultunk. Hol fényképek után kutattam, egy német katonát keresek, magam sem tudom, melyiket (talán Boltanski nagy dokumentumkönyve, a *Kaddisch*, illetve Gerhard Richter, a nagy német festő *Onkel Rudi* című festményének a határsáról lehet szó), jóllehet én éppen nem egy mosolygó katonát keresek, igaz, azt sem szeretném, ha sírna például, nem tudom, milyen katonát is keresek, de keresem, megszállottan, akárha tudnám, kit keresek, néhány bélyegberakót néztem át (*Die Dritte Reich*, valamint külön egyet csupán Hitler arcképeivel, netán hibásra akadok közöttük), két fekete, kínai lakkdobozra meg egy redőnyös tolltartóra alkudtam, vettem egy rézkörtét, rézkörtegyűjteményembe, feleségem és barátnőnk nyakékeket, ruhákat próbálgattak, amikor is egyszer csak egy kardot pillantottam meg. Egy finom, a vártnál finomabb kardot, amelynek a pengéje, természetesen csak a szakértő szeme számára, egy helyen törött volt.

Pontosan olyan volt, mintha annak a hat (6) pécsi kardnak lett volna az egyik darabja, illetve a sorozat hetedik (7) hiányzó darabja. Felvettem, megmarkoltam... Feleségem hirtelen rám kiáltott, mit csinálsz, megőrültél?! Mi történt?!, fordult vissza barátnőnk.

Bele akart dőlni! Mibe? Abba a kardba... Rám meredtek. Ez az, mondtam zavartan, verejtékező kezemmel még mindig markolatára görcsölve, ez a: a hetedik! Ez a hetedik!

A KGB

Bosiljka, a SÜDOST bosnyák igazgatónője jött hozzánk látogatóba. Nem baráti látogatás volt ez, azt majd később fogjuk megejteni, mondogattuk már hetek óta, miközben az esedékes látogatás időpontját egyeztettük, hiszen közben Bosiljka otthon, valamint a tengeren is járt. Az otthon valamelyik bosnyák várost jelentette a zord hegyekben, a tenger pedig:

Trogirt.

Ahol egy kis háza van, amivel, úgy vettem ki szavaiból, sok gondja adódik, talán már el is adná. Közben többször említette, Berlin után majd látogassunk el trogiri házába (Bora Ćosić rovinji házába invitált bennünket Berlin után, Marusa Krese pedig umagi házába, amelyek az év legnagyobb részében üresen állnak), mire én újra és újra, minden jel szerint Trogirt illetően immár feltételes reflexről, netán betegségről lehet szó, pontosan ugyanúgy reagáltam: egy palicsi szárma-

zású, Belgrádban, Dobrovičnál tanult festőnőről kezdtem beszélni neki, áradozni pontosabban, egy palicsi születésű, Pesten élő festőnőről – akinek van, ott lóg pesti műtermében egy csodálatos Trogir-festménye: valójában, kezdtem minden egyes alkalommal a kép részletes leírásába máris, akárha az isteni városka letapogatásába, az egyik katedrális homlokzatának „széles vászonra” vetített, porózus anyagú, végtelen meleget akumulált reliefjéről lenne szó, illetve hát arról, hogy ott, különös mód éppen Pesten, már-már titokzatos módon:

Trogir megérintetik...

Most, hangoztatta Bosiljka, inkább afféle hivatalos megbeszélést kellene megejttenünk.

Kiszögellő ablakunkba álltam, amely tulajdonképpen egy kis, szobányi Kibicfenster, és ráfeledkeztem a térre.

A három aranyárga *gingo bilobára*, tömérdek termésük, amelyek létezéséről én addig nem tudtam volt, jöllehet otthon nekünk is van két, a terméshozás korán még innen lévő, kis *gingo bilobánk*, egy árnyalattal az okker felé mozdul majd az ősz, a tél közeledtével csak még fokozva a fák arany ragyogását

A gyermekjátéktól szökőkútjában játszó, sosem fázó, északi gyerekekre.

A Dollinger nevű, igen népszerű kávéházra.

Az amerikai fekete fiúk hihetetlenül intenzív biciklijavító műhelyére...

Láttam, Bosiljka, kissé el is csodálkoztam, könnyen talált parkolóhelyet az alattunk lévő Akademische Bierhalle előtt, az S-Bahn oldalánál. Még nem mozdultam az ablakból, figyeltem egy ideig, jeleztem Jutkának, megérkezett Bosiljka, ügyesen parkolt, mondtam. Majd hozzátettem, ügyesen, mint Die Möwe. Német nyelvtanárnőnk, Die Möwe volt a mérték. Majd elébe siettem, nehogy másfelé induljon, és máris mutogatni kezdtem neki a mi kis terünket, kicsit talán fontoskodva is, jöllehet őszinte lelkesedéssel.

Magát a Stuttgarter Platzot. A Stuttit mint olyant.

Akár még írhatnék hasonló mondatokat, ugyanis a Stuttgarter Platz, a Stuttit (a kettő mintha nem fedte volna pontosan egymást) végig, majdnem azt mondtam, örökre enigmatikus maradt számomra. De Bosiljka felemelve fejét, állát pontosabban, tapintatosan, amilyen tapintatosak csak a bosnyákok tudnak lenni, félbeszakított, mondván, jól ismeri ezt a környéket. Aztán másra terelődött a szó, haldokló barátnőnkre, Lolára minden bizonnyal, majd felmentünk a lakásba, amelyben szintén otthonosan pillantott körül. Mondta, a 90-es években néhány hónapig ebben a lakásban élt Slobodan Šnajder, a Berlinben ismert horvát drámaíró. Megörültünk ennek a hírnek, ugyanis Šnajder jó barátunk, azt is elmeséltük, utoljára Végel László zenecai bemutatójáról vittük Zágrábba, mert akkor még Lea lányunk ott táncolt a Horvát Nemzeti Színházban, valamint gondoltuk volt, Zágráb után majd még az Adriára is leugrunk, szíppantani egy kis sós levegőt, s közben az úton megálltunk az akkor még csodálatos Travnikban ebédelni. Travnikot azóta szétlőtték, kettéosztották, Ivo Andrić szobrát lerombolták, nem, javított ki mindig Bosiljka, nem jól mondod, Travnikot nem osztották ketté, szétlőni kissé szétlőtték, de nem osztották ketté, muszlim maradt, Új-Travnikot, ahol a nagy, legnagyobb jugoszláv fegyvergyár volt található (ott gyártották volt a híres T 47-es tankokat, meg például a jugoszláv katyusát), osztották ketté, azt, legalábbis a gyárat bombázták is, Andrićnak van emlékháza Travnikban, de

szobra nincs, szobrát szülővárosában, Visegrádon döntötte le Murat, aki sosem olvasott egy sort sem Andrićtól, ettől a bosnyákul író, Belgrádban élő horvát írótól, mondta mindig, ha tette felől faggatták, mert Murat arról lett híres, hogy le döntötte Ivo Andrić szobrát... Igen, immár 10 éve annak a travniki ebédnek, ám Travnik, a Lašva folyó úgy maradt meg emlékezetemben, ahogyan Šnajderral láttuk, Šnajdert sem láttuk azóta, ám drámáit, interjúit olykor elolvasom a belgrádi és zágrábi lapokban...

Bosiljkával az intézetében esedékes irodalmi estem részleteiről beszélgettünk, majd amikor minden mozzanatot részletesen átbeszélünk, precizáltunk (akkortájt határoztam el éppen, úgy fogok élni, rigorózusan, már-már egzaktul meghatározva minden mozdulatomat, akár egy Beckett-dráma utasításában, mert azok az utasítások külön műfajt, életvitelt, életfilozófiát tartalmaznak, külön is meg kellene jelentetni őket afféle kézikönyvként, annál is inkább, mivel Beckett – a Budapester strasse egyik kis panziójában lakva – Berlinben is ugyanúgy mozgott volt, akár egy elboruló, majd fellökött sakk táblán, pontosan úgy, mint későbbi hősei, a tábla felborult, a táblát fellökték, de ő továbbra is mind megszállottabban tartotta magát a fekete-fehér kockák szabályaihoz), megbeszéltük a honorárium összegét is, Bosiljka számomra kissé váratlan fordulattal visszatért lenn a téren megszakított cicerone szövegemhez, mondván, azért ismeri ő ezt a környéket, mivel itt, a Windscheinstrasse sarkánál, tehát még innen a Click nevű kis művészmozitól, a Lenz kávéház csodálatos épületében valójában, abban a házban, amelyet a mi ablakainkból is jól látni, lakott egykor a helyettese. A SÜDOST helyettes igazgatónöje. Akinél gyakran megfordult akkortájt...

És finoman, tapintatosan, ahogyan csak a bosnyákok tudnak, mesélni kezdett róla. Helyetteséről a SÜDOST-ban. Maga jelentkezett nálam, mondta Bosiljka. Bejött. Elszántan. Mondta, látszott, sokáig gondolkodott, mire elhatározta, elszánta magát, nálunk szeretne dolgozni. Hogy segíteni akar. Nekem. És úgy általában. Az egész emberiségen. És ez, meg is lepődtem, az ő szájából nem hangzott nagyképpően. Elszántasága ténylegesnek, ígéretesnek tűnt. Valóban önfeláldozóan kezdett dolgozni, mind sikeresebben, sokáig pénz nélkül, majd állásba került, sőt végül, mint mondtam, helyettesemmé lett.

Akkor hamarosan egy komoly küldetésben Ruandába kellett utaznia. Kicsit elbizonytalanodtam e küldetést illetően, mesélte Bosiljka, jöllehet sosem is mondtott semmit magáról a küldetés mibenlétéről, ugyanis az utóbbi időben azt vettem észre, a kelletténél érzékenyebben kezd reagálni a nehezebb esetekre, amilyen persze a mi munkákban mindig jócskán akad. Balkáni háborúinkat is jobban megszenvedte, mint gondoltam volna, mondta. De akkor már nem tehettem semmit, a repülőjegy a táskájában volt.

És helyettesem, a stuttgarterplatzi lány, mert még lány volt, egy lény a Stuttiból (Charlottenburgból) elrepült Ruandába. Megérkezésekor még írt egy-két anixot, amelyekben arról tett említést, hogy homoktól, portól elnehezült pálmák alatt ül egy kávéház teraszán, a ragyogó afrikai barátokkal, akárha a nap észbontó lencséje alatt taglalva a problémákat, majd a kóbor kutyák falkáiról tett említést, hogy váratlanul kissé filozofikusan kérdezze, mi lesz, ha egyszer rázúdul Nyugatra ez az izzó kontinens?! Meg arról írt még az egyik lapon, oldalt,

apró betűkkel, hogy ott minden virág olyan észbontó, mint Van Gogh naprafor-gója, sőt mindegyik übereli örült felfokozottságában, örült sárgájában azt, jóllehet éjszaka majdhogynem fagy... Örültem a lapoknak, gondoltam, szépen fog telni a kiküldetés, jóllehet éreztem, mondatai végletekig fokozottak, túlexponáltak. Az volt az érzésem, már akkor, a lapokat forgatva, a szövegek kiégett képeit nézegetve, ugyanis mindegyiket rossz irányból, szemben a nappal felvételez-ték... Szép szállodaszobát kapott, hol egy majom kopogott be az ablakán, hol egy hüllő húzott átlót rajta pulzáló, patinazöld hasával... És az a stuttgarter-platzi lány, a helyettesem, ott Ruandában, még aznap: összeroppant.

Az történt ugyanis, hogy a szállodaszobában, jóllehet egyáltalán nem lett volna szükséges, hisz csak két-három póló, egy farmernadrág, mobil meg egy kis, egészen lapos laptop képezte mindössze poggyászát, valóban felfoghatatlan, miért is tette, amit tett, ám valami delejnek engedelmeskedve megtette: ki találta nyitni a szekrény, a különben kívülről kifogástalannak tűnő fehér szekrény ajtaját. Értem, mondtam Bosiljkának, aki egy pillanatra, láttam, nem érti, mit értek máris. Gyorsan elmeséltem neki egyik romániai élményemet, amikor is rám esett, azt hittem, valaki rám ugrott, a földre döntött szállodaszobám szekrényének ajtaja, majd még hozzátettem: én azóta már nem nyitom ki a kétészintes szállodák szekrényeinek ajtaját, nem húzom ki az éjjeliszekrények fiókjait, beleülök az első fo-telbe, ott alszom ruhástól, mert az ágyak lepedőit sem merem felhajtani...

Szó-szó, folytatta Bosiljka, annak a ruandai szállodaszoba szekrényének a belseje: friss, ragyogó, úgy semmi sem tud ragyogni, se a kátrány, se a minium, semmi, annak a szekrénynek a belseje, látszott, a történet, a látvány Bosiljkát, aki az egyik legerősebb lény volt, akit ismerek, szintén jócskán megviselte: vérrel volt összekelve.

Egyértelmű volt, valakit összeszurkáltak. Netán ledarabolták a kezeit. Hasba szúrták. Kiszúrták a szemét. Netán megnyúzták.

Majd még úgy, élve bezárták a szekrénybe.

És ott dörömbölt, hánykolódott, csapkodott, mint egy nagy hal, napokig, amíg el nem vérzett, ki nem múlt. Vagy egy sakállal zárták be a szekrénybe, tű-nődtem magamban, alig tudva már én is visszataszítani annak a szekrénynek a hirtelen felerősödő, látomássá erősödő látványát. Nincs kizárva, néhány perccel a stuttgarterplatzi lány megérkezése előtt jutott eszükbe, hogy megnyúzott, megcsönkített áldozatuk még mindig ott van a szekrényben, gyorsan becsavar-ták egy lepedőbe, átvitték egy másik szoba szekrényébe, vagy az óceánba dob-ták immár, a cápák perfekciójában bízva egyedül, hiszen jól ismerték annak a Stuttiból érkező lénynek észbontó, németes precizitását, kitarását... Nem lehet tudni persze semmit. Mármint hogy mi is játszódott le az alatt a néhány perc alatt. Ugyanis a stuttgarterplatzi lány, az a lény a Stuttiból, Charlottenburgból, mármint helyettesem, szintén csurom véres lett. Mintha csak maga is bezárkó-zott volna, netán önkéntesen, netán kényszerből, abba a bíbor ragyogású szekrénybe – tán hogy saját testével törölje le a falait avagy, még az sem kizárható, hi-szen semmit sem tudni, maga is bajlódott a megnyúzott, csonkolt tetemmel, netán együtt zárták be vele, akit talán ismert, netán a fiúja is volt, és akkor az a véres ölelés még elképzelhetetlenebbül borzalmas, még elképzelhetetlenebbül

ragyogóbb volt, noha, mondom, semmit sem lehetett tudni, ugyanis a ruandaiak jegyzőkönyve valami egészen más logikával, más világlátás alapján íródott, ahol a vérnek valami egészen más jelentése van, a szekrényt mint olyant pedig nem is ismerik, a verem, a csapda, a ketrec közötti furcsán, sértően szabályos valami számukra... És a stuttgarterplatzi lányt, lényt a Stuttiból, Charlottenburgból, helyettesemet visszahozták Berlinbe.

Pihent. A Litzensee, a Wansee partjain sétált, üldögélt, heverészett napozva a fűvön. Később már csak itt, mutatott le, a három *ginko biloba* alatti padon. Majd egy idő után ismét bejárt dolgozni. De attól kezdve nagy, sötét szemüveg mögé bújt. Később kiürítette lakását. Ki az irodáját is, szekrényt nem tűrt meg maga körül, nem, még a szomszéd helyiségben sem.

Majd, teljesen váratlanul, jóllehet az ilyen agy már csak váratlan dolgokra, váratlan dolgok összekapcsolására képes, az a bizonyos varrógép és az esernyő találkoztatása nevetséges, ártatlanul gyerekes bagatell az ő találkoztatásaihoz, kapcsolásaihoz képest: nemsokára a KGB-t kezdte emlegetni. A KGB kezét érezte, a KGB kezének nyomát vélte látni mindenütt.

Rajtam kívül immár mindenki gyanúsnak tűnt számára. Mindenki KGB-ügynök volt. Lehet, hogy tényleg nagyon sok KGB-ügynök volt akkor még Berlinben, körülünk is, s néhányan azok, átvedlett, többszörösen is átvedlett KGB-ügynökök még ma is, sőt valamiféleképpen azok is maradnak (ez részben '68-cal, a Vörös Brigáddal, Ulrike Meinhofékkal is összefüggésbe hozható, hiszen éppen te tartottál nekünk előadást a MoMa Richter-terméről, mondta mosolyogva Bosiljka, a nagy fekete-szürke képek, az 1971 különös visszatéréséről Berlinbe, de erről majd máskor, tette hozzá Bosiljka), majd végül én is az lettem. KGB-ügynök.

Már nem járt be az intézetbe. Majd egy napon megőrült. A különös az volt, hogy éppen egy jugoszláv, akkor még így mondtuk, orvosnő volt az ügyeletes, akinek ki kellett mennie érte. Amikor felismerte az orvosnőt, közös ismerősünket (tudod, a délszláv kolónia valamiféleképpen összetart, ha a háború alatt két-té-hárommá is szakadt, de bizonyos részek annál inkább összetartanak még ma is, s ezt ő is jól tudta, hisz mindenkit ismert a körünkből), látszott a szemében, számára egyértelmű a dolog.

A KGB jött el érte.

Az az épület, amelyre ablakunkból, a sárguló *ginko biloba* fákon át, olykor pillantást vetettünk, melleleg a tér, a Stutti legszebb épülete, berlini tartózkodásom első időszakában gyakran belopakodtam udvarába, a házban lévő LENZ nevű kávéház Berlin egyik legközvetlenebb, legmeghittebb kis kéglije, hiszen egy árnyalattal kevésbé frekvenciáltabb (kivéve a teraszát persze, de egy árnyalattal annak is nyugodtabb a légköre), mint a másik sarkon lévő DOLLINGER, meg balról az olasz LEONARDO, talán csak a TAJ MAHAL meg a ZWISCHEN-ZEIT mérhető hozzá valamiféleképpen, de Bosiljka meséje után borzongva siettem el előtte, ha be kellett ülnöm, éreztem, a falakon átsüt az az afrikai nap, annál is inkább, mivel az én lakásom falai is tele voltak afrikai festményekkel, nem egyen éppen a fekete munkásosztály ijesztően primitív, naiv ábrázolásával, hiszen az én lakásom tulajdonosa, a kis, szimpatikus, '68-as szociológus is éppen Afrikában dolgozott immár (könyvtárában Marx, Lenin és Mao több folyóméte-

res összkiadásai között megtaláltam Lukács középső korszakának szétolvasott műveit, példának okáért az *Etika és a taktikát*, a *Történelem és osztálytudatot* stb.), átsüt, áthatol a tömény borzalom a lány szobájából, immár az uránbányák sugárzásával is felerősítve... Tudtam, nem lesz könnyű még egy évig itt élni ezen az isteni, meghitt kis téren azzal a lánnyal, Bosiljka helyettesével, akit azóta már bizonyos időszakokra biztosan ki is engednek... Igen, megszeppentem kissé, hiszen a környék, a furcsaforma kis tér, a Stutti, illetve Charlottenburg kávéházai-ban már jó néhány érdekes lányt fedeztem fel magamnak, jó néhány érdekes lánynak próbáltam jelezni, észrevettem őket, szeretem, amikor kiülnek a szembeni játszótér padjaira, felhúzott szoknyában napozni, ki tudja, talán már Bosiljka helyettesének is jeleztem, figyelem, gyönyörködöm benne, ahogyan könyvekbe merülve, felhúzott szoknyában, bugyi nélkül napozik itt lenn, szemben velem, a *gingo bilobák* alatt, s ő is visszajelzett, látja igyekezetemet, csak éppen arra nem gondoltam, hogy az ő fanyar mosollyal kísért visszajelzése azt jelenti: tudja, nagyon is jól tudja, hogy még mindig nyomában a KGB.

Életem legszebb irodalmi estje

Életem legszebb irodalmi estje volt az ott, megbeszélésünk, a dolgok beckettii precizálása után két héttel, Bosiljkánál, közvetlen a Möckebrücke mellett, a Grossbeerenstrase 88. alatt, a SÜDOST nagytermében. Ahol akkor már nem először jártam, meglehetősen ismerősen mozogtam. Egy órával előbb érkeztünk feleségemmel, aki filmezni készült az estet, egy órával előbb, hogy a helyszínen elismételjük, a helyszínen pontosítsuk tovább a mikrorészleteket Bosiljkával.

Itt mész be, mondta. Jó, rendben, tudom, mondtam. Itt, így. Majd a bal oldali székre ülsz, mondta. A bal oldalira. Rendben, tudom, mondtam. A magnetofont és a poharat, a kis virágcsokrot, ha akarod, még most előbbre tolhatod, mondta, legyen hely a könyveidnek, papirosaidnak. Jó, rendben, kissé előbbre is tolom őket. Így, vigyázva, nehogy feldöntsem a rózsát, mondtam. És előbbre toltam mindent. Külön vigyázva a sárga rózsára. Bosiljkának mindenre kiterjedt a figyelve, nagy gyakorlata volt már az ilyen dolgokban. Ezeregy kisebb-nagyobb rendezvény *spiritus movense* volt már. Egy pillanatra sem vette le rólam nagy, mély, sötéten ragyogó szemét; már nem egyszer neveztem őt a bosnyákok Teréz anyjának, most csak még jobban meggyőződhettem, nem túloztam. A beszélgetés vezetése mellett természetesen magára vállalta a német nyelvű prózarészleteket felolvasását is.

Én különben egész nap a versek olvasását gyakoroltam. Lassan már kezdtem érezni, hogyan is tudnék effektusokat, apró poénokat elérni, különösen a *Rézdrótkefe* szép olvasásával, amelyet megtanultam szinte egy szuszra kiénekelni, jóllehet közben meglehetősen ropogtatva is a szavakat, ropogtatva, hogy aztán a naplementénél és a flamingónál elrepülhessek énekelve:

*Die Drahbürste ist schön
Schön wie der Flamingo
Wie der Sonnenuntergang*

*In Willis scheisebeschmierten Kommisspiegel
Wie der Schritt
Fannys gespiegelt im Waschbecken voll Kaliumpermanganat
Die Drahbürste is schön
Schön wie der Flamingo
Schön...
Schön...
Schön...*

Ami persze egyáltalán nem jelentette azt, hogy a többi versbe, az *Ómamába* vagy a *Tankalkatrészek* és a *Kimegy majd szódáért* valamelyik fordulatába nem török bele a nyelvem, nem sülök fel. Nem sülök fel csúnyán.

Indulás előtt titokban beosontam a hálófülkébe, leemeltem a szekrény polcáról az orvosságos dobozzá előléptetett cipősdobozt, kikerestem az egyik cirill betűs kis skatulyát, nyugtatót vettem be, ne rezegjen túlságosan a kezem, a hangerőm, ne rezonáljak be elviselhetetlenül, ne hekszáljam, ne hergeljem fel magam affektációmmal a sírásig, idegösszeroppanásig...

Bosiljka bevezetett bennünket bosnyák bútorokkal berendezett irodájába, mutatta, melyik részleteket jelölte ki, mit szándékozik felolvasni, mondta, nagyon tetszett neki a könyv, mutatta, ő is éppen most fejezett be egy hasonló könyvet, persze kevesebb lírával, kevesebb szép apró részlettel, a bosnyák menekültek vallomásaiból, *Secam se* címmel. Nemsokára neki is könyvbemutatói lesznek Bosznia-szerte. Különös nyugalom áradt el rajtam, most még egyértelműbben éreztem, Bosiljka az én Teréz anyám is, nem csak a bosnyákoké. Gyerekkoráról mesélt, fenn élt egy kis faluban, a tenger, Kaštel Stari felett valahol (ezt a terepet véletlenül ismertem Čipiko novelláiból, és hát magam is gyakran megfordultam arrafelé, alant a tengernél, egyik valóságos altreregómnál, Bicskei Ottó barátoméknál, akiknek a padlását kis híján megvettük volt, hogy ott, a ragyogó tenger felett egy kis kilátót rendezzünk be magunknak, ott, ahonnan mellesleg ellátni egészen Trogirig), ha idegenek jöttek a falujukba, mesélte Bosiljka, mindig velük akart menni, szaladt utánuk soká. Nagyanyja egyszer egy ilyen alkalommal azt mondta, meglátjátok, ez a lány el fog jutni egészen Berlinig. Különös, hogy éppen Berlint mondott, mert hiszen mondhatott volna Argentínát, New Yorkot, Párizst, Rómát vagy hát Moszkvát is, de ő éppen Berlint mondott. És úgy is lett, előbb lement a tengerhez tanulni, aztán Kaštel Sućuracban dolgozott (éppen szemben az én zentai származású cukrászaimmal, akiknél, bérbé adott kávéházukban, amelyben egy márványkávájú, kristálytisztá forrású kút van, de fönn, mind titokzatosabb lakásaikban is többször megfordultam), majd egy csoport asszonnyal kijött vendégmunkásnak Németországba. Azonnal beiratkozott az egyetemre, el is végezte, de sosem hagyta el azokat az asszonyokat. Előbb egy női otthon, majd a SÜDOST igazgatója lett. Aztán meg nemsokára kitört a háború, és jöttek még hasonló asszonyok sokan.

A nagyteremben szép félköröket képezve sorakoztak a székek, a nagy, sárga rózsza mintha közben váratlan, alig elviselhető intenzitással, buján kinyílt volna az asztalon. Most még előbbre toltam, hogy odahelyezhessem kéziratos kistáskámat is, amelyet még édesapámtól örököltem, mert arra gondoltam, majd ma-

gáról a táskáról is mondok valamit, ugyanis abban őrizte, most már őrzöm én is, államosított boltjai, boltjaink papirosait. De egyelőre még mindig csak a szomszéd teremben telepedtünk le.

Lehet, nem sokan lesznek, jegyezte meg még tágabbra nyitva szemét Bosiljka. Zavartan mosolyogtam. Ilyenkor mindig pesti költőbarátom nevezetes mondását idézem: ha egynél kevesebben lesznek, nem olvasok fel. Bosiljkának tetszett a mondás, láttam, sokáig tűnődik is rajta. Ha egynél kevesebben... Aztán csevegtünk, majd megjegyezte, nemsokára jön Razija, és csinál egy kis harapnivalót, meg van egy üveg jó bora is. Csevegtünk tovább. Most már úgy látszik, nem jön senki, mondta úgy mellékesen, tapintatosan, ahogyan csak a bosnyákok tudnak tapintatosak lenni, nehogy megsértsen a dolog. Ismét szellemeskedtem, Jutka nem kevesebb egynél, vagy tán, minden túlzás nélkül mondhatom, tíznél sem, valamint ő sem kevesebb tíz-húsznál, az pedig harminc fő, igen, harminc főnek aztán már valóban érdemes felolvasni, legalább gyakorolom a németet, igen, nagyon rám fér, közönség, szép, komoly közönség előtt gyakorolni a német felolvasást... Akkor már sok-sok fellépés volt mögöttem, köztük valóban több népesnek, sikeresnek, sőt megrendítőnek is mondható; Bécsben, Herr Neumannál, Bolzanóban Oskar Pastiorral-Oskar Pastiornak, ahol egy kisfilmet is levetítettem a szeretett mester tiszteletére, Berlinben is léptünk már fel Pastiorral, első német szövegemet neki írtam, csodálatos kis könyve, a *Das Unding an sich* egyik fordulata variálva egy hosszú, telehibba szöveget

Kicsi Jojo, Unngarischer malapartus címmel, majd pedig az Amerikában élő, szarajevói költővel, Semezdin Mehmedinovićyal a HAU 2-ben, amely után valóban sokan magukhoz öleltek, mohón vásárolni kezdték szép kis német könyvemet, valamint egy német és egy cseh íróbarátommal a vakok kávéházában, a Dunkel bárban, a Black Boxban, Münchenben, a nagy csecsen költővel, Apti Bisultanovval, amikor is felolvasva a magam szövegeit egy váratlan fordulattal felolvastam Apti egyik általam lefordított versikéjét, valamint megtartva kiselőadásomat Apti költészetéről, a közönség odajött hozzám, simogatott, s még a kendős csecsen asszonyok is vásárolni kezdték szép kis német könyvemet, az *Akazienwaldchent*, de említhetném a Meinheinben, Tübingenben, Mainzban, Göttingenben, Frankfurt an der Oderben, Ebenkobenben való fellépéseket is, amikor is például Ebenkobenben a felolvasás után feltűnt a teremben egy egér, s megdöbbenve láttam, a költők mind félnek tőle, a mai költők félnek az egértől, mi lett volna, ha egy patkány, netán farkas vagy oroszlán téved oda (mint nálunk Ubi Leonében, ahol kis vidéki állatkertünkben valóban gyakran szabadulnak ki a vadak, ordítanak az ablakom alatt), végül az egyik bolgár költő tessékelt ki szegényt (Bulgária is Ubi Leone még), de hát párizsi fellépésünket is meg kellene említeni, Nagy Józseffel és Bicskei Istvánnal, amikor is túllicitálva színész, táncos barátaimat előadtam Kosztolányi kis szövegét, mert egyúttal egy éppen megjelent Kosztolányi-kötet kapcsán is szólnom kellett, elő, ahogyan egy figura menet közben varrja föl sliccgombját, de hát egy ilyen improvizált felsorolásból sem maradhatna ki szereplésem Hakusiban, Japánban, hogy az utolsó újvidéki és palicsi fellépésemről ne is beszéljek...

Nyolc elmúlt. Tíz perccel. Amikor lenn a fák között megpillantottuk fehér kö-

penyében a Berlinben élő, nagy szerb író, Bora Ćosić barátunkat, aki egyenesen Lolától, beteg feleségétől, a Virchow kórházból érkezhetett.

Felragyogott a tekintetünk, istenem, ilyen közönséget! Hiszen én életem folyamán nem ismertem még egy hozzá, e fehér hajú, kerek arcú emberkéhez mérhető abszolút irodalmárt, pedig hát immár fél évszázada én is kifinomult irodalmárok között élek.

Éreztük, az éjszaka leple alatt áramlani kezdett az imaginárius közönség, talán nagy szemüveggel takarva arcát már rég besurrant az a stuttgarterplatzi lány is, Bosiljka egykori helyettese, talán az ő tekintetétől kezdett el olyan buján feselni előttem az a sárga rózsza, áramlani valami a lehetséges közönségnél is valószínűbb, nagyobb telítettséggű tömeg...

Hirtelen felvillanyozódtam. Még sosem éreztem ennyire elememben magam. Végre elérkezett a nagy pillanat, gondoltam. Hiszen ezért jöttem Berlinbe. Éreztem, s immár nem ironikusan érte a dolgot, mint ahogyan azt Regény Misu értette volt nem egyszer üzeneteiben, Berlin a lábam előtt fekszik. De nem úgy, mint egy slágerénekes avagy affektáló, szellemeskedő, illetve éppen hogy komolykodó író előtt...

Gyerünk!, kiáltottam el magam. És Bosiljkával már ki is ültünk az asztalhoz. Szinte megfagyott a levegő. Még a légy is, amely eddig fel-felzúgott, hirtelen elnémult, el, akárha örökre. Jutka kis kézikamerájával az első sorban foglalt helyet. Érzékeltem, már világít, dolgozik némán a kis masina, amelyet Tóth Tihamértól, az ő kis orosz illetőségű boltjában vettünk volt a Stuttgartban.

Hallottuk, ahogyan Boro vigyázva, ne csináljon zajt, ne zavarja az estet, gyengéden lenyomta a kilincset. Csönd. Kivárt. Majd lassan, nagyon lassan, mert már ő is megérezhetett valamit az est, a hangulat rendkívüliségéből, mondtam, kevés intuitívabb lényt ismertem életemben, kinyitotta a folyosó ajtaját.

Abban a pillanatban elkezdtem hangosan olvasni. Magyarul.

Fél szemmel láttam, amint Boro finom kis cipőjének az orra megjelenik a folyosón, aztán az egész cipő, a másik is, majd láttam, ahogyan lábujjhegyen a fogaşhoz megy, felakasztja fehér köpenyét. Megigazítja kifogástalan zakóját, ezüstösen izzó, jóllehet egyáltalán nem ősz, inkább az angyalhajat idéző haját, mert ő maga is egyértelműen angyali lény, igen, sokszor gondoltam erre, éppen ilyen lehet egy angyal, el is képzeltem egy performanszt, filmet is, ahol angyalként használnám barátomat, akárha egy Fritz Lang-filmben (egy ismeretlen Fritz Lang-film), amelyekről ifjúkorában megjelent filmes könyvében maga is igen érdekes sorokat írt, most így hangtalanul, szinte a padló felett lebegve elindult a nagyterem nyitott ajtaja felé. Akkor már a *Rézdrótkéfét* dübörögtem németül, éreztem, végre sikerül úgy, azzal az intenzitással felolvasnom, amely alatt a vers megszületett volt, egyértelműen lehetett hallani, magát az égboltot súrolja, kaparja a kefe (azokban a napokban láttam az Akadémián egy performansz ismétlődő kisfilmjét, amely arról szólt, hogy egy drótkéfét a satuba erősítenek, majd egy fogóval egyenként elkezdik tépni a szálaikat, amelyek erősek voltak, fémcszillogásuk ellenére szinte élők):

*Die Drahbürste ist schön
Schön wie der Flamingo*

*Wie der Sonnenuntergang
In Willis scheisebeschmierten Kommisspiegel
Wie der Schritt
Fannys gespiegelt im Waschbecken voll Kaliumpermanganat
Die Drahbürste is schön
Schön wie der Flaming
Schön...
Schön...
Schön...*

Boro egészen meghajolva, ne takarjon, lépett be, ült le azonnal az első sorba, Jutka mellé, látszott, örül, hogy éppen ott volt még egy üres hely. Egy-két pillanatilag hallgatott, próbálta értelmezni versem, elhelyezni, lévén maga is dadaista, angyali dadaista, az angyalok mind dadaisták, ahogyan Rilke mondta, iszonyúak, előadásmódomat, az intenzív sárga rózsára meredt, az volt az érzése, lánggra lobban, gondolta, akár verset is írhatna majd erről a rózsáról, annál is inkább, mivel akkoriban éppen verseket kezdett el írni ismét, elektromos írógépén, kis, felébe vágott, tojássárga színű lapokra, egy ilyen lapot alá is írtam vele, hogy majd feketével berámázzam, palicsfürdői lakásomban kiakasszam (mindehhez egyelőre még csak azt kellene okvetlen hozzátenni, hogy én Boro *Dr Krleža* című terjedelmes regényét a kor egyik legnagyobb regényének tekintettem, tekintem)... Csak akkor pillantott föl, nézett Jutka mellé, nézett Jutka háta mögé, majd a terembe.

Egyik nagy jelenete volt ez Bora Čosićnak. Kár, hogy nem két kamerával dolgoztunk, kár, hogy őt nem filmeztük külön. Olyan tömény volt a nagyterem közege, homálya, hogy először talán azt hihette, azért nem tudja megkülönböztetni az embereket, mert bepárásodott a szemüvege... Aztán pedig e tömény, sötét közegben az ő fehér jelensége, angyali lénye...

És akkor kitört a nevetés. Taps. Akárha egy tapsgépről, pedig csak néhányan tapsoltak, tapsoltunk, mert én is tapsoltam Borónak, hiszen nem fért hozzá kétség, ő volt a főszereplő, nélküle egy alig látogatott irodalmi estet tudhattunk volna magunk mögött.

Körülültük az asztalt. Boro került a fő helyre, igen, mintha az ő estje lett volna. Elmondta a legújabb híreket, nem fogják operálni Lolát (a *Doktor Zsivago* kongeniális fordítóját), sugarazni kezdik, hét végén már hazajöhet, majd a kórház taxija jön érte, s hordja be hetente egy-két napra. Aztán megérkezett Razija is. Vagy már ő is előbb érkezhetett, csak most vettem észre. Hiszen amikor tömény közegről beszéltem, tényleg nem csak képletesen gondoltam azt. Mondta, azonnal készít egy kis harapnivalót (*meza*). Vigyáznom kellett, el ne sírjam magam a boldogságtól. És valóban, egyszer csak ismét asztalunknál termett Razija, ám most egy nagy tányér túróval, kétfajta olajbogyóval, finom barna kenyérrel, borral. Majd félénken, bosnyák mód tartózkodóan ő is leült közénk.

Valami még nem tapasztalt melegséget árasztott ez a srebrenicai asszony. Előbb arról beszélgettünk, hol veszi, hogyan választja ki az olajbogyót, amikor annyiféle van, hol veszi a bolgár túrókat satöbbi. Mesélte, a fia Újvidéken szolgált, a folyamőröknél, nagyon szerették Újvidéket. Mennyivel, de mennyivel szebb

ország volt az, mondta, mint ez. Itt, ezeknek az embereknek valahogy ridegek a lakásaik. Ma, takarítás közben az egyik német családnál elérékenyültem egy bambuszasztal előtt, és nem értették, képtelenek voltak megérteni, miről van szó. A férj azt kérdezte feleségétől, hogy talán ez az asszony, azt mondta, ez a balkáni lény, ez a *putzfrau* el szeretné vinni az ő asztalukat!? Felnevettem, nem, nincs az én szobámban hely, mondtam nekik, noha azt sem értettem, hogyan képzelem, csak úgy felveszek egy asztalt, se szó, se beszéd, magammal viszem, azért érekenyültem el, mondtam, próbáltam magyarázni az értetlenül bámuló házaspárnak, mert nekünk otthon egykor szakasztott ilyen asztalunk volt, de már nincs otthonunk, se országunk, se városunk, se házunk... És észre sem vetjük, máris Srebrenicán találtuk magunkat.

Égtek a házak. Családtagjait már sorban mind lelődözték.

Kiszaladtam az udvarra, mesélte Razija. Már a szomszéd is halva feküdt az udvaron. Az oldalából bugyogó vér, előbb nem értettem a látványt, mind átítatott egy vakondtúrást. Az égő istálló felé pillantottam, láttam, be van csukva az ajtaja. Hallottam a tehénke bőgését. Odaszaladtam. Noha tudtam, közben engem is eltalálhatnak. Bennéghetek. De ez az ösztön valamiféleképpen mindennél erősebb volt. Kislánykorom valójában a tehének legeltetésével telt. Még ma, mindenek után is megtörténik velem, meg itt, Berlinben is, hogy úgy érzem, egy zöld lejtőn legeltetek kötögetve... Kinyitottam az istálló ajtaját, eloldottam a tehénkét. Szaladj, csaptam a fenekére, egyben el is búcsúzva tőle. Indultam, rohantam ki a gerendák recsegése, a cserepek pattogása, izzó hullása közepette. De a tehén nem mozdult. Visszaugrottam. Megveregettem, megsimogattam a hátát, gondoltam, a kinti fegyverropogástól fél, jól ismertük egymást, gyakran fejtem, gyakran mondogattam is neki valamit, beszélgettem vele, énekeltem neki, senkivel sem tudtam olyan jól beszélgetni, mint vele fejés közben, hasának döntve homlokomat, olykor el is szenderedve közben. De nem mozdult. Most se mozdult.

Váratlanul szemben találtuk magunkat egymással. Nézett nagy, szomorú szemével. Ahogyan csak egy tehénke tud. Én is néztem őt, mert hirtelen nem értettem, miről is lehet szó. Pedig, mondom, teljesen éreztük egymást. Sokszor aludtam hasának döntve a fejem fejés után is még egy kicsit. És ő megérezte olyankor, hogy nagyon fáradt vagyok, nem csapkodott, nem kérődzött olyan intenzíven, várta, hogy kifújjam magam, megpihenjek egy kicsit. De, mondom, most nem értettem, miről van szó. Miért nem szalad ki, amikor már hallatszott a gerendák recsegése, a cserepek pattogása. Amikor már minden izzón hullott, dőlt, mint a pokolban.

Egy nagy könnycsepp gördült alá a szeméből. Elszorult a szívem, egész életem a jószágok között telt, de ilyet, ekkora könnycseppet még nem láttam.

Jobban körülnéztem, körültapogattam. És akkor megpillantottam teli, nagy tőgyét, melynek oldalán spriccelt a tej. És abba a spriccelő tejbe lassan mind több vér vegyült. Igen, egy eltévedt golyó átlőtte a tőgyét.

Üvöltve futottam, az égő házak, a szanaszét heverő hullák között. Magam sem tudom, hova. Magam sem tudom, merre.

Sokáig maradtunk ott a nagyterem közepén. Lenn már világosodni kezdett, a Mückebrücke felől odahallatszott a kamionok csörömpölő zaja.

Életem legszebb irodalmi estje, mondtam már a kocsiban, halkan, egész halkan feleségemnek. Forduljunk egyet a Kanton, majd vissza a Ku Damon, kértem.

Berlin elesett, gondoltam büszkén. Akár már holnap utazhatnánk, költözhetnénk vissza Palicsfürdőre, vissza az én kisvilágomban, hőseim, infaustusaim: Olivér, Regény Misu, P. Howard Jenőke, Elemér és Tihamér közé, ahonnan talán el sem kellett volna mozdulnom. Vagy nem is mozdultam, nem is én mozdultam: Kafka Feri jött helyettem Berlinbe, ő lépett fel, ő tartotta ezt a megindító, sok könnyel teljes irodalmi estet, életem-élete legszebb irodalmi estjét, Bosiljkánál, Boróval és Razijával, én csak feljegyzéseit, piszkozatait tisztázom, de ebbe, mármint hogy ki jegyzetel, illetve kinek is a piszkozatait tisztázza, ahogy mondani szoktam, ki itt a figuráns, most ne bonyolódjunk bele, ez már egy másik történet, a következő fejezetek témája.

KOKAS ÉS NEPTUN

A Neptune Street-i börtöncella

A Börtön egy sírbolt, melybe az embereket élve temetik ... mikrokozmosz ez, a bánat kicsiny világa, térképe a nyomorúságnak ... egy olyan hely, hol több a kór, mint Pestis idején az ispotályba', és jobban bűzlik, mint a Lordmáyer kutyaháza.¹

Rosszkedvünket, mint váratlan mosoly, felderíti egy-egy utcanév. Ráadásul néha valódi mosoly is akad. Életünk körül megfigyeljük, átéljük a neveket, miközben ide-oda költözünk a város térképein. Kinézek a Napház ablakán, szemben rendben van a Dologház utca, odakint a havazásban ragyogóan süt a nap, környezetemben állok, emlékek és remények, látható és láthatatlan dolgok között – e magas, tornyos háztömb mögött például mindig ott a hajnal, a keskeny Auróra utca, benne a vasrácsos kis éjjel-nappali. A kopott téglafalon hirdetés – „Lakás eladó az egykori Nap téren”. A Napé volt hát ez a tér, csak valamikor névtelenné tették. Egész nap örülök ennek az új Napnak.

A Neptune Street nevén sem futottam át vakon, úgy éreztem, oda eljutni kész bolygóközi utazás, elhatároztam, hogy legalább képzeletben útra kelek, és kiderítem, a távoli angol város melyik sarkában bolyong ez a Neptun – ha még van egyáltalán, és nem törölték el, mint a Nap teret. Tudtam, hogy ez nem lesz elég, meg kell tudnom, hogy a város melyik életkorából való az utcabolygó, és miért kapta nevét. Egész csillagvilág egy-egy város – pár száz méterre ablakom előtt tavaly megnyitotta kapuját a Mars Hotel –, földi égtájai az éggömb egy-egy részletének megfelelnek. A Földgolyó minden pontjának megvan az ellenpontja: mi fejfelé, szinte a csillagok közé nyúlva álldogálunk, míg a pöttyöm kínaiak, ferde szemű holt lelkeink e sárgolyóbis alján szomorú-citromsárgán lógnak bűneinkért a semmibe odalenn. Elkezdtem keresni az égi utcát idehaza.

– Jó lenne lakásunkat is az égi rend megfelelőjévé tenni – dűnnyögtem, míg összedtem magam, és felkészülődtem a Neptune Streetnek a fűtetlen, lepke alakú könyvtárszobában utánajárni borotválkozás helyett. E cseréről persze mélyen hallgattam – és borostásan. De mielőtt jelen nyomozásom eredményeire térnék, meg kell válaszolnom, miként találtam rá itthon a Neptun utca nevére.

Pár esztendővel ezelőtt – diópáccal beírt időszámaim szerint 2000. szeptember 4-én – jutányos áron megvásároltam egy beázott könyvet valahol Pesten. Már csak foltjai miatt sem kellett senki másnak, aki a makulátlan dolgokat gyűjtögeti-szereti – az ilyen makulatúrát tapaszt lakása falára. A szobafestők szótárában ez erős, de vékony hártypapírt jelent – tekercsben lehet vásárolni, méterre, ugyanott, ahol a falfestékeket –, ott-hon csak rá kell ragasztani a golyónyomokra, és máris átfesthetjük a falat olyan tükörsimára, mint a lakozott tölgyfa parkett, hogy bálteremnek gondolják a pókok. A hadviselt lakásokkal és a lepusztult könyvekkel rég sorstól egymásnak teremtett társak

¹ Geffray Mynshull, *Essays and Characters of a Prisoners...* 1618 (részlet, ford.: L. E.)

vagyunk – nem csak a mennyezetten lehetnek évgyűrű-beázások, a könyvek titkos nedvesedései is leselkedő károk, ezeknek is akad mesebeli neve, ilyen a *könnyező házigomba*, mely puha-barnán siratja a lakót.

E könyvben a *London Museum* huszonöt évének története ázott barnára helyrehozhatatlanul – az időemberek locspocsolva, dorbézolva teáztak ötkor. Jól tették, időemberek vagyunk, ne kíméljük az időt. A messzi kiadó pontos címe Lancaster House, Saint James's: S. W. I.² – és odabent a teabarna könyvben százharminc fekete-fehér fénykép található, mindegyikhez rövid magyarázat a szemközti oldalon. Álmodozásra szoktam használni ezt a könyvet – mint ki tudja, hány másikat, az egész kopott, de kedves ruhatárat, a lakást és magát a várost, semmi büntudatunk ilyenkor ne legyen –, néha leemelem a polcra, ő rám zuhan, kinyitom valamelyik oldalon, mely éppen a hangulatomhoz illik, és az asztalra helyezem. Néha hosszú heteken át Oliver Cromwell összefogdosott gipsz halotti maszkiájával nézek farkasszemet a negyvenhetedik fotográfián, vagy telifarigcsált fadarabokkal a hatvankilencedik-hetvenedik képen – csupa távoli idegenek ők, de addig sem gondolok a sok elvesztett barátokra, közeli idegenre.

A kiszáradt falapokat egy régi börtön falából vitték a *London Museum*ba, ahol, nesze neked, újból felépítették a börtönt, és a bentlakója híján egy szalmával kitömött alakot fektettek vissza a szalmával töltött, durva faágyra – szalma tehát akadt bőségesen, jutott matracnak és az összekuporodva heverő rab testébe és bucifejébe is.

A Neptune Streetet sokszor csak a Wellclose Square kapcsán említik a város emlékkönyvei, e tér a Londoni Dokkok közelében található, a St. Katherine Dokkától nem messzire, pár háztömbnyire emelkedik a Tower a Temze-parton. A Neptune Street a tér délnyugati sarkából nyíló keskeny, régi utca. A börtönt a legenda szerint föld alatti alagút kötötte össze a Tower börtönével, a régi hiedelem szerint e földmélyi folyosón vitték a Temzén horgonyzó rabszállító hajóra a Neptune Streetről a rabokat. A Wellclose valamikor kellemes környék volt jó módú – *well-to-do* – lakókkal, de az 1930-as évekre, mikor egy újságcikk részletesen beszámol a környék történetéről, már olyan lepusztult, ijesztő hely lett, hogy a cikkíró szerint az ember sosem gondolná, valaha is látott jobb napokat. Ekkor nyomtatták ki a puhafedelű, mohazöld könyvet, mely hetven esztendő múlva teabarnán fekszik az asztalomon.

Az újságcikk szerint a tér déli oldalán, a Neptune Street sarkán áll a régi törvényszék, mely akkoriban, az 1930-as években, már kereskedők tulajdona, de egykor a londoni németek klubja volt. Kívülről nem látványos épület, belül azonban megvan az 1700-ból való lépcsőháza. E ház szomszédja volt *A Kokashoz és Neptunhoz* címzett vendégfogadó, mely egyúttal a szomszéd bíróság börtönéként is szolgált – a kocsmáros kötelességei közé tartoztak e pincemesteri feladatok is: Sir, mindjárt hozom a borát, csak leviszem az új rabot a cellába, és felhozok egy bontatlan palackot.

A börtön-fogadót már lebontották, fából ácsolt celláit azonban megmentették, gondosan szétszedték, elszállították, és újból felállították a Stafford House-ban, a London Museumban. Mivel pedig a börtön fogoly nélkül *lélektelen* dolog, szalmából-fából-rongyból szerkesztettek bele egy madárijesztő rabot, és mert e régi hely az adósok börtöne volt, tudhatjuk, hogy ez a szalmaember egy régi adós többé-kevésbé pontos másolata. Nem mondom, hogy hajszálpontosan ő – ki adott volna egy adósnak haját? –, biztosan nem éppen ő, szinte akárki lehet, hisz oly sok minden adósságba kergeti a szegényeket, pedig egyéniségek eredetileg, ezt bizonyítja például külön-különbféle nevük. Nevéhez méltón szalmán fekszik nyomorultul a szalmaember, mellette patkány – ételre várnak.

² London városának postai körzeteit ilyen rövidítések jelölik: W, SW, NE – west, southwest, northeast etc.

Mr. G. R. Sims írta a London Museum tájékoztató tábláit, ő meséli, hogy régen meghatározatlan időre zártak ebbe a börtönbe adósokat, és egykor *Sly House*-nak nevezték a fogadót – *sunyi, alattomos szörnyépületnek* –, aki egyszer belépett, többé sosem került elő. Hosszú, föld alatti folyosók vezettek a Towerhez és a Dokkok felé – ott lent vonultak a rabok a *Siker* nevű fogolyhajóra. Ez azonban, állítólag, később esett, mikor már nem is állt a Neptune Street-i börtön, föld alatti alagút pedig manapság már sosem létezett. A legszebb föld alatti folyosók a bolondok képzeletében élnek – pszt... hallod a lépteket? a rabok vonulnak hosszú sorban odalent.

John Howard – az emberbarát ember³ – 1777-ben meglátogatta e nevezetes dutyit, de csak pár lézengő rabot talált, odakint akkor még gazdag családok laktak a Wellclose tér környezetében, módos kereskedők komoly érdekeltségekkel belföldön és a tengereken. Csak a XIX. század közepén kezdett a környék lassacskán lezúllni – szegények költöztek oda.

Nos, őt, a szalmaembert ábrázolja a London Museum barnult, számarfüles ismertető füzetében az ötvennyolcadik kép – *Prison Cell from Neptune Street, about 1700* –, a régi bűnös tehát Defoe és Swift kortársa volt. „Mint az ábra mutatja”, a jövőben cellájával együtt múzeumba került, és körülötte a deszkafalakon ott maradtak a régi rabtársak esetlengyönyörű faragásai is.

Vegyük elő az örökölt, fanyelű lupét, és gyerünk a múltba. Messzire van, tehát már kicsi, mint ahogy majdnem minden egyre kisebb lesz, ami távolodik – egy igazi férfinak, e markáns hősnek végül már a pincskalapja se látszik, bár, ha már egy elitélnél tartunk, az *Ezeregyéjszaka* szerint vannak dolgok, amelyek távolodva nőnek: „Meghal minden író, elássa az idő, de az, mit ő leírt, idővel egyre nő. Ezért, amit leírsz, tökéletes legyen, ragyogjon a papír a végítéleten.”

Az első, ami feltűnik a képen, hogy a szalmafogolynak saját lámpája is van – de az nem ragyog, egyszerűen nem ég, az örök lámpája világítja be a Neptune Street-i cellát – föld alatti nap, hogy a látogatók tisztán lássanak. Elég tágas ez a pallókból ácsolt szoba. A fogoly arca holdfehér, mint a napfénytől elzárt muskátlik arca a pincében, lelassult-lehűlt békák között eltöltött, hosszú tél után. Nyitott szemet rajzoltak neki, azokkal nézheti a faplafont. Kései látogatóitól kopott fakorlát választja el, mint az elefántokat, orrszarvúkat és elefántembereket, a rab és a látogatók közös érdekében – ez egy fogoly emberállat óla. Valójában nem is a szalmán fekszik ágya fakeretében, hanem látszólag szitává dörgölt felmosórongyokon, így nyoszolyája egészen kies, nem szúr kibírhatatlanul. Nem összekuporodik, hanem kicsit bal oldalára fordulva bár, de majdnem teljesen hanyatt fekszik. Tudom, hogy ez nem véletlen, szívünkre feküdni kockázatos dolog. És csak azért nem teljesen hanyatt, az ég felé hever, hogy horkolásával ne ijessze meg életük utolsó estéjén a siralomházi vendégeket. Bal keze kilóg a teste alól, tenyere közelében tálka dülöng, a fényképész elég magasan állt, úgyhogy mi is beleláthatunk az edénykébe, üres. Az elitélt fejénél cserép vizeskorsó álldogál – ahogy a régi szívbe-percbe, már abba se láthatunk bele.

Térdig érő fekete kabátban fekszik a fogoly, szeme, mint mondtam, nyitva, nem rémálmodokat lát tehát, még ébren van, ébren gondolja végig a szörnyű dolgokat, így nem keveredhetnek a rémségek közé megváltó mesék, mik olykor feloldozzák a félelem végtelennek tűnő görcseit, vagy zavaros-híú reményekkel koszolják össze a hótiszta kétségbeesést. Ha a

³ John Howard az első nagy brit filantróp volt. Életét egy rettenetes élménye alakította így, 1756-ban a tengeren francia kalózok fogságába esett, és hadifogolyként oly retentő körülmények közt raboskodott, hogy szabadulása után – Bedfordshire főbírájaként – egész hátralévő életét a börtönviszonyok megjavításának áldozta. Nemcsak Angliát, de egész Európát is bejárta e célból, Oroszországba is elutazott a török háború idején a hadikórházak szörnyű állapotát megvizsgálni, és amennyire lehetséges, javítani. Ezen az útján halt meg 1790-ben. John Howard volt az első, kinek – közadakozásból – szobrot emeltek a Westminster Abbey-ben. Boswell Johnson-életrajza is sokat ír róla.

fekvő alak felkászálódna, és felállna egyenesen az ágyon, majdnem felérne a cella mennyezetéig. Így tudták a többiek is csillagokkal telefirkálni a cella egét – a fülke alacsony.

A következő két kép annak bizonyossága, hogy más-más szülőktől származva és más országokban élve akár sok esztendő fátyolán át is mesebelien egyformának mutatkozunk néha, hiszen a *London Museum* relikviáit bemutató könyv szerkesztői is fontosnak tartották valamiért ezt a cellát. Ez abból látszik, hogy a fényképész közelebb ment a telefirkált falhoz, és egészen a fához simulva készített még két felvételt a karcos deszkákról. Felállhatott faállványával a fekvő szalmaember mögé az ágyra, és miközben tenyerével végigsimított mögötte a falon, vigyázott, hogy ne zavarja meg a foglyot. És hiszem, hogy megsimította a falat – az igazi fényképész megsimítja, megérinti a lefényképezett dolgokat, tudja, hogy az érintés a fontos, a testi emlék, és nem a papírlapon a megfoghatatlan szellemi kép. Következzen a hatvankilencedik ábra.

Ezen az oldalon két kép fekszik egymás fölött, csak két faldarab, alattuk nem látszik a fekvő fogoly. Ahogy mondani szokták, ezek fekvő formátumú dolgok, mint a mindennel leszámolt emberek és télen a halálos nyártól fáradt medvék – tehetjük hozzá csendesesen.

Sokszor elhatároztam, hogy végigjárom ezt a kopott és ezerféleképpen megjelölt nagyvárost itthon, vékony selyempapírra dörzsölöm át grafitallal a szíveket, káromlásokat és a golyónyomokat, azután összefűzöm a lapokat, és mindig magammal hordom a selyemfüzetet. Jó, hogy eszembe jutott ez a régi tervem, újjászületését a Neptune Street-i cella rabjának köszönhetem.

Egy ideje régi pesti lakbérkönyvekből megtanultam, hogy az adósságokat milyen sokféleképpen lehetett törleszteni. Nem csak készpénzzel, de akár súroláshoz használatos kőporral is – *kp.* mind a kettő. De akkor hogy lehet, hogy ez a régi ember semmivel sem tudott fizetni? Pénze biztos nem volt, de nem volt semmi egyéb, amivel a pénzt helyettesíthette volna? Munkája sem kellett senkinek? Nem hogy pénzt nem kapott, de még csak nem is lakhatott érte? Annyira nem volt semmije, amit felajánlhatott volna életéért, hogy végül le kellett feküdnie az adósok szalma fekhelyére.

Kezembe fogom a fanyelű nagyítóüveget, és közel hajolok a két fekvő képhez. Először az tűnik fel, hogy sok szó nyomtatott nagybetűit kiegészítették négyszögekre, ezáltal olyan kockaépületek keletkeztek, mint amikor a kvarcórák számlapjának vonalbetűiből nem hiányoznak sehol a vonalak, vagy a jóérzésű öreg házfelügyelő a liftben kissé átalakítja hajnalban a lakók horogkeresztjeit. Kiegészítve eltörölt betűk hosszú sora állt értelmetlenül a börtöncella falán, mint a régi bűn örökre eltüntetett miéértje – a válaszok részeit valakik tökéletesítették a Semmire.

Közelebb hajolok az első fényképhez. Fogom a lupét, és ekkor eszembe jut, hogy amikor írni tanultam, és amikor először tanultam olvasni, ezzel a lupéval olvasott a néni is, aki – *Das Wettermännlein* – az Időházikó lakóiról mesélt nekem. Közelebb hajolok megint a képhez, öt deszkaszál látszik rajta. Nem csak engem érdekeltek ezek a deszkaszálak, mik szükség esetén, ha sikerül kiszabadulnunk innen, és az úton egyből hajótörést szenvedünk, életünket is megmenthetik a viharban. A könyv szerkesztőjét is érdekelték a pontos méretek, a kép alá odaírta, hány láb és hány inch a lefényképezett faldarab, és a kísérelő szövegben feltüntette a cella falának anyagát is – ha valaki esetleg pontosan újra akarná faragni a fadobozt valami bánatos okból. Innen tudom, hogy a pallók anyaga tölgy. Csupán a cella falának öt lécdarabja látható tehát az első képen, öt időkivágás, öt lécszelet – de kész határidőnapló mindahány, Robinson tengerparti fövenybe tűzött, rovátkolt gerendája. Megszámlálhatóan látszanak e tölgylapokon a régi napok, ha közelebb hajolok – gondoltam. Ekkor jutottak eszembe az égvyűrűk. Végre megpróbáltam tényleg nyugodtan, türelmesen nézni. Elcsitulni, felengedni, mint az első percek után a napsütötte padon szemem izmai – Hunyd be a szemed, és hallgass, hangzott egykor az atyai parancs, és engedelmesen bezárultam. Palimpszeszt volt mindegyik falap.

Ahogy az élő tölgyfa is szép lassan hatalmassá növeli gyermekkori szerelmünk törzsébe vésett betűit, úgy a régi rabok kétségbeesett feliratai mintha vastagodtak volna a le-töltött évek során. Ahogy a büntetés előrehalad, vége felé araszol, régi betűink kitágulnak, megnagyobbodnak. Ekkor a börtön nevére gondoltam, hiszen ez itt a Neptune Street-i börtön, itt minden büntetés és minden fájdalmas vésett betű jogosan tágul az égig. Kár, hogy a fotográfiák fekete-fehérek, a cellafalba napokig-évekig kapart és végül furán kitágult betűk mögül így hiányzik a régi égbolt cölínekéje.⁴

Úgy érzem, megint kiszabadultam kicsit, egy-egy írás világokat köthet össze, bennem amúgy csak pillanatnyi álmokban összetalálkozó távolságokat, de ha jól kezdek bele valamit leírni, egyszerre átjáró nyílik két *előre-ki-nem-található* világ között, és addig elképzelhetetlen utakat járhatok be közöttük.

Miként találhatsz erre a múzeumra London utcarengetegében? A fénykép megjelenésekor szép újságcikk jelent meg a múzeumról. Érzem belőle, hogy ez egy titok. A Dover Street közelében rejtőzködik a hely, de hiába kérdezősködsz, senki nem tud útbaigazítani, merrefelé lehet az épület, csak ingatják fejüket, téged néznek, mintha azt kérdezted volna tőlük, hogy ki vagy, suttogva a város múzeumainak Cinderellájaként emlegetik a házat, szerintük biztosan épp oly elbájoló és titokzatos – a közelben busz se, vasút se fut, bár nem messzire van a Dover Street-i metróállomás –, mondják, és azt suttogják, Londonban már nem élnek angolok.

Sebaj, mindkét gyalogút, amelyen meg lehet közelíteni, varázslatos kis séta, indulj el nyugodtan, ne siess sehová. Beléphetsz például a Green Park kapuján, végigsétálhatsz a Queen's Walkon, mígnem egy átjáróhoz érkezel, ott azonban ne az első, keskeny ösvényre kanyarodj, melyen két ember épp elfér a St. James's Place felé haladva, hanem a másodikra, mely egy szélesebb kapun vezet át, a Stable Yard felé – de vigyázz, nem árt tudni, hogy azt a kaput bezárják este tíz után. Gyerekjáték az egész, el kell jutnod a régi Angliába még a City bombázása előtt, mert aztán a London Museum elköltözött. Útvonalak ezek, melyek bejárhatatlanok, de mi más a világirodalom, mint általunk bejárhatatlan utak képe, hisz még a bejárható utakon sem indulnak el az olvasók – és ez rendben is van, mert ők épp hogy nem útonjárók, hanem fűtött szobájukban szélfúttá utakról olvasók.

Tekintélyes, tágas palota ez, Viktória királynő egyszer azt találta mondani Sutherland hercegnének, 'házamból palotádba jöttem'. Ezt megjegyzem magamnak, ha egyszer vendégnek palotába mennék, jó lesz. 1913-ban a szappangyáros Lord Leverhulme megvásárolta az épületet⁵ Sutherland hercegtől, nagylelkűen átadta Londonnak, hogy ott őrizték a város régiségeit – majd ő is lehuppan egy szélvédett fülesfotelbe.

A London Museumnál valóban azt írták a XIX-XX. század fordulóján, hogy a város múzeumai közt Cinderella – gyönyörű és rejtőzködő. Hamupipókéét nevezik így az angolok, a francia eredeti Cendrillonnak vagy Finette Cendroi-nak hívja, Perrault és Comtesse d' Aunoy⁶ meséiben is így olvashatunk róla, Grimm is így írja nevét. Ekkor eszembe

⁴ Az olajfesték-kereskedők régóta csodálatos fantázianeveket adnak méregdrága kis óntubusaiknak – nedvzöld, elefántcsontfekete, párizsi kék, berlini kék, porosz kék, égbék, fűzöld, alizarin kraplakk, *terra di siena*, *terra pozuoli*, sőt: *caput mortuum* – a halálfej maga. A bölcs öreg mesterek figyelmeztetnek, festés közben az igazi festő kidugja a nyelvét, magában beszél, énekelget, ez rendben is van, de vigyázzunk, nagyon mérgező egy-egy szépségnévű festék, sose együnk belőle! – például a cölínek és a kremsi fehér halálos lehet.

⁵ A londoni City nyolc régi városkapujának egyikét, a Temple Bart, mely a Strand és a Fleet Street találkozásánál állt évszázadokon át, majd egy ház udvarán szétszedve hevert, végül egy gazdag sörfőző vette meg bendzsójátékos nejének.

⁶ Ó, Madame d' Aunois! – idézi Dickens a tündérek korának elvesztését siratva e Napkirály-kori francia meseíró szellemét. Mme d' Aunoy (Aulnoy) írta például a *Kék madár* történetét – *L' Oiseau*

jut megint egy utcanév, a Szivárvány utca neve. Most egy időre megváltoztatta életemet a Neptun Street-i börtöncella foglya. Megpróbáltam kissé jobban megismerni az emberek életét, akiket e stróman helyettesített, ekkor leltem az *Old Bailey*⁷ jegyzőkönyveinek csodájára, és rögtön elneveztem a régi bíróságot *Holdbél*inek.

E londoni törvényszék eljárásainak 1674 áprilisától százhatvan éven át nyomtatásban kiadták a jegyzőkönyveit. Több mint százezer szomorúan esendő, vacak kis bűnesetével ez a világ legnagyobb olyan szöveggyűjteménye, amely nem az elmúlt korok *celeb*-személyeinek emlékét őrizte meg. Nem csak a bírák számára akarták a bűneseteket megörökíteni, és csupán a példákön alapuló jogeljárást szolgálni ezzel, a közönségnek is kedveskedtek az ismerős mesékkel. Nagy példányszámban vették is a bűneset-gyűjteményeket az emberek, vitték, mint a cukrot, akik a kivégzéseket tömegesen látogatták, most a betűk hívei lettek – kegyetlen időkben is fellendül a könyvpiac.⁸

A New Gate börtön⁹ (Newgate, Nevv Gate) adós-kapujának közelében – ahol most a *Central Criminal Court* bejárata van, régen kivégzéseket lehetett nézni, az elsőt 1783. december kilencedikén, mikor tíz gonosztevőt akasztott fel Edward Dennis hóhér, aki irodalmi halhatatlanságát Dickens *Barnaby Rudge* című regényében nyerte el. A *John o' London's Weekly*¹⁰ egy munkatársa is elmerengett a kilátások felett:

„A New Gate Streeten születtem, éppen az *Old Bailey* sarkával szemben. (...) Emlekszem, atyám parancsára reggel kilencig nem volt szabad széthúznunk sötétítő függönyeinket, addigra a gyilkosok testét már levágták a kötelekről. Egy hétfői napon titokban fölemeltem a függöny sarkát, anyám kézen fogott, elvitt onnan, azt mondta – még nem, kislíam. Hároméves lehettem akkoriban.”

Bleu –, melyet a Nobel-díjas belga író, Maurice Maeterlinck is feldolgozott, és melyet manapság már csak hozzá kapcsolnak. A madame leghíresebb mesegyűjteménye a *Tündérmesék – Contes de fées*, Paris, 1782 –, de európai és spanyolországi útjáról is sikerkönyveket írt.

⁷ A City nyolc városkapujának egyike volt a *New Gate* is, mely egyúttal börtönként szolgált, mint a középkor folyamán, és még tovább is sok városkapu. Az *Old Bailey* – latin nevén *Vetus Ballium* – a City egykori külső védelmi gyűrűjén, a régi *Lud Gate* és a *New Gate* közti részen volt, innen ered a neve is. Ez a *Central Criminal Court of London* – a Londoni Központi Büntető Bíróság.

⁸ Nem újkéltű ez a halálos kíváncsiság, a *CHEL* (*The Cambridge History of English Literature*) szerint legalább három komoly börtönszakértő létezett Shakespeare korában, kik az adósok börtönéből szabadulván irodalmárok lettek – Luke Hutton, *A Newgate fekete kutyája* (*The Blacke Dogge of Newgate*, 1600), William Fennor, *A Törvénysértők Közössége* (*The Compters Common-Wealth*, 1617) és Geffray Mynshull, *Egy rabnak vizsgálódásai* (*Essayes and Characters of a Prisoners...* 1618). Geffray szerencsére feltámadott e síri világból, kincsekkel rakottan, a rabok élettörténeteivel, mondásaival telt bőrönddel lépett ki a *New Gate*-ből az adósok kapuján.

⁹ A XVII–XIX. században a londoni börtönök rabjainak naponta fizetniük kellett a kosztért-kvartélyért, volt, aki nem is akart kiköltözni – volt pénze elég, viszont az adósságát esze ágában sem volt megfizetni, inkább pereputtyostól beköltözködött. Az ellátás minősége csak azon múlt, ki mennyit fizetett – lehetett az ember koldus a Newgate-ben, és lehetett királyfi. A törvényszéki rendszernek – *court system*nek – megfelelően minden börtönnek megvolt a maga sajátossága, a Newgate például az adósok börtöne volt és azoké, akik kivégzésükre vártak. Manapság Amerikában ismét felújították ezt a rég megszüntetett intézményt (ittthon, a Józsefvárosban addigra épp lebontották az Alföldi utcai egykori Dologházat, mely az utóbbi évtizedekben a haldoklók szörnyű elfekvője volt, a pokol legfölső lépcsőfoka, ahonnan nem sokan tértek vissza a felvilágra). Kérdés, az új amerikai adós börtönökbe is lehet-e költözködni megint?

¹⁰ 1919 áprilisában alapított, könnyed hangvételű művészeti hetilap, mely rendszeresen színvonalas novellákat is közölt.

A tiszteletreméltó *Mr. Sucklethumbkin története – A kivégzés* – is elég életteli képet fest e halál színdarabokról az *Ingoldsby Legends*¹¹ lapjain – a szerző, Richard Harris Barham tiszteletes ugyanis az *Amen Courtban*¹² lakott, közel az *Old Bailey*-hez. Meséli, hogy ablakából remek kilátás nyílt az akasztófára. Hasznos körülmény volt ez, *A szarkához és a fatörzshöz* címzett fogadó például a tulajdonos legnagyobb szerencséjére épp a veszthelyel szemben állt, és a *Cornhill Magazine*¹³ egy viktoriánus kiadója, Mr. J. Payn írja, hogy a *Szarka és fatörzshöz* alkalmanként húsz guinea-t is leperkáltak egy jó kilátású ablakért. Kifizették, jól láthatták, ahogy odakint a holtak a rendőrfőnök bálján táncoltak a szélben, és nyelvet nyújtottak a bál vendégeire.

Oliver Goldsmith, az író tehát ebből a szempontból is jó fekvésű helyen lakott a közeli Green Arbour Courtban 1759 körül. Jó kis hely lehetett ez neki, amúgy is elég sokszor meddő fejtörésekbe bonyolódott sorsunkat illetően – tudniillik, hogy ki mennyiért vásárolhatja meg emlékműveit. De nézzük már az *Old Bailey* jegyzőkönyveit, kik laktak egykor a *Kokas és Neptun* fogadóban, mi történt a régi Wellclose téren a ködfehér estéken.

Szegény Moses Market például vádolják e lapokon, hogy 1799. szeptember elsején éjjel kettő körül Harriet Wilson vendégfogadjából, a *Kokas és Neptun*ból tükröt lopott – az eltűnt tükör öt shilling értékű volt. Mózes állítólag előző nap ott aludt, és valamikor napközben elslisszolt, távozott, ám még azon az éjjelen két óra körül betört, és elvitte a mondott tükröt. Valamikor e soroknál elalszom – titok, hogy mikor –, felébredek, de akkor már feje tetejére állt a történet, és előrehaladt velem is ez a késői este. Ismét a lapokra meredek. Harriet Wilson ekkor eskü alatt vallja, hogy a bírósággal szemközt, a Wellclose téren, a Neptune Streeten háza van. – Szeptember elsején a fogadósobámból eltűnt egy tükör, este még láttam a tükröt, mielőtt tíz óra körül elmentem aludni, megnéztem benne magam – mindig belenézek, ha elmegyek előtte, istenem, éppen csak belenézek, látom, ahogy rohan az idő, és még mindig én vagyok. Reggel hét körül aztán a tükörnek már lába kelt. Hat éve jól ismerem a gyanúsítottat, egészen kiskoromtól ismerem őt, aznap reggel tíz óra körül jött a fogadóba, eléggé pityókosan, a fogadósobában leült kipihenni magát, nagyon szuszogott, néha fel-felnevetett, azt motyogta, kizárták hazulról – és el-elaludt. Alig értettem a szavait, de ismerem őt, tollhegykészítő, a mesterét és annak nejét is ismerem – nem szeretnék részletekbe menni. Felráztam, és mondtam neki, hogy egy vendégem nemsokára elhagyja az emeleti szobát, lefekhet oda, ha akar (és ha tud). Miért dobtam volna ki ilyen állapotban. (És örültem is neki nagyon, mert egyedül élek, de ezt most nem mondom el tökidegeneknek, bizonyos dolgokról csak éjszakánként a tükörnek beszélek, azért hiányzik annyira.) Volt fenn egy lakócska, egy asszonyszemély.

¹¹ *The Ingoldsby Legends or Mirth and Marvels by Thomas Ingoldsby Esquire*, first series 1840. London Richard Bentley. A mulatságok és csodák nevezetesek voltak a viktoriánus korban, félig-meddig ironikus kísértettörténetek és fura versek váltakoznak benne Dickens egyik legjobb illusztrátorának, George Cruikshanknek groteszk-bájós rézkarcaival három kötetben át.

¹² *Paternoster Row, Paternoster Square, Ave Maria Lane, Amen Corner és Amen Court* – a Szent Pál székesegyház közvetlen környéke ez, az *Amen Courtban* a székesegyház kanonokjai laktak. E helynevek a körmenet állomásait jelölik: ahol a felvonulás a katedrális felé vezető úton a „célegyenesbe” kanyarodott, és a Miatyánk került sorra, az utcát *Paternoster Row*-nak keresztelték, ahol bekanyarodtak, az lett az *Ámen Sarok*, a legutolsó utcácska pedig az *Üdvözlégy Mária* út. Az *Amen Courtban* megmaradtak a City városfalának darabjai is, épp mint a Bástya és a Képiró utcában Pesten. A körmenetek emléke Pesten is megmaradt: a hajdani Adria Biztosító Társaság palotája előbb Budapesti Rendőrfőkapitányság lett, azután sokszállagos Hotel. Közte és a mai Kempinski Szálloda között azonban háborítatlanul átsiklik a rövid *Miatyánk utca* – bár körülötte pereg a házak s lakóik mozgófilmje.

¹³ Ez volt többek között W. M. Thackeray lapja is, ő alapította, szerkesztette egy darabig, és ő adta nevét.

Mondtam Mózesnek, hogy az asszony el fog menni, menjen fel nyugodtan aludni, de ő nem akart felmenni, azt mondta, inkább lent marad, mire a szolgálólánynak megmondtam: – Akkor hát helyezd el lent a fogadósobában, Betty, ha már ezt akarja, és zárd be az ajtókat alaposan – ezután a szolgálóval együtt aludni mentünk. A fenti lakó, Ann Baker, másnap reggel hét körül érkezett meg, hívta Bettyt, de addigra már mély álomba merültünk. A lakó tehát hazaérkezett, bejött, mert az ajtó nyitva állt, a fogadósobába ment, és akkor szólt Bettynek, aki már felkászálódott, magára kapott valamit, és lement – Betty, hova tűnt innét a tükör?! – Régóta ismeri a gyanúsítottat? – Inaskorától fogva végig. – És közelebből ismeri? – No, aszt már nem! éppcsak ismerem mesterét és annak a szép kis nejét. – Holtrészeg volt hajnal felé, és mégis megtalálta a maga fogadójába vezető utat? Hm?? – Igen – válaszolja a nő határozottan, de sokkal csendesebben. (Keresztkérdéseink erejétől megjuhászodott, mindegyik összereppan kérdéseink súlya alatt, hiába, a gyakorlat hatalom ezek felett.)

Elizabeth Baker következik, eskü alatt, a szolgálólány, Betty. – Mrs. Wilson szolgálója vagyok. Életemben sose láttam a gyanúsítottat azon éjszaka előtt. Hat hete Mrs. Wilsonnal élek, és ez a férfi a házban aludt, és reggel, mikor felkeltem, nyitva találtam az ajtót, és hiányzott lenről a tükör. – Hogy hívták a vendéget, aki reggeltájban érkezett haza? – Ann Bakernek hívták őt, uram. – És láttad azt a tükröt előző éjszaka? – Igen, uram.

Thomas Downes következik, eskü alatt. – Éjjeliőr vagyok, szolgálatára, uram (és katonásan kihúzza magát, mint aki tudatában van, hogy ő vigyáz az éjszakára). Elővesz és felmutat egy ormótlan tükröt, ez szép jelenet. – Én állítottam meg a gyanúsítottat a városkhatárnál, nálla vót a tükör. Azt cipelte késő éjcaka a Rózsaméri Lénen, szeptember elsején, hajnali negyed három körül. (Amikor a torony kócos, karikásszemű baglya hármat huhogott.) Kérdeztem is tőle: – Állj! Kend honnajt hozza a tükröt? Aszonta, sajátja, otthonról indult el vele, mire én aszontam neki: – Tehát van otthona! No, jöjjön csak el az őrbódéba velem, és majd ott is magyarázza el, honnajt van a tükör! – el is vezettem az őrházba, onnan meg aztán a Lambeth Streetre kerűt. – Nagyon italos volt az illető? – Hát, szó mi szó, kissé kapatosnak láccott – gabógyás, gajdinás, gagyalagos, godémusz –, de elég erős volt ahhoz, hogy a dögnehéz tükröt cipelje az éccakában. Minek cipel egy ember tükröt az éjjel, nem? Ez nem szokásos, rendes dolog. – Úgy fele-fele volt? Félig-meddig józan? – Asszt uram, ilyen pontosan nem tudhatom. – Hallottál a negyven fontnyi díjról, amit felajánlottak, ha valaki elfog egy betörőt? (Most meg vagyol fogva, pénzsóvár gazember.) – Igen, uram, mán hogyne hallottam vóna. (Úgy kellett egy rabló, mint a lottó ötös, figyelük egymást rendszeren, napraforgót is tettünk a párnánk alá, hogy meglássuk a tolvajt.)

Mrs. Wilson beszél. – Eltűnt egy tükröm – persze nem állíthatom, hogy éppen ez az, mindenesetre ilyesmi volt! Nagyon is pon-tossan illyen! Nem mindegy, ha nem éppen ez?!

A szolgálólány, Elizabeth Baker beszél. – Asz'szem, hogy a gazdasszonyomé vót a tükör.

John Clawson következik, eskü alatt. – A Whitechapel egyházközség egyik sekrestyése vagyok, vasárnap éjszaka, szeptember elsején, mikor az őrházban voltam én is, Mr. Dias volt az éjjeliőr, és két őrszem bekísérte tükröstől a gyanúsítottat, aki azt mondta, a mesterétől hozta. Mr. Dias meg is kérdezte tőle: – Aszt ki a csuda a te mestered!? mire ő azt válaszolta, hogy: – Mr. Pike a mesterem, uram. Mire Mr. Dias azt mondta neki: – Aszt a Mr. Pike-ot én jól ismerem, no, majd meglátjuk, hantálsz vagy igazat beszélsz te. Erre ő azt mondta, a Wellclose téren lévő fogadóban ivott egész éjszaka, mire megkérdeztem tőle: – Hát akkor mér' nem hagytad ott a csudába azt a ménkü tükröt a fogadóban? Azt válaszolta: – Nem akartam ott hagyni, mert nem akartam ott hagyni, akármí lehet, bármi. Erre kiküldtem egy éjjeliőrt, hozzák csak be azt a Mr. Pike-ot, és hát be is hozták, de csak másnap reggeltájban, a Magisztrátus elé, de még tökrészeg volt előző napról, lehet, hogy

még régebből, vagy már csak ilyen, beállt. Akkor kár bele minden keresztkérdés, csak összekutyulódik az agya neki.

Elizabeth Baker, a szolgálólány Betty, megesküdt a tükörre a Magisztrátus előtt. – Esküszöm uraságotoknak, görbűjtek meg, hogy itt ez éppen az a tükör, már csak tudom, szinte még benne vagyok, és nézem magam.

Ann Baker következik, eskü alatt. – Harriet Wilsonnál lakom, szeptember elsején reggel hét körül értem haza, az utcai ajtó tárva-nyitva állt, a fogadószoba ajtaját is nyitva találtam, ki-bejárt a szél, bezártam jó alaposan mindent, hát, uram fia, akkor láttam, hogy eltűnt az a gyönyörűséges tükör lenről. – Ez az a tükör? – Nem esküszöm rá, uram, nem esküdhetem, kérem, hamisan, mert hát nagyon meglehet, hogy ez egy hasonló másik. Sosem tudhatjuk. Olyan egyformák, ugye, mind ezek a tükrök, bármelyiket nézem.

A gyanúsított védekezése. – Teljesen ártatlan vagyok a bűnbe, mellyel megvádolnak itt. Éppen áthaladtam a Neptune Streeten, kissé elfáradtam, hát az Ann Baker az ajtóban állt, és kérdezte, bemegyek e hozzá, és riszálta a farát – tetszett látni –, hát beszélgetésbe elegyedtünk, ugye, csakhogy ám a Harriet Wilson is a közelben állt, azt’ hallotta a hangomat – ő úgy szokott nevezni, Mó, drága Mó; igen nagyon bánatosnak látszott aznap este, azt mondta: – ó, Mó, drága Mó, nagyon szomorú vagyok, elmondom neked, ne legyél szomorú, reggel postakocsira kell szállnom, már össze is csomagoltam, mert holnap férjhez megyek. Rengeteget költöttem rá már addig, mindenemet, hát elbámultam szerfölött, és csak hallgattam egy ideig, kicsit könnyes lett a szemem. Lefelé néztem, mintha elgondolkoztam volna. Aztán összeszedtem magam, és azt mondtam neki: – Harriet, nem gondoltam volna, hogy így elbánsz te énvelem, nemis tudom, mi lesz velem, de ha már ez az utolsó esténk együtt, isten neki, legyünk még utoljára együtt boldogok – és ezt őszintén mondtam, és bementem hozzá, és egész álló éjszaka együtt iddögáltunk mindannyian, és nem is volt hiba a jókedvben egészen kettő óráig, na, szóval hajnalig – az összes palack sőtétszemű lett.

A gyanúsítottról mestere, akinél tizenkét éven át dolgozott, és még hat megbízható személy – akiket pontosan megnevezett, és akiket becitáltak – mind azt állítják, kiváló jellemű. Nagyon bólogatnak, és látszik, hogy megmakacsolták magukat. Kiállnak mellette, csupa dolgos férfi, tollhegykészítők, ellene csak nőszemélyek állítása szól.

Elizabeth Bakerhez szigorú tekintettel: – Mit csináltál az ajtóval, miután gazdasszonyod aludni ment? – Bezártam, uram, kétszer ráfordítottam a kulcsot és bent hagytam a zárba. – Mennyi volt az idő? – Tizenkettő körül járt, uram. – Verdikt: A gyanúsított ártatlan, a tükör pedig a nők lelke – ez az ítéletem. És mivel semmiféle – bármilyen kopott – tükröt, épp ezért, a helyéről elmozdítani nem szabad – míg csak nők laknak abban a házban, a tükör körül –, Mózes büntetése, ha mégoly ártatlan is, az legyen, hogy a *Kokas és Neptunba* ahány nő ott lakik, annyi tükröt vigyen, és mindegyiket éjszaka, és ahányszor csak akarják az asszonyok, aludjon ott náluk, még ha holtfáradtan is ér oda, mert nehéz volt a tükör. Mert az asszonyok számára minden, de minden az ördög szekere sarkán ülő tündér világnak tetszeni. Vezessék el őket, és hozzák be a következőt. Mózesnek még csak annyit az ítélet enyhítéseként, hogy ő is megnézheti magát.

(vissza)galopp

- lírai utószinkron -

18.

és nagyjából a rozsdás fegyvert magamra fogva: miként bújhat be a művésznek nevezett biológiai lény a hétköznapi sivatagából naponta a békemozgalomba száználmas vonalakat húzva haladási iránya után a porban hol a megtört pályák folyamatosan landolnak s ő majd mint vajákos időjós a beesés szűk szögletét előre s vissza megidézi eldöntve sorjában ki a kedves néni ki házi boszorkány ki jellemtelen kotormány a rozsdásodó avaron régóta tudod nincs ilyen hatalom csak a csüggedések lapos délutánja melyet ellep ritmusosan a téli depresszió szürke örvényeket sodortató árja el a rendetlenség mert sehogyan sem akar derékszögekbe rendeződni a világ magad körül halványnak érzed a harmóniát lépnél túl rajta de már kozmikusabb vágyak összeszövéséhez hatalmad nincsen a család nagy tabu messzi múltakba botorkálva szépséges idomú nagybátyám volt az első kit nem terített be egyetlen delnő de azért még évekig füllentett nagyanyáméknak a mókusokról pedig már a fél kerület asszonya eléje térdelt s hogy nem elégedett meg ennyike kéjjel csontra száradva halt el egy kopott kórházi ágyon sokat merengtem akkor a férfiú imázson ha nem is így nevezték vihar előtti csöndekkel teltek meg az esték míg a lelki vákuumban egy ártatlan irodalmi happeningen unottan hátra nem néztem s mint ősröbbanás szívemben úgy hullott atomjaira a szemérem ahogy mahagóniba mártott kócos hajával hívalkodóan laza bájjal megláttam őt a vak zsigerek gyorsliftje vitte bizsergő gerincemből tompa agyamba e nőt ilyet üthet az áram mikor a fontolgatások körülményes bölcselkedései lezárnak csupa kémia és biofizika lendületébe esve dermedten megfagy minden addigi eszme és bekapcsol az éretlenebb materialisták felől az állat fölborítva belső történelmet egymásra halmozott színvonalas könyveket tanult és átélt etikákat elemi erejű mozgások belül melyek mögött már nincs szellemi fedezet a rákos burjánzásokkal szájon vert ember talán ily kiszolgáltatott vagy árokban a belelőtt halott miközben az egyre veszedelmesebb viszonyokat absztraktabb pillanatokban suttogva számon kérné egy emelkedettebb erkölcsi hang – uram húsz év házasság és imádott gyerekek itt pedig a démon a vamp ki egyáltalán nem békegalamb ahogyan ez negyven fölött jobb családokban már törvény tessék keresztüllépni a gyors kalandok morális öröen ott a túlparton kötve ha kell akár nagyokat nyögve kényes kompromisszumot de addigra már meg vagy babonázva friss kalandok és újabb bájitalok bája horzsolja a kan önérzetet mivel rohamoznod kell lassan őszülő halántékkal mert használtan is hamvas e kellemed a konkurencia számos

s kissé torz tükörben esik bizonyításod érzelmek fedetlen vállalásán míg egyes szemekben hős vagy addig másokban sátán judit pedig futó kalandból egyre inkább mágnes kocsmák alján recsegő ágyakon bőven patakozó erotikus szál lesz a különös érintettség mentén kezdi az átlagos jellem gyengébb pontjait tapogatni a döntés hogyan tovább kétszer egymás után már nem aludtam át egész éjszakát mivel akadozván is szent a női megérezés s a makacs birtoklási vágyat finoman megsuhintja a részvét hisz keményedő szemgolyókkal először már-már megért az a másik – zárjuk le felejtjük el mert a tapintatban a három gyerek is ott virágzik a nagyobbakban épp porrá mállik a tartószerkezet sudaras fája a bűn trópusi esőként zuhog az apára a kicsi nem ért semmit még az ölelések foglya abszurd drámák jégtáblái között örvend ki a trópusokra gyilkos viszonyokká színezve a képet s az ki kényes ösztönei szerint gyanútlanul csak úgy félrelépett érdemtelenül tépdesheti királyi szakállát a rohamozó nagy szerelmet hagyja el vagy mögötte a néhány árvát ki testéből vétetett ne legyen az emelt érzéseknek ezután már rangja kocogjunk ki enyhén lenézettként naponta a paneles teraszra sóhajtozva egy távoli garzon átizzott néhány köbmétere után hol talán az érett férfi karjaiban mostanában igazul a lány komoly asszonnyá a családiasság enyhe szellőjét megértve vagy csak odaadását értettük félre mikor huncut örömmel fényes szemeiben ajtónyitáskor rád köszön a lelki egyenleg még nagyon sántít s alig érsz el az újabb fészekrakó nagy pináig már ereszkedik is a futó öröm hisz harcmódot igazítva látványosan várnak ott túl a monoton sarkkörön hirtelen magadnak vagy életfogytig rabja továbblépve is és megmaradva vagyis ha jól számoljuk mindenképpen vesztes silány döntésedre a kanti magvak megerednek s hogy lazuljon az ostrom a nagyfiú zavartan elmegy katonának ám lányom megütközött szemeiben keserves köröket ír elém a bánat anyjuk görög hősnők burkában lépked a tavasszal meglódult kert sem nyújt már kies menedéket mert csak ő a gyöngeségeit ügyesen fedező démoni alkat vibráló közelsége oszt némi nyugodalmat melybe így is lassú dőléssel belelóg elárvult apám hosszan haldokló feje borostás arcának nincsen szemantikai üzenete csak lezárt pillái alól a kínlódva gyöngyöző könnyek melyek a túlélő gyáva szorongásaiba felgörognek párját adjuk hát a szürke falban a halotti köcsögnek majd üresen hazamegyünk mondhatnánk hogy munka a fegyverünk mind ragaszkodóbb bátyámnak még csak-csak szegeden egyre botrányosabb paprikát öröl a gyár s ahogy kopik a mérnöki imázs szemeim előtt az utolsó igazi családtag furcsán megtörik a gazdasági szennyesekbe módszeresen belefárad én is oltogatom magamban a politika hülye szalmalángját hiszen a debilisek a frusztráltak a kalandorok már mind a spájzban állnak elrontani összes esélyünket több évtizedre így aztán hiába tántorgott ki tiszta hídján az utolsó orosz medve ezek az új faszok itt maradtak törik még sokáig röptét a madaraknak vagy nagyokat bődülnek a duna jegén megint egy fajta marad csak hű a szegény csalódásaimtól fölrobban alattam néhány bomba a gyász és a családi viszály visszahajt még az irodalomba de már ne mérjétek műszerekkel a kedvemet

Hazugság

*Mint mikor a harisnya beakad
egy szögbe, vagy eleve szállhibás volt,
fel sem tűnik akár órákon át,
hogy fut fel a szem, akkor veszed észre,
mikor már tátongó lyuk, viseled,
pedig, jaj, érzed, feslik több irányban,
csak meg ne lássák mások, istenem,
de minden mozdulattal egyre terjed
a pusztító diszkontinuitás,
elég egy gyenge szál, hogy eleresztett,
s bomlik visszafordíthatatlanul
az egész selymes, testreszabott rendszer,
mely ölelni lett volna hivatott,
ögni, már több a lyuk, mint a harisnya,
bőrödhöz fér a hideg mindenütt,
olyan szakadtan, mintha utcasarkon,
ácsorogsz, no hát, ezt is dobhatod ki,
akkor már tisztább ügy meztelenül.*

Viviszekció

*Nem ott ért véget, csak ott vettem észre,
hogy vége van. Hogy a szívdobogás
nem akkor tör rám, amikor meglátlak,
hanem miután már perceken át
szemléllek oldalról – ne vehess észre –:
kopasz fejtetőd, göndör fürtjeid,
ószülő szemöldöködet, az orrod
ismerős vonalát, élettelen
gyík-tekinteted oldalpillantását,
az érzékeny kéz ujjait, melyek
nem ígérnek gyönyört számomra többé,
és nemcsak nem akarlak, de a vágy
sem ébred már bennem láttodra, gyomrom*

*nem ugrik görcsbe, nem melegszik át
szívtájékom, nem borzong érintésed
emléke a combom közt. Legelőbb
az érintésedet vetted el tőlem,
aztán a közelséged, a szagod,
a jelenléted, még később a hangod,
míg végül csak ez a látvány maradt:
ülsz itt, mint egy sok évvel ezelőtti
újságból kivágott portréfotó:
kontextus nélkül értelmezhetetlen.
Nézlek, s a megkésett szívdobogás
nem láttodra tör rám, ahogy a padra
mellém ült idegen látványa sem
megrendítő, csak mikor hosszú percek
óta figyelem, akkor markol a
jeges rémület belém: ez az ember
azért nem mozdul már meg, mert halott.*

Szávitri

Ébren vagy még? Nem tudok én sem aludni. Próbálok az arcom elé vetülő fénysugarakból tested körvonalát kiragadni, de nem sikerül. Foltokká mázolt már a sötétség. Érd most hozzám! Nézni akarlak a pórusaimmal legalább! Fölibém boruló ajkad meredő mellbimbómat keresi. A tenyered hevesen húzom ölembe, s a sorsod sokezer vonalát figyelem a bőrömmel, lassan szétfeszülő combbal; s ujjbegyeidnek a rajzolatát látom, mint válik örök lenyomattá bennem.

Jöjj, most te kövesd hűvös tenyered, jöjj hűségesen ujjad után, gyere, járd be, fedezd fel a tájad: lankás völgyet a két hegy után, a medencém konkáv téridomát, s meghalni zuhanj le barlangi tavam mélyére, amíg bámullak testem egészével...

Nem, ne kiálts, ne zavard a morajt! Hallod? Valahol távolról a gyönyör vad paripái dobognak.

Frontkórház

Ne ordíts, persze, hogy fáj, meg van műtve.
Az a dolga, hogy fájjon, basszameg.
A tied meg az, hogy kulturáltan szenvedj,
és ne mozogj, és ne tépd fel a sebed.

Idő nővér majd jön és átkötöz,
és mindig beadja a gyógyszereidet.
Sajnál-e, nem tudni, szenttelen az arca,
és színtelen és szótlan és öreg.

Idő nővér, a szikár, hű apáca
senkit nem utál, senkit nem szeret.
Hogy itt fekszel, nem bízatsz senki másba',
pedig sokszor kegyetlen lesz veled.

Tudod mit? Ordíts. Az jelzi, hogy megvagy.
A csönd gyanús egy efféle helyen.
Háború van, bazmeg, nem érdekelysz senkit.
Kérj morfint, és fogd be. Fáj tőled a fejem.

Szilvi költő lesz

Részlet a Magyar Dekameronból

II. nap I. novella: Mihelyt befejezték a reggelit, Dioneo udvariasan megkérte a hölgyeket, gyűljenek mindannyian a kristálygömb köré. Filostrato borostyánszínű italokat töltött a kristálypoharakba, és békülékenyen felszólította Fiammettát, döntse el, ma milyen szerelmi történeteket hallgassanak. Fiammetta megigazította a virágkoszorút a haján, és így szólt:

– Mindannyiunk lelkét megülte a tegnapi este sok szomorú története, az a sok komor szörnyűség, amely megmérgezi a Határvidék történelmét és az itt élők életét. Ha egyetértetek velem, barátaim, idézzünk meg most olyan szerelmeseket, akik az amor gentile, a nemes szerelem segítségével menekültek meg valami sötét veszedelemtől. – A kristálygömbhöz fordult, mire a lángocska megreszketett, ám a Hang még csak nem is üdvözölte az urakat és a hölgyeket, sőt a firenzeieknek úgy tetszett, nem is az elején kezdi a történetet. Olyan halkán és gyorsan beszélt, hogy közelebb kellett húzniuk a kristálygömbhöz a karosszékeiket. – Elmulasztottuk a történet kezdetét – sóhajtott Elvira.

– Nem a bukás kergetett fel a rossz vonatra, és nem is a sok cigaretta okozta émelygés. Szomorú, esős este volt, csak kóvályogtam Kelenföldön, és azon töprengtem, megy-e még vonat Baranyába. Minden lehetséges, mondták a jegypénztárban, és én éreztem, épp ettől a bizonytalanságtól menekülök. Körülöttem hajléktalanok bóbiskoltak, a tábla az információs pultnál pedig csak a kora délutáni vonatokat mutatta. Hánykor indul, kérdeztem a lányt a pénztárablakban, aki lehajtott fejjel egy vaskos kendőbe burkolózott. Ki tudja, sóhajtozott.

De kérem, nézze meg, hogy az a vonat hánykor indul. A lány lapozgatott a menetrendben, aztán az óraátállítás miatt egy másik menetrendben, majd egy harmadikban, és közben egy nagy vödört húzva elvonult mögöttünk egy magában szitkozódó takarítóasszony. A kilenc húszas lesz, mondta ásítva a lány, talán a kettes béből indul, talán majd bemondják a hangszórón. Olyan egykedvű volt, hogy szerettem volna egy kicsit meghökkenteni. Mi a véleménye a háborúról, kérdeztem, de lány csak megrázta könnyedén a vállát.

Felemeltem a bőrdömet, és a káromkodó takarítónő nyomában szép lassan elindultam az aluljáróhoz. Baktattam a lépcsőkön, és persze megpróbáltam kitáplálni, mi történhetett. De *történni* talán nem is történt semmi: a tanáraink szerint a Határvidéken mi örökösen háború és béke között élünk. Egyesek úgy vélik, minden rendben van; a világ nem harc, csak a gonoszok hiszik ezt – azok a gonoszok, akik kedvüket lelik a méregkeverésben és a palotaforradalmakban. Mások viszont azt hirdetik, csak a bolond nem látja, hogy polgárháború dúl, és testvér testvér ellen harcol. Hogy van-e háború, azt senki sem tudhatja pontosan, az

egyik újság kitartott az örökös béke eszméje mellett, a másik pedig az örökös háborút hirdette. Azon is régóta gondolkodtam, miért nevezik magukat a szemben álló felek katalánnak és portugálnak, de a nevek bonyolultabbak talán a tényeknél is.

A szüleim nem is olvasnak már újságokat. Míg éltek a nagyszüleim, ezerszám tették el a lekvárokat, a befőtteket, aztán apám gyűjtötte az elemes rádióhoz és biciklihez való alkatrészeket, és most minden szekrényünk tele volt ágyneművel, a pincénk kristálycukorral, szilvalekvárral, csavarokkal, babbal, lencsével, mert a szüleim úgy emlékeznek, az *igazi* háborúban nem volt ennivaló, és nem volt elegendő alkatrész a biciklikhez és a rádiókhoz. Én soha nem gyűjtöttem semmit. Csak növesztettem a hajamat, ahogy a nagyanyám emlegette megrovóan, és készültem arra, hogy egyszer egyetemre járjak. Te kijutsz majd innen, mondogatták a szüleim.

Most odaálltam a föld alatti folyosón a „kettes bé” elé, de nem volt kitől megkérdezni, tényleg megy-e még Baranyába vonat, az aluljáró tábláján pedig csak a vágányszámokat és a délelőtti vonatok célállomását jelölték: Siklós, Siklósszálás, Siklóstanya. Úgy rémlett, jártam valaha ezeken a helyeken, de nem emlékeztem, hogy szomszédosak lettek volna. Talán valami szótár van a központban, gondoltam, így az információs táblán ábécérendben sorolják fel az állomásokat. Átvillant rajtam, hogy hazafelé egyszer sem ment át Siklósfalván a vonat, de meguntam a töprengést, inkább két ismeretlen asszonyt figyeltem, akik kosaraikból hagymát öntöttek át egy katonai hátizsákba.

Nekem nem lett volna lelkierőm piacnap után a hátamra szíjazva hazacipelni a zsákokat. Amúgy semmihez sem volt soha lelkierőm, nyaranta képtelen voltam felkelni, vasárnaponként a hajamat egyedül befogni. Ahogy felkeléskor a fürtökkel babráltam, mindig eszembe jutott, hogy szalag helyett miért nem az ujjaimat fonom a hajamba, vagy ha nem az ujjaimat, akkor ujjperceket vagy levágott körömdarabkákat. Ilyenkor képtelen voltam a fésülködést befejezni, úgy éreztem magam, mintha levelet olvasva megállítana a szorongás a mondat közepén. De nem tűnődhettem most tovább, hirtelen katonák gyűltek az aluljáróba. Lesütöttem a szemem, a falhoz lapultam, de ahogy elmentek mellettem, belekaptak a hajamba, az egyik báránybőrscizmás katona belecsípett a karomba. A hajamat most kieresztve hordtam. Mikor éreztem, hogy nincs erőm bemenni ma sem a vizsgára, gyorsan kitéptem a hajamból a csatokat.

Tudom, ha befonom a hajamat, azt gondolják, rendes falusi lány vagyok, ha pedig kieresztem, azt hiszik, zsidó. Nincs más választásom, ha csak át nem feszem a hajam, vagy kopaszra nem nyírom – ámbár nem tudom, mi leplezhetne le még ezután: a szemem, a fülem, a nyakam vagy az orrom. Ám most nagy hangzavar támadt a „kettes bé” tájékán: a katonák nézegették az információs táblákat, szitkozódtak, és mobiljukon hívogatták a jegypénztárat. Úgy igazgattam a hajam, hogy minden fürt az arcomba hulljon, és próbáltam magamra, befelé figyelni, hiszen a hajamról mindig eszembe jutottak a *dolgok*.

Egyik nagyapám nagygazda volt – ma is az ő régi házában lakunk –, anyám apja pedig zsidó *kisember*, ezt a kisembert anyám olyan félve szokta mondogatni, mintha a *nagy* már megbocsáthatatlan lenne. Ezen az ágon persze egyáltalán

nem voltak rokonaim, kiskoromban azt hittem, még soha senki nem látta a nagyapámat, talán anyám sem. De hogy a világ igazságos legyen, ahogy ment – vagy nem is ment – előre a polgárháború, hol az egyik, hol a másik nagyapámat kellett szégyellnem. Az egyetemen mind a kettőt. De mivel nem jártam be az órákra, ezért szinte észre sem vettem.

A Szilvi túl zárkózott, a Szilvi mindig bújócskázik, mondták a csoporttársaim, akik vagy ide, vagy oda tartoztak, és mindig pontosan tudták, hogy *van-e* háború vagy *nincs* háború. Ám most kiürült az aluljáró, és én is gyorsan felmentem a peronhoz, de a lehető legtávolabb álltam meg a katonáktól. Hogy ne is lássam őket, újra a szemem elé húztam a hajam. Nem esett rosszul a csipkelődés, csak egyedül akartam lenni, felkészülni rá, hogyan magyarázom meg ezt a mai vizsgát a szüleimnek.

Szemerklélt az eső, mikor felszálltam a legutolsó kocsira, és ahogy lehupantam a műanyag ülésre, elfogott a semmihez sem hasonlítható öröm, hogy majd egyedül utazom, és végig az esőszálak surrogását hallgatom. Ám az eső most nekieredt, a dobolása szinte átszakította a vonatetőt, mintha valami láthatatlan acélfésű akarná a hajamat kisimítani. De hamar elmúlt a jókedvem, ahogy kigördült a vonat, eszembe jutott, hogy ott tébláboltam a pénztár előtt, de elfelejtettem jegyet venni. Így vagyok a sálakkal, esernyőkkel is, egy ideig görcsösen szorongatom őket, aztán megfélemlézem róluk. Bámultam az éjszakába nyugtalanul, és persze rettegettem attól, hogy egy vaksi állomáson leraknak a vonatról. A félelem erősebb volt, mint az eső, és én a percekét számoltam, hátha így hamarabb érek Mohácsra.

De a vonat vagy a végzet mégsem hagyta magát. A mozdony prüszkölt, lassított, ám mikor a félelem elviselhetetlen lett, mégis megemberelte magát. Újra eszembe jutott a sok Siklósfalva vagy Siklóstanya, de túl nyugtalan voltam ahhoz, hogy az állomásneveket leolvassam, így legalább azt érezhettem, hogy névtelen helyeken suhanunk át. Pedig itt is élhetnék, gondoltam, és közben izgultam, nehogy valaki az én kocsimba szálljon, és beszélgetni kezdjen.

Így ment ez évek óta, és nemcsak az egyetemen: már a legkisebb dolgok is fárasztanak vagy félelemmel töltenek el. És mintha a vonat is úgy viselkedne, mint én a vizsgáim közben: egyszer csak a nyílt pályán nyekkent egyet. Kipislantottam, és láttam, a katonák vígan adogatják le az ablakon át a fegyvereiket, a parasztasszonyok meg a fejkendőjüket igazgatva már mennek is a mezőn előre.

De semmilyen állomásépületet nem láttam, még csak házakat sem. Azt sem bántam volna, ha most kitör a háború, csak azt nem tudtam, hogy ilyenkor mit kell tennem. Vártam egy kicsit, csavargattam a hajamat, aztán levettem főnről a csomagomat, és most jutott csak eszembe, ha egyedül utaztam, minek kellett felraknom a bőröndöt a csomagtartóba. Most már gyorsan leugrottam, de a vaksötét tájon megint elfogott a félelem. Hogyan fogott el, kérdeztem magamtól. Hiszen eddig is kézen vezetett. De most mintha a félelem is elhagyott volna.

Persze eszembe jutott, hogy már a „leállás” miatt izgulhatnak a szüleim, nem az elmaradt vizsga miatt. Mekkora szerencse! Képzeljétek csak, egyszer sötét éjszaka leállt a nyílt puszta a vonat, kezdem majd mesélgetni otthon – de tudtam, ez csak képzelődés, soha nem tudnék apámnak vagy anyámnak egy összefüggő történetet elmondani. De hol van az összefüggés, kérdeztem. Leültem a bőrön-

dömre, és csak bámultam a sötétséget a fülke kiáradó fényében, és közben azon töprengtem, ha egy filmben baleset történt volna, vagy a háború *nyilvánvaló* lenne, akkor most az utasok fejvesztve rohagnának a sínek mellett.

Kislány, mi történt veled, kérdezte a sötétből egy reszelős hang. Összerázódottam, nem mintha a hang kellemetlen vagy ellenséges lett volna, inkább mulattatott, hogy a sötétben csak egy fehér szakállal keretezett, hatalmas fejet látok. Felálltam a bőröndömről, közelebb léptem, megbámultam a bácsit, aki olyan volt, mint egy kezeslábasba bújt, vidám törpe. Már megint háború van, kérdeztem, bár sejtelmem sem volt, hogy az öreg az örök békében hisz vagy az örök háborúban. Kisincsko nyitvo ktyász, mondogatta vígan a törpe, és ahogy felálltam a bőröndömről, meglóbálta előttem a lámpáját.

Bányászlámpa volt, és én zavaromban azt kérdeztem, hogy az öreg hol bányászik, vagy hol vannak errefelé bányák, majd mikor összeszedtem magam, azt, hogy hova mentek a katonák. Kiskuncsojasc, mormogta az öreg, és én teljesen megzavarodtam, hiszen Kelenföldről indultunk, és nem emlékszem, hogy egyszer is átkeltünk volna a Dunán. Eszembe jutott a „kettes bé”, az ábécésorrendben felsorolt helynevek a táblán, a kihalt aluljáró, amelyet hirtelen előzőltek a katonák. De nem maradt időm töprengeni, az öreg felkapta a bőröndömet, és rángatta a kardigánom ujját. Nagyon fáztam, ezért két vastag pulóver és egy kardigán volt rajtam, mert a nyár olyan hűvös volt, mintha maga sem tudná eldönteni, ősz legyen vagy tavasz. Na, gyere, gyere, knyomicsno nye, mondogatta az öreg, és közben a zseblámpája pislogó félköröket rajzolt a sínekre.

Forgattam a fejem, de most sem láttam villanyoszlopot, bódét, állomásépületet. Miért állt meg a vonat, kérdeztem, de mintha a kérdést nem a mókás bányász hallotta volna meg, hanem maga a szerelvény, amelynek varázsütésre elsötétültek az ablakai. Gyere, gyere, mondogatta az öreg, és már nem csak a kardigánomat húzogatta, hanem belemarkolt a karomba; siess, kislány, siess, hajtogatta. Fejfájást éreztem, miközben rohantunk együtt a síneken, pedig mégsem kihalt pusztá volt a táj, hanem tele volt reszkető nejlondarabokkal, gerendákkal, féltéglákkal. Pomáscsikoje, mormolta az öreg a fogai között, és a könyökömnél behúzott egy félig földbe vájt odúba. Valami elhagyott raktár lehetett, jól láttam az ablakon a rácsokat.

Mihelyt betette utánam az ajtót, az öreg elkezdett folyékonyan beszélni. Ma csak főtt krumplit eszünk, hetek óta nem járt erre egy kóbor kutya sem, mondta. Van Kiskunsebcsen vagy Siklóstanya mellett egy szép kis kertje, egy szilvás, de elmosta az eső a szilvákat, hatalmas kár érte, nem marad a télre semmi, megrohad a gyümölcsbűs a fán vagy a levegőben. Összerándultam a gyümölcsbűs szótól, a szememet csípte a petróleumszag, ráadásul az öreg, aki a termését siratta, a lábamra ejtette a bőröndömet. Régies utazótáska volt, talán még valamelyik nagyapámé – bár nem emlékszem, melyiké, a nagygazdáé vagy a „kisemberé”. Hirtelen megéreztem, utoljára látom a bőröndömet, ez a tárgy is alig várja, hogy búcsút vegyen tőlem.

A felélénkülő, petróleumszagú sötétben, egymásra hányt takarók mélyén ott motoszkált egy kövér öregasszony. Először a hatalmas fejét, aztán a hálóingbe bújt hatalmas karját láttam. Gyere, virágom, ekricsa, ekricsa, ekri, ekri, csa, csa, mormolta. Az idegen nyelv, amin az öregasszony duruzsolt, nem is hasonlított a

bácsiéhoz, egészen másfajta lejtése volt – és eszembe jutott, az öregek ezzel a handabanda-nyelvvvel csak meg akarnak félemlíteni. Vagy valaha messziről jöttek, suhant át rajtam, aztán letanyáztak itt, a sínek mellett, és végül elfelejtették, milyen közös nyelvet is beszéltek. De furcsa módon egy cseppet sem féltem tőlük. Az öregember egy pléhtányérban héjában főtt krumplit hozott, és míg én lekuporodtam az öregasszony lábához, elmesélte, egyszer gazdák voltak, híres és jó gazdák, ám most menekültek, abból élnek, amit összeszedgetnek a sínek mellett.

Hát mégis igaz, hogy háború van, gondoltam; néhányan kénytelenek ott hagyni a falujukat, nem küldhetik egyetemre a lányukat, és azt eszik, amit a sínek mellett találnak. Gyönyörű hajad van, sóhajtozott az öreg, és tudtam, most összehasonlítgat a sínek mellett talált zsákmánnyal, egy félig elszívott csikkel, egy kidobott bőrrönddel, egy tarlórépával. Gyönyörű hajad van, mondta, szeretem én a szép, dús vereset, és büszkén kihúzza magát megkért, evés után hadd mutassa meg majd a portáját. Milyen portát, bácsi, kérdeztem. A szobában nem voltak bútorok, nemhogy szék vagy asztal, hanem még ágy sem, az öregasszony is mocskos plédeken hevert.

Régen még hímezgetett szegény feleségem, mondta sóhajtozva az öreg, mint ha nem a szék vagy az ágy hiányozna, hanem a törülközők szélére varrt monogram. Aztán szegény feleségem igen beteg lett, ágyban fekvő beteg, mesélte, és mihelyt jóllaktam, kikísért a petróleumszagú bódéból egy másik bódéba, a „szerszámokhoz”, ahol a sok limlom tetején egy szétszedett fűnyíró, egy benzinsekanna és egy díszkard hevert. A vadlovak ellen, magyarázta az öreg, hiszen tudod, október táján a mi udvarunkon gyülekeznek. Nem tudtam, hogy a Határvidéken szabadon kószálnak a vadlovak, és azt sem hallottam, hogy a vadlovak ellen a parasztok karddal védekeznek, de az öreg közben most már más kincseket húzogatót elő a limlom-halomból: kékes fényű parókákat, egy kertészeti szakkönyvet és egy malachit cukortartót.

Csak ne félj tőlem, te lány, neked adom ezt is, és ha megjön a jó idő, adok barackot is. Keztem elhinni, hogy az öregember a szavak jelentését nem, csak a magyar nyelvtan szabályait ismeri, a barackokat, vadlovakat majd akármelyik másik mondatba is behelyettesíti, de fura módon igen jól éreztem vele magam. Örmények a szüleim, örmény hercegek, mondtam, hogy a bácsit a további hazugságoktól elriaszom, de az öreg nem látszott ijedősnek, rám mosolygott, és megfogta a mellemet. Gyere te, lány, mutatok mást is. Magához rántott, és azt sugdosta, hogy annyit ehettek náluk, amennyit akarok, és ő meg a „szegény asszony” soha nem fognak bántani.

A „szegény asszony” ott járt-kelt a szobában, amikor visszatértünk. Olyan kövér volt, hogy lassan, nyögdecselve mozgott, és azért zsörtölődött, mert egy szemmet meghagytam a krumpliból. Nincs igazság, nincs igazság, hajtogatta nagyokat sóhajtván, és én úgy megijedtem tőlük, hogy felvettem a fejem, és újra megkérdeztem, melyik állomáson vagy milyen faluban vagyok. Necsáji benc, nescse, kruk, rikoltotta az öreg, és míg beletúrt a hajamba, leszorított az egyik kezével az ágyra. Biztos voltam benne, hogy csak színlelik, hogy idegenek, ezek a szavak semmit sem jelentenek, de az öreg már letépte a szoknyámat, az egyik kezével belemarkolt az ölembe. Azt suttogta, ha majd szeretem, akkor jó kislány leszek.

Éreztem a ruháiból felcsapó zsírszagot, ez az igazi vadló-szag, gondoltam, és lehunytam egy pillanatra a szemem. A szag kellemetlen volt, ámde nagyon otthonos, és egyszer-csak elindult felénk az öregasszony, és a hatalmas arc, a nyitott szemek megálltak fölöttünk elgondolkodva. Igen, igen, mormolta az asszony lassan.

És így telt el tizenkét esztendő. A hajam közben még hosszabbra nőtt, ámbár nem bajlódtam csatokkal, szalagokkal, és nem fésültem ki minden reggel, ahogy réges-régen a szüleim elvárták tőlem. A tizenkét év alatt csak az öregek karattyolását hallgattam, közben nem is beszéltem idegenekkel, csak a vonatablakokból kidobált újságokat olvastam, így mindvégig nem tudtam, hogy béke van vagy háború. Minden tavasszal géppuskás katonák rohagáltak a pusztában, jelszavakat rikoltoztak, puskákkal hadonásztak, de én az az öregemberrel minden hajnalban végigjártam a síneket, hogy összeszedjük a töltényeket, katonasapkákat. Többször is robbanás rázta meg a levegőt, és tele lett a mező sikoltozó sebesültekkel, de sohasem tudtuk meg, hogy ezek vagy azok az egyenruhások melyik hadsereghez tartoznak. Utánuk hetekig csak kísértetek jártak a falvakban. Hol tart a háború, töprengtem, de a sínek mellett talált újságok is összevissza beszéltek.

Ahogy sokáig azt sem tudtam, hogy én és az öregek az Alföldön vagy a Dunántúlon lakunk-e. Telt-múlt az idő, és egyik ősszel felakasztott katonákat találtunk a töltés mellett. „Halál a berengárookra”, írta fel egy kéz krétával a katonák kabátjára, de mi nem tudtuk, kik azok a berengárok, és hogy kerültek a Határvidékre. Ez az egész kalamajka a *nescse kruk*-kal, a berengárokkal, a vadlovakkal, a hol itt, hol ott feltűnő menekültekkel engem titokzatos módon a Balkán-háborúra emlékeztetett – amiről azt írták az újságok, hogy már véget ért régen. Az öregek nevét sem tudtam meg a tizenkét év alatt, ahogyan én sem árultam el, hogy hívnak. Lehet, hogy nem is szántszándékkal titkolóztam, csak szégyelltem a „Szilvit”, ezt a nevetségesen divatos és közönséges nevet, amely jó szüleim korszerűségbe vetett hitét fejezte ki. Persze fogalmam sem volt, mi történhetett velük vagy a testvéreimmel, és én sokáig nem is vágyódtam utánuk.

Ám teltek-múltak az évek, és amilyen különös életet éltünk, lassan talán a Szilvi névvel is meg tudtam volna békélni. A napok egyhangúak voltak, „szedetéssel”, sétával vagy álmodozással teltek, és én nem éreztem azt a félelmet, amit régen a családom körében vagy az egyetemen. Az öreg nemcsak rám vigyázott, nemcsak hulladékot gyűjtött, hanem eljárógatott a tanyákra napszámba is. Ha nem volt semmi dolga, akkor együtt kirándultunk: szedret szedtünk, fürdeni jártunk vagy csak sétáltunk. Egyszer az öreg a fejébe vette, hogy a „szerszámoskamrában” törpepapagájokat tenyészt, hogy jövő évben télükabátot, divatos csizmát, mobiltelefont vegyen nekem. Ez az öregember nem is volt nagyon öreg, rájöttem, azért szólítom így, mert a szüleim a szegényeket, akár középkorúak voltak, akár öregek, szerették „leöregezni”. Ha megfáztam vagy megfájdult a torkom, hársfateával itatott, és idegen szavakat mormolva szorongatta a kezem, amíg a láz alább nem hagyott. Télen szerette fésülgetni a hajamat, minden tincesznek külön nevet adott, és azt ígérte, ha nem hagyom el őket, arannyal borít tetőtől talpig.

A nevemet nem árultam el, de szinte mindent elmeséltem neki a gyerekkoromból. Az első történet után magam is meglepődtem, hiszen régebben rossz mesélőnek tartottak a szüleim. Csak a „szegény feleségem” szakított minket néha félbe, aki a pokrócokon heverve azt kiabálta, nincs igazság, és micsoda szégyen, hogy disznók helyett kurvákat kell a portáján tartani. Egyetlen öröme volt csak, ha szeretkezés közben az arcomba bámult, vagy arról mesélhetett, hogy ő volt a legjobb tanuló az iskolában. Hol volt ez az iskola, néni, kérdezgettem, de az öregasszony egyre csak krárogott, vagy magát dicsérte azon a furcsa halandzsa-nyelven: krikurejescs, krávko, krá. Szegény feleségem, nagyon beteg, sóhajtozott az öregember, aki az asszony minden kívánságát leste, és ha lehunyta a szemét, csak lábujjhegyen mert a kunyhóban járni. Soha nem vitt rá a lélek, hogy megfojtsam, pedig a bácsi – hiába volt alacsony és idős – olyan férj lett volna, mint amilyet a szüleim kívánnak.

Ebben a földbe vajt odúban vagy az öreggel a sínek mellett sétálgatva olyan nyugalmat éreztem, hogy kedvem támadt verseket írni vagy elővenni a régi tankönyveket. A közelünkben falvakat égettek fel, a pusztát minden nyáron elárasztották a zokogó vagy vérző menekültek, de én verseket írtam a hajnalban ébredő Budapestről, a gyerekkorom kisvárosi temetőiről, az akácfákról a szüleim kertjében, a titokzatos hangokról, melyek régen rémisztgettek éjszaka, míg nem az egyik télen elkezdtem egy mulatságos elbeszélést a nagyszüleimről. Mintha ekkor varázsgömbben láttam volna a dolgokat, a bácsival sétálgatva ábrándoztam a felégetett falvakban, vagy nézegettem a kelő napot egy vastag, szürke hárász kendőbe burkolva. Te lány, te lány, mi lenne velem nélküled, mondogatta az öregember, és egy elhagyott iskolaépületből talicskával könyveket hordott nekem. Fura módon se én, se ő nem lett öregebb. És nem törődtem az élőkkel, nem törődtem a rokonaimmal – biztos voltam benne, hogy fel sem ismernének.

Ám az egyik tavasszal váratlanul abbamaradt az örökös fegyverzaj, és katonák helyett polgári ruhás földmérők jártak a határban. Az egyetlen óbégató hang az öregasszonyé volt, aki a békére való tekintettel minden reggel más ennivalót követelt. A levegő megtelt tervezgetéssel, már nem éltünk az eget kémelve, mint régebben – az öregember fontolgatta, hogy beköltözik egy elhagyott házba, az egyik faluba. De hiába is fontolgatta – a tizenkét év elteltével visszaköltöztek belém a szüleim gondolatai. Letisztáztam a verseimet egy szép, keménytáblás füzetbe, és egyre erősebb lett bennem a meggyőződés, hogy ilyen állatias, primitív körülmények között csak elrontanám az életemet. Egy ködös kora reggel aztán erőt vettem magamon. Szia, papa, most el kell mennem, mondtam az öregembernek, aztán összeszíjaztam a könyveimet, és néhány rongyot, köztük a szürke hárász kendőt, belegyűrtem egy katonai hátizsákba.

A bácsi zokogott, szorongatta a kezem, és megígértette velem, akárhova is visz a sors, értesítem, hogy egészséges vagyok, és jól megy a dolgom. Addig, kislányom, minden szép ruhát, minden könyvet elteszek neked, ígérgette, csak gyere haza minél előbb, ne hagyj cserben. Vacogós időben vártuk a vonatot, ólmos eső hullt, de én csak könnyedén intettem az öregnek, és aztán gyorsan felszálltam a kocsiba, bár nem voltam biztos abban, hogy nem most rontom-e el az életemet.

De már ott ültem arccal a menetiránynak. Feltettem a csomagtartóra az össze-szűjzött könyveket, a katonai hátizsákot, hiszen most nem egyedül utaztam, nagyon sokan voltak a fülkében. Vígán körbetekintettem, mert kedvem támadt gyönyörködni a mosolygós, reménykedő arcokban. A nap azonnal kisütött, mihelyt a kanyarodóban az öreg eltűnt a szemem elől. Ahogy megérkeztem Pestre, és végre állást találtam, igyekeztem elfeledkezni róla, és felkutatni a régi évfolyamtársaimat.

Budapest gyönyörű volt, friss és mosolygós, de nem volt miért ottmaradnom, egyetlen régi ismerősömet sem találtam, így hát elutaztam Mohácsra. Bár minden újság azt írta, hogy a Határvidéken száz éve nem volt háború, a helyi zavar-gások véget értek, virágzik a piacgazdaság és erősödnek a civil szervezetek, én mégsem találtam meg a szüleimet, csak a spájzban a befőtteket. Egyszerűen nyomuk veszett, mondták a szomszédok, egyik éjjel a szabadcsapatok elhurcolták őket. A gyerekkori barátnőm szüleit is elhurcolták, pedig ők mindig hittek az újságoknak, és soha nem gyűjtöttek befőtteket. Próbáltam tudakozódni a helyi hivatalokban, de azt üzenték, igyekezzek munkát találni, és kérdezősködéssel ne zaklassam őket.

Újra megálltam gyerekkorom kisvárosi temetőiben, melyek tele voltak ismerős és ismeretlen nevekkel – ezek között felfedeztem a testvéreimét is. Leveleztem a katalán és berengár hatóságokkal, a Nemzetközi Vöröskereszttel, jósoltattam a helyi halottlátóval, közben kifaggattam szomszédokat, de tudomásul kellett vennem, hogy a családomból senki sem maradt életben. Apám barátai azt rebesgették, hogy életben van valahol egy igen távoli, Lajos nevű unokatestvérem – ám ezt a Lajost én korábban sem ismertem. Hosszú ideig nem volt gondom a megélhetésre, egy Portugál Kultúra Barátai nevű szervezet küldözgetett pénzt a szüleim laccímére, ám mikor ez abbamaradt, állás után kellett nézmem.

A polgárháborúban olyan sokan eltűntek, hogy a munkaadókat – szerencsére – nem érdekelték az oklevelek. Dolgoztam halottakat felkutató szervezeteknél, biztosító társaságnál, aztán egy alapítványnál, amelyről soha nem derült ki, hogy mivel foglalkozik. Nemcsak mobiltelefonom, divatos csizmám, télikabátom lett, hanem kényelmes lakásom is Budapest legszebb kerületében. És végre kedvemre való állást is találtam, szerkesztőként dolgoztam egy jó könyvkiadóban.

Ez a könyvkiadó elvárta, hogy reggeltől az irodában rostokoljak, így hát megjelentettem a réges-régi verseimet, begyűjtöttem minden díjat, és így mint költőnő szabadon – ámbar mindenféle anyagi biztonság nélkül – utazgathattam rendezvényről rendezvényre. És már azt hittem, nem történhet többé velem semmi érdekes, mikor is egy bécsi irodalmi fesztiválon összeakadtam Lajossal, az egyetlen életben maradt unokatestvéremmel. Egy német szerkesztő mutatott be minket, és én azonnal felkaptam a fejem, mikor koktélozás közben meghallottam a saját vezetékneveket. Miután tisztáztuk, hogy rokonok vagyunk, gratulálni akartam, hogy Lajos is életben van, de az unokatestvérem, ez a disztíngvált, középkorú úr megelőzött.

Ó, Szilvi, milyen remek ösztöneid voltak, milyen ügyesen elbújtál a polgárháború alatt, mondta sóhajtozva. Elcsodálkoztam a tegezésen, de Lajos elmesél-

te, hogy karonülő koromban már látott engem egy réges-régi szüreten. Nem tudtam mit felelni, csak kesernyésen bólogattam, és érdeklődtem, milyenek a német kiadóknál a munkafeltételek.

Mert talán megpályázom egy fordítói állást német nyelvterületen, magyaráztam az unokatestvéremnek. Lajos nagyon elcsodálkozott: befutott költő vagy, kérdezte, hát nem sajnálod elhagyni az anyanyelvedet? Nem számít, mondtam Lajosnak, és aztán kicsúszott a számon, hogy az utóbbi időben nem írok verseket.

Amikor a hangocska elhallgatott, a meghökkenéstől sokáig szóhoz sem jutottak a firenzei urak és hölgyek. Miután ittak egy kevés bort, Pampinea csevegő hangon elmesélte, hogy ugyan sok minden meghökkentő volt Szilvia életében, de ő már sok efféle történetet hallott: – Mert talán ti is emlékeztek, barátaim, a híres Ginevra királynőre, akit a neves Lancelot lovag mentett meg az Alvilág hatalmából. Vagy Alimandrara, a tuniszi királylányra, akit a szicíliai herceg álsruhás fia, don Rigoberto szabadított ki az egyiptomi szultán fogságától. – Fiammetta a fejét csóválta: – Erről a Szilviáról, aki maga sem tudja, hol és mi elől bujkált, nem dönthetjük el, hogy áldozat volt-e vagy ügyes kalandornő. – A legfurcsább az – szólt Filostrato –, hogy nem is tudjuk, elégedett volt-e azzal, hogy megmenekült.

– Csak azt nem értem – szólt közbe egy kis idő múltán Pamfilo –, most mi a Határvidék fővárosa: Budapest vagy Ármiszárd? – Egyáltalán van-e fővárosa? – kérdezte Giannetta.

Am Pampinea hiába juttatott ennyi szép lovagregényt az eszükbe, Dioneo úgy találta, egyetlen szép régi ének sem illik ehhez a történethez.

Anglia. Gyakorlótér

Gy-nek

Napok óta egy rég vágyott utazás izgalmában éltünk. Ő készülődött, én szerettem volna túl lenni rajta. Bizonyos voltam abban, ami rám vár, és örültem neki, hogy jó távol tőlem történik meg, Angliában. Ő évek óta nem járt külföldön, egyedül pedig soha. Talán gyerekkorában, egyszer. De az régen volt, nagyon régen, akkor, amikor éppen annyi idős volt, mint nagyobbik gyermekünk most, a fia.

Én persze bejártam a világot. Tanultam, majd tanítottam külföldön, az Egyesült Államokban és Európában is, például Franciaországban, Olaszországban. Mindig mindenhova sikerült beágyazódnom. Kiállításokra, színházba, moziba járok itthon és külföldön, rendszeresen. A zene nekem elvont, nem értem, nem érzem, nem szeretem. Ha zenét hallgatok, nem tudok másra figyelni. A színházban kalandozom, ott nem vagyok fogoly. Tele vagyok élményekkel, szeretnek a nők, főleg a fiatal lányok, akiknek újfajta szokásairól főleg számukra lenne egy-két mondanivalóm, hiszen eredeti véleményem van arról, hogy miért hordják szívesebben a csiklójukat a szájukban, mint a pinájukban. De inkább hallgatok. Megelégszem azzal, hogy kiszolgálják. Lányom van, ő az egyetlenem, s az ő szokásait nem ismerem. De, ha nem is vagyok kíváncsi rájuk, azért néha megfordul a fejemben, hogy ő sem lehet különb, mint a többi, ha korosabb férfi ágyának közelébe kerül. Ám oda kerül-e? Azt bizonyosan nem tudom. Azt látom, hogy előbb-utóbb minden nő, akit apa nevelt, megfordul az ágyainkban. S ha én apa vagyok, és én neveltem, akkor, hát igen, az enyémnél szürkébb fantázia is elégséges a látomáshoz.

Vajon korosabb férfi vagyok-e? Úgy ötven felé? Hát persze. Habzsolom az élet egyéb területeit, mindent, ami a családon kívülről beszerezhető élvezeteket hoz, de nem sportolok. Mozgásigényem pontosan annyi, amennyi a lakástól a kocsiig, a kocsitól az irodáig tart. Hízásra hajlamos vagyok, sőt már hízom is rendszeresen. Naponta megiszom az egy-két üveg boromat, jóféléket, főleg fehéret, és mindig szárazat. Lusta vagyok. A feleségem már sétálni sem hív, lemondott rólam, már nem vigyáz rám, és az a gyanúm, hogy ezt saját, jól felfogott érdekében teszi. Sokkal több energiát veszek nap mint nap magamhoz, mint amennyit elfogyasztok. Úriasszony mellett nem vagyok úriember.

Hogy nézel ki? – kérdezik. Ahogy kell, válaszolom. Pontosan úgy.

A géphez hajnalban érkeztünk, hiába fogadkoztunk, hogy korán lefekszünk, nem sikerült. A három óra, ami hátravolt az ébredésig, horkolással és az ezt követő költözködéssel telt. Hol ő, hol meg én vándoroltunk a lakás egyik szobájából a másikba. Mindaddig, amíg ismét ki nem kötöttünk egymás mellett. Több

mint két hónapon át kerestük és kerültük egymást. Fáradtan ébredtünk. Elké-
sünk, mondtam, és a bőrönddel megálltam a bejárati ajtó előtt. Csak este tudtam
meg, amit már sejtettem, hogy miután nem talált jobb, és ahogy mondta, olcsóbb
megoldást, egyik régi tanítványánál fog lakni, akinek a felesége Londontól hat-
száz kilométerre dolgozik. Remélem, nem mászik rám, mondta. Miért ne mász-
na, mondtam. Minden angol férfi arról híres, hogy minden felbukkanó nem an-
gol nőre rámászik előbb vagy utóbb. Elsősorban azért, mert az angol nőkre nem
lehet rámászni, mondtam, csak próbálkozni lehet. Annyira prűdek? – kérdezte.
Nem, mondtam, annyira elviselhetetlen a szépségük. Ezt csak az európai férfiak
mondják, a szigetországiaknak tetszenek az angol nők. Te csak azt gondolod,
mondtam. Alig várják, hogy Európába jöhessenek, és legalább a szemük jóllak-
jon. Ezt honnan tudod? – kérdezte. Olvastam, mondtam. Bulvárban, mondta.
Azt nem olvasok, mondtam. William nem ilyen. Úgy érted, nem angol és nem
férfi? – kérdeztem. Ahogy én visszaemlékszem, nagyon is az. Angol úriember és
férfi. Ilyen csodabogárral még nem találkoztam, mondtam. Nem fogja elrontani
a régi barátságunkat, mondta. Azt nem, mondtam. Úriember, ha mondom,
mondtam. Az, morogtam, és tudtam, hogy ezt a megjegyzést nem szabad nem ma-
gamra vennem. Nem vagyok úriember az ő szemében. Aztán azt is gondoltam,
hogy talán ez az egész kis vita, ez a kis koccanás, ami nem volt ritka köztünk,
azért keletkezett, hogy ez az „úriember”, ami most kimondatott, elhangozhas-
sék. Ezt persze ne vedd magadra, mondta. Na ugye, hogy magamra kell ven-
nem, gondoltam.

Nem akartam elrontani az örömét azzal, hogy bevallom, féltékeny vagyok,
bár az is lehet, gondoltam, hogy ezzel szereznek örömet neki. Nem a régi tanít-
ványra gyanakodtam, sokkal inkább arra a régi barátra, Ági volt férjére, Guszti-
ra, akit holnap vagy holnapután, ha most nem akarom is, majd felhívok telefo-
non, s akinek az üzenetrögzítője közli velem, hogy tíz napig csak a gépen
keresztül érhető el, de azt naponta lehallgatja. Csak a repülőtéren ne találkozzak
Ági volt férjével, gondoltam, lehetnének annyira tapintatosak, Ági volt férje,
Guszt, meg ő, a feleségem.

Az is igaz, hogy nekem az ő helyében, ha úgy adódna, nem lenne bátorságom
bevallani, hogy teljes tíz napon át egy nővel, ráadásul közös barátunk elvált fele-
ségével osztom meg londoni lakását, ahogy most ő Ági volt férjével, Gusztival
tervezi. De ez a vallomás, amit ő az utolsó együtt töltött estén hozott tudomá-
somra, erősítette a gyanút: ez lesz a büntetésem, amit le is kell töltenem, hiszen
erre ő csaknem két éve türelmesen vár. Most mindent visszaad, és én mindent
visszakapok. Szenvedni fogok tíz napon át abban a korban, amelyről azt gondol-
tam, a férfi már csak élvez.

Két éve elszálltam ugyanis Ágival. Nem kaptak rajta, nem is kellett volna be-
vallani, de egy játék során elkotyogtuk mind a ketten. Előbb Ági – egyszer csak
azt vettem észre, hogy a számban van, mondta –, aztán meg én – láttam, hogy
már a szájában is vagyok, és olyan volt, basszátok meg, hogy basszátok meg.
Basszátok meg! Attól, hogy végre büntetve leszek, megkönnyebbültem. Azt meg
sem kérdeztem, hogy egy- vagy kétszobás lakásról van szó. Képzeld, mondta
este, amikor mosollyal a szája sarkában elárulta, hogy Williamnél lakik, képzeld,
azt írta, hogy nincs zuhany, csak kád van. Megkérdeztem, az hogy lehet, azt írta,

hogy egész Angliában nem szokás zuhanyozni. Épp Angliában nem ismerik a zuhanyzást, éppen ott, ahol olyan smucigok, mint sehol Európában. Hogy fogok én ott mosakodni? El sem tudom képzelni.

Félsz? – kérdezte, miközben piros lámpánál várakoztunk. Percek óta nem szólunk egymáshoz. Mitől félnék? – kérdeztem. A szemem sarkából láttam, hogy nem csak rám néz oldalról, hanem a tekintetemet is keresi. Ági itthon marad – mondta. Ettől miért félnék? – kérdeztem –, felnőtt asszony vagy, Ágira is van, aki vigyázzon. Te vigyázol rá – mondta. Én? – kérdeztem. Hát nem? – kérdezte ő – Csakis te. Elég felnőtt ő ahhoz, hogy vigyázni tudjon magára, mondtam. Te is az voltál, mondta ő, felnőtt férfi, amikor leszopattad magad velem. Hányszor is? Négyszer, gondoltam, ő pedig, gondolom, azt a listát látta, amit a komputeremben talált, s amiről mindig azt mondtam, bárcsak a fele igaz lenne. Az nem csak Ágiról szólt. Most meg, milyen furcsa – dehogy az –, Ági volt férjéről hallgat, mint a tyúk. Csak együtt mehetnek.

Kora reggel volt, a következő piros lámpánál újságot vásároltam, de nem néztem bele, ahogy máskor szoktam. A hátsó ülésre dobtam. Megállok valahol visszafelé, gondoltam. Szeretek kocsiban újságot olvasni, közben huszadszor is meghallgatni a napi híreket egy parkolóban, vagy az út szélén, ahol senki sem zavar. Ez az én bajom, hogy nyugodt percem sincs, ezért keresem az elhagyott parkolókat. Kereskedelmi rádió után kincstári, kincstári után kereskedelmi, de egy másik. Csak akkor veszem észre, hogy üvölt a hangszóró, ha a járókelők be-
néznek a lehúzott ablakon.

A repülőtéren nem találkoztunk ismerőssel. Keveset várakoztunk, s miután ő eltűnt az üvegajtó mögött, kocsiba ültem. Visszafelé, a szemben jövő forgalomban egyszer mintha Ági volt férjét láttam volna a volán mögött. Megnyugtattam magam, Guszti nem lesz hülye egyedül vezetni kifelé, aztán meg tíz napra parkolóban hagyni a kocsit. És mi van, ha délután vagy holnap valaki kiviteti magát a reptérre a kocsióért? Például Ági. Ágit persze felhívhatnám, gondoltam.

Másnap felhívtam Ágit, nem sokkal azután, hogy a feleségem telefonált. Megérkezett, minden a legnagyobb rendben van, a gyorsvasút a belvárosig vitte. Williammel még nem találkozott, de a kulcsot, úgy, ahogy megbeszélték, megkapta.

Gyáva vagy, mondta Ági. Miért lennék? – kérdeztem. Két éve nem hívsz, mondta. Utaztam, mondtam. Mennyit abból a kettőből? Két évet nem utazgattál? Nem annyit, kevesebbet, mondtam, valamivel. Mégis? – kérdezte. Nem sokat, mondtam, keveset. De érdekes, mondta Ági. Guszti? – kérdeztem. Elutazott, mondta Ági, tegnap hajnalban. Igaz is, mondta, a kocsiját a reptéri parkolóban hagyta, kivihetnél ma este, hogy behozzam, vagy holnap délután. Annyiszor állhatsz meg közben, ahányszor csak akarsz.

Meg kéne tennünk, amit nem tettünk meg, gondoltam, hogy gondolja Ági. Ági, mondtam, amit Ági nem hallott már, szenvedek. Nem is a testem, csak a szám, az a baszós szám kellett neki, gondolhatta Ági, szenvedek, gondolta, gondolom.

Szenvedek? – kérdezte, amikor Londonban, egy kiskocsmában találkozott Károllyal, ahol ki-ki alapon megvacsoráztak. Otthon te Karesz vagy, itt lehetnél Csaresz, mondta vicce-

sen. Csárlesz, mondta Károly, vagy Csárliesz. Az, gondolta a nő. Adjuk meg nekik azt, ami az övék, mondta Károly, ami jár nekik. Ha arra gondolsz, nem bújok ágyba veled, késő, nem azért vagyok itt, mondta, van lakásom. Nem fogom megadni nektek azt az esélyt, gondolta, hogy azt gondolhassátok rólam, amit én gondolok rólatok, elég nekem az, ha elképzelitek, ha mondjátok, ha fantáziáltok. Miért vagy itt, miért jöttél, miért kerestél? – kérdezte a férfi. Hát nem érdekes, hogy itt vagyok, mondta a nő, bámélszkodom.

Álltam az érkezési oldalon a repülőtér parkolójában. Az újságot kiterítettem a kocsis motorházára, és olvastam. Nem jön az a kurva, gondoltam, nem jön, és nem.

Az út menti lányok jutnak eszembe, akik minden valamirevaló főút mentén, a parkolókban, közel a benzinkutakhoz vagy földút leágazásban színes bugyiban integetnek. Lassítok, jó előre eldöntöm, hogy most aztán megállok, vagyok annyira bátor, mint a többi szexuálisan büntetett előéletű szar alak. Érdeklődöm. Egyszer még jól jöhet, jó tisztában lenni az árakkal, mi mennyi és mi mennyi nem. Aztán, amikor már közel vagyok, megnyomom a gázt, büszke vagyok magamra, egyszerre érzek undort, erőt és hatalmat. Látom, hogy az a második, aki az első mögött állt, nem is olyan rossz nő, még a fogai is épek, és most, hogy már több száz méterre vagyok tőle, úgy tűnik, ha másvalaki lennék, ő szeretni tudna.

Megáll mellettem egy szirénázó rendőrautó. Két egyenruhás rendőr ugrik ki belőle. Főbe lőtte, felkoncolta, bujdokolt napestig, aztán, mintha mi sem történt volna, hazament, gondoltam. Fejem fölé emelem a kezem, ahogy a filmekben láttam. Ne hülyéskedjen, mondja az egyik, közúti ellenőrzés. Látom, hogy ő, a feleségem tanácstalanul tolja kis csomagját a parkoló felé. Ez valami tévedés, mondom. Majd kiderül, mondja a másik, mutassa a papírjait. Engem keres, vagy várja valaki. Károly vagy Guszti, Ági volt férje várja. Számíthat arra is, hogy én, de gondolhatja azt is, hogy valaki más, gondolom, de valaki. Minden rohadt angol és az összes úriember téged vár, ne félj, nem leplek meg, kedvesem. Mi lesz már?, hallom. Ja, a papírjaim. A papírjaim. Azok vannak. Taxit hív. Az elmúlt tizenkét órában fogyasztott alkoholt? Persze. Guszti majd csak most..., azt még megvárom. Alkoholt? Nem, dehogy. Fújja ezt meg. Mit mondtam, az ott a Guszti. Ne szívja, fújja! Fújom már.

Saját kard

A vándorlegény hátrarántotta a hetedik fejet. És reccs. Nem lett volna mivel levágnia, mert a kardja addigra teljesen kicsorbult. Igaz, a sárkány se volt képes már lángot fújni, és foga is csak hátul maradt.

Így hát egy eleve megvolt, csak hat fejet kellett innen-onnan összeszedni.

A királykisasszony nem értette, mire ez a nagy rendszeretet.

– Ennyi fejet úgyse cipelhetünk magunkkal, egész hazáig!

A királykisasszony azt sem értette, miért nem örül a vándorlegény, ha királyfinak szólítja őt.

– Mert nem vagyok az.

– Látom rajtad, hogy az vagy. Igazi királyfi!

Eredetileg tényleg nem vándorlegény volt, de hát ezt körülményes lett volna elmesélni. Kezdve onnan, hogy senki se vándorlegénynek születik. Valami másnak születik az ember, és aztán abból a valamiből elvándorol. Ő történetesen egy főminiszter fia volt, belőle is olyasféle válhatott volna, ha el nem szökik, és vándorlásba nem kezd.

Az első fejet a barlang szája előtt találta meg. Elégedetten tapogatta a sima vágási felületet. Igen, akkor még éles volt a kardja. A király fegyveresházából lopta, a fenőkövet pedig egy özvegyasszony adta, akinél néhány éjszakára megszállt.

– Ne haragudj, nekem te királyfi vagy, amióta megpillantottalak, és az is maradsz mindörökre – mondta a királykisasszony. – Jó lenne, ha hozzászoknál, mire apám várába érünk.

A második és harmadik fej egy domb tövében hevert. Fölkergette arra a dombra a sebzett, mérges sárkány a vándorlegényt, és ha egy szerencsés vágással nem sikerül egyszerre két előrenyújtott nyakat elvágnia, ki tudja, mi történik. Még mindig látszott a csodálkozás a dülledd, sárga szemekben. A négyből háromban. Az egyik kifolyt, gallyacska állt ki az üregéből.

Réges-régen volt egy lánypajtása a vándorlegénynek, miatta esett bánatba és hagyta ott a palotát. Ez történetesen király lánya volt, mégis sárkánymartalék lett belőle.

A negyedik fej a domb túloldalán, egy szakadék alján feküdt, összetörve. Még a veleje is kilocsant. Miféle gondolatok ragadhattak a zuzmós kövekre, tűnődött a királyfi, és sajnálta, hogy a fejgyűjtemény mindenképpen hiányos lesz. De az a nyomorult, betört fej a rémültnek látszó, véres szemekkel legalább olyasmi volt, amit látni szeretett volna, amikor sárkányölésre szánta magát.

A következőért soká kellett gyalogolnia. Észre se vette, milyen messzire kergette a sárkány a barlangtól. Hajolgatott a lángcsóvák előtt, és ügyelt, nehogy elbotoljon valami kőben vagy csontban. Sok csont volt szerteszórva. Királyfik bor-

dái ugyanúgy lehettek, mint szűzlányok fehérre szopogatott lapockái. Ez a fej is lehullt, és be is lett gyűjtve annak rendje és módja szerint. Már ennél a vágási terület durva, egyenetlen volt, csorbult a kard nyilván. De észrevett még valamit a vándorlegény: korábban valaki belevágott ebbe a nyakba. A forradás fönn volt, egészen az áll alatt. Egy kevésbé szerencsés kardcsapás nyoma.

– Te tényleg mindet össze fogod szedni? – kérdezte a királylány. De nem haragudott. Valamit eszegetett éppen. – Még nem is ebédeltem – magyarázta. – Éppen leültünk volna enni, amikor megérezte a szagodat. Nem vagy éhes?

– De.

– Akkor egyél!

– Mindjárt. Meg kell keresnem a maradékot.

– Megvárlak.

Hanem hogy a következő fej hol lehet, arra nem emlékezett. Hirtelen semmi-re sem emlékezett. Állt a döglött sárkány és a mellé halmozott fejek mellett, és a királylányt hallgatta. Valami táncdallamot dúdolt. Egy-egy sort néha énekelt is. A királylánynak mély hangja volt.

A legény tekintete a sárkány ágyékára esett. Fölvette a kardot – jó nehéznek tűnt, ennyi vagdalkozás után, és a marka is fáj – aztán beledöfte a hasba. Azaz csak döfte volna, mert a bőr nem akart beszakadni. Mélyen behorpadt a has lágy alja. A legény egész súlyával ránehezedett, és aztán még meg is forgatta, mire végre beszaladt a kard. Sűrű, sötét vér bugyogott föl a penge körül.

A dúdolás abbamaradt, ám nemsokára újakezdődött.

A legény még mindig nem tudta, merre.

– A fa mellett – segített a királylány.

Ebből legalább tudni lehetett, hogy a királylány figyelte a viadalt.

Meglett az utolsó fej is. A legény csak most vette észre, hogy ez kisebb és könnyebb a többinél, a vonásai finomabbak. Kicsit a nagyapjára emlékeztette őt.

Végül beleszokott, hogy királyfinak szólítják. Szeretett volna néhány pihenéssel töltött hét után megint útra kelni, további sárkányokat ölni. Ha hagyták volna.

– Még mit nem – viccelt az öreg király. – Újabb királylányokat szabadítanál? Nem volt elég?

A királyfi nem akart hűtlennek látszani: maradt.

A lakodalom után az öreg király kezdte átruházni a különféle uralkodói teendők egyikét-másikát, hogy a királyfi idejekorán beletanulhasson a mesterségbe. Míg járták a tartományokat, és egymás mellett lovagoltak, hol mesékkal szórakoztatta, hol szentenciákkal okította őt. Nem titkolta, mennyire örül, hogy van kivel iszogatnia esténként.

– És roppantul szerencsés vagy a lányommal. Jó természete van. Ha nem is a legjobb. De nehéz mindenben a legtökéletesebbet egyszerre, egy bőrben megtalálni. Ez itt például egy szép, gazdag ország, én pedig egész jó após vagyok. A nejem sem a legkínosabb mint anyós. Ezt nyugodt szívvel állíthatom.

Az öreg királyné segített berendezni a fiatalok lakosztályát és a gyerekszobákat. Néha egy-egy kárpit vagy kiságy miatt voltak veszekedések, de inkább csak anya és lánya között.

Mikor a vajúdas megkezdődött, a királyfi éppen vadászni volt. Abból a meg-

gondolásból járta a rengeteget, hogy ereje, ügyessége ne lanyhuljon. Akármikor szüksége lehet még rájuk. Az öreg király megint viccelt: – De a parasztlányok meg az erdészeim süldő lányai, azok se mellékesek, mi?

Már megvoltak a tojások, mire porosan, izzadtan hazaért. Erről lekéselt, de további három hét, mire a tojásból kikelnek, magyarázták neki.

Segített, amiben tudott. Még ha szokatlan volt is minden. A felesége nem kelt föl az ágyból. Ételszag vette körül, tányérok és bögrék a paplanon, az ágy alatt ritkán ürített ágytálak.

Legyek is voltak, hogyne lettek volna. Akárcsak a sárkány barlangjában.

– Legfontosabb a szeretet – dörmögte az öreg király.

Nagy, hófehér tojások voltak. Tetszettek, hogyne tetszettek volna neki, de eleinte hozzájuk se mert nyúlni. Úristen, ha elejtené! Ám hamar megszerette őket, és meg is tudta különböztetni egyiket a másiktól. Találgatta, melyikben mi-féle szerzet lakozik. Melyik lesz először kíváncsi, hogyan szabadította meg anyját az apja.

Csak azok a nehéz, kövér legyek ne lettek volna, és a szag az ágy körül!

Mosakodni se kelt fel.

– Megviselte a vajúdas – mondta egy udvarhölgy.

Kapóra jött, hogy hírt hoztak egy fiatal, háromfejű sárkány garázdálkodásáról.

A feleségének nem is mondta. De az öreg királyné nagyon megharagudott:

– Ez önzés! Ki nem állhatom az önző férfiakat.

– A tojócső, csak az kell nekik – tette hozzá az udvarhölgy. Aztán ehhez még azt, hogy: – De az is lehetőleg csak egy pázásra.

A király nem akarta elengedni.

– Van ebben az országban szűzlány elég. Bizonyos vélemények szerint több a kelleténél. Ezt nem tudom. De hogy te sose voltál királyfi, azt rögtön megmondtam a nejemnek.

Lopott egy kardot a fegyveresházból. Volt már benne gyakorlata.

Annál is inkább, mert a saját csorba kardját lopta el újra. Már amennyire az övé volt. Használni használta, ennyi biztos.

Vagy a kard használta őt?

Még nem volt készen a válasszal, már más kérdést is feltettek neki:

– Hiányoznak?

Tény, hogy nem volt ott, mikor a tojások héja megreccsent.

Míndegy, gondolta, nekem ez idő szerint három fej is soknak tűnik egy kicsit. És muszáj szereznem egy tisztességes fenőkövet, mielőtt összeakadunk.

Boldog és új és év

*Az éjszaka leple alatt kicsit
megenyhült az idő mínusz kettő
helyett plusz háromban durrognak
a tiltott petárdák én is érzek
kis robbanivalót a testsötétben
persze ráfogom hogy a virsli
és a birsalmasajt mi pezsgős
pácban rúgkapál – az élet
finom szövésű bélbolyhai*

*Zöld és sárga meteoresó a
kertoáros felett felszikkázik
mint véletlen kisülés a boldogság
és láthatatlan lesz a házak fala
épp csak néhány fényes pont
jelöli a koordinátákat tisztára
mint az égbolt csak idelent*

*Holott minden olyan ahogy
megszokott az utcák a lépcső
az ajtó és a legapróbb zug
az eldugott fényképek és műtyűrök
végtelen története némán erjed*

*Kilépek a jeges erkélyre
csupaszon de egy csöppet
sem fázom bár érzem hogy
hőt adok le hőt küldök egy
távoli célpont felé el is indul
mint egy fényes fejú üstökös
mert a világ már csak ilyen
csupa fizika és csupa kémia
még a szívnek gondolatai is
csupa vörösen izzó molekula*

Téli holdudvaron

*A fehér hold látja
az erdőt látja a fákat
látja a fák árnyékát
a maradék havon
ma este minden általa
és az ő fényében
létezik és ragyog*

*A pontosan megrajzolt
hideg csöndben mégis
van más is mint
a január reccsenő csontjai*

*Valami táncoló meleg
amelyet kályha sose ad
pára és egyveleg
s dörmögő izgágaság*

*Bagoly nem repül
a szem csukva van
Tél Tündér maradj még
van ilyen könyörgés
s évődő halk kacaj
hol van rajtad a kézifék
s potyog a fagyott fagyal*

Január délutáni ballada

*Három fiú megy az úton
Az egyik mintha most elfutna
A másik most elébe vág
Fagyott szürke pocsolyák*

*Visszafordul a pomponos
Mögötte ott a harmadik
Mit akartok rohadékok?
Fagyott szürke már az égbolt*

*Hátulról löki a Robi
Karját maga elé teszi
A Sanyi elhúzza a lábát
A fagyott föld mintha rá várt*

*Volna Ott fekszik csöndben
Arca érzi a kemény jeget
Elveszik tőle Jól belerúgnak
A bakancsorr a húsna*

*Most akkor alszom egyet
Ha tavasz lesz felkelek
A könny nem csinál sarat
Nem jövök Csak várjanak*

*Kettő fiú megy az úton
Hátul messze fekete folt
Muti milyen Semmi Tök szar
Fagyott szürke téli alkony*

Gyászolni

*Gyászolni vidáman, mint a föld
gyászolja elvizesedett felszínét –
a kiszáradt bőr felpúposodik.
Körben áll a gyásznép, púderfoltok
orronyergén, homlokon, a ravatal
is gurul, soha ennyi jószándék,
lendület nem jutott még nekik.
A búcsúzóbeszédben csillog, gyöngyözik,
mint nevetésszemek között a lánc,
a sok fog, fehér, szemvidító
idő, lassan kitavasodik.
A göröngy is hull, akár a manna,
aki dobja, kapja – bár megágyazni
tudnánk ilyen vidáman. Meg fogunk,
mind, ilyen jóízűen halni –
cserébe miről alkudhatunk?*

Házások

*Szemhéjad, mint két száraz levél,
a terítőre hull.
Meguntalak kimondhatatlanul.*

*Igyekezz a vacsorával.
Lehunyhatatlan szemmel
kire éri meg nézni?
Tanulj pislogni mással.*

*Elviselsz egy életig.
Megszoksz, ahogy fény szolgál a vaknak.
Nem látom meg, ha sírsz.
Külön ágyazz magadnak.*

elvámolhatóanul

*felejtsetek el a topográfiaiak vörös kerítéseit és felejtsetek el
birtokviszonyaitokat is
a paradicsomkarók ideje lejárt nézzetek túl a hűséges szavak kitömött
sivatagán és rugaszkodjatok el magyarország számlavázaitól is
mert mérlegképtelen minden idegütemünk és gyerekkorunk
legnagyobb vizei is mérlegképtelenek
dobáljátok ki mellkasotokból a gémeskutakat
mert csak így lehet elbarangolni közösségünk igazi szíve fölé
én még bitangul fiatal vagyok de már megszabadultam a frázisoktól
és szerelmes ítéleteimtől is megszabadultam
úgy élek ahogy az édesanyák és helyettetek is tudom
hogy a napok színétől függetlenül néha egész reményteljesek vagyunk
igen kevés dolog van amit mindenki tud és amit manapság ne lehetne
egészség és egészségtelenség harmóniák és diszharmóniák közé*

aljasítani

*de ez az árulkodó mozdulat a kihordásra ítélt medencékről
észrevétlenül lopakodik bennünk
újszülöttől haldoklóig elvámolhatóanul*

150°

*az ember kialakítja életterét
és az legföljebb százötven fokot zár be
demokratikusak vagyunk mint a proletárdiktatúra
és amit meghúzzhatunk azt meg is húzzuk
ezt még a likórgyári veteránoktól tanultam
egy borzasztó együgyű nyár alatt
ami csak annyira szikrázott mint egy pohár aludttej
és csak annyira volt sárga mint a pattanások hegye
aztán minden álmomban romantikus voltam és munkanélküli
a villanykörték kövérek voltak de én
koponyám köré erősítettem a sírboltok mécsvilágát
ha eszembe jut lássam is az istent
a hátam mögött elgáncsolt tehervagonok feküdtek*

és én vártam a menetrendszerű feltámadást
de csak asszonyok jöttek pogányan mint a kenyér
amit csak én keresztelek meg néha titokban
reggel színes utakra engedtem két tonna életfilozófiát
a templomok úgy néztek ki benne mint a kaszinók
és mi önmagunk tömött geometriai alakzatai voltunk
ma már minden feldolgozható
munka után és szeretkezés előtt ne fürödjete
kössétek fásliba kibicsaklott szerelmeiteket
és vigyázzatok rám mert nekem sosem volt véleményem
a lépcsők alá betonozott levegőről de most félek
így kezdődik minden gyilkosság

A SOROZAT, A RÁCS ÉS A HÁLÓZAT

Az elmúlt pár évtizedben domináns interdiszciplináris jelenség lett a vizualitás, illetve a különféle eredetű képek önállóságát feltételező és elbeszélő, azok különféle kontextusokban való viselkedését elemző tanulmányok, monográfiák számos nyelven folytatott diskurzusa. A vizualitás kritikai rehabilitációjára, az elmúlt évtizedekbeli folyamatos újrafelfedezésére a nyelvi fordulatot, illetve az írás kultúrájának antropológiai elemzését követően, nem csekély mértékben arra való reakcióként került sor. A filozófia-, és politika-, illetve etikatörténet újradefiniálta az ocularcentrizmus határait, újra felmérte annak jelentőségét, amint a művészettörténet is kritikai távolságot teremtett a képekkel, s azokat többé nem tekintette magától értetődő tárgyának. Önmagában is interpretációt követelő kérdéssé vált a *picture, vision, image, visual, visuality, ocularcentrism* közötti distinkciók, illetve átmenetek problémája. Ennek megfelelően az európai magaskultúra története immár csak egy fejezetet, illetve területet jelent a képek antropológiájának és kultúrájának történetében. A képek és a vizualitás értésének, hatásmechanizmusának és elemzésének módszertana, illetve faggathatóságának határai ma már messze túlmutatnak az egykor a klasszikus művészettörténet által kínált repertoáron. A kultúrtörténet és kulturális antropológia, illetve a médiatörténet diskurzusaiban az optikai médiumok történetét elválaszthatatlannak látják a szenzórium egészére ható kulturális gépezetek, masinériák elemzésétől. Visszatekintve az elmúlt évtizedekre, a megfigyelőnek az a benyomása támad, hogy ennek az interpretációs kényszernek a ritmusa pontosan követte a technológiai képek robbanásszerű elterjedése kapcsán kialakult zavart: a globális médiatér kialakulása valóban átalakította azokat a sémákat, amelyekben a társadalmi képzelet és kulturális gyakorlat formái addig értelmezhetőek voltak.

A *cultural studies* szemléletmódjának utóbbi évekbeli krízisével, a kulturális relativizmus forradalmi ürességének érzékelésével összefüggésben jelent meg a *visual studies*, illetve a *visual culture* esszencializmusának, önálló szemléletként tételezhetőségének részben az azt korábban prognosztizáló szerzők általi radikális önkritikája. S ugyancsak sor került az irodalomtörténet, illetve a szövegelmélet vizuális médiumokkal való szövetségének, hatalmi viszonyrendszerének módszeres elemzésére, majd az új – digitális – médiumok történeti és szociológiai, művészetfilozófiai elemzésére, a kulturális technológiák társadalomtörténeti, illetve pszichológiatörténeti vizsgálatára, amelyek kapcsán a transz-, illetve interdiszciplinaritás szemlélete napi gyakorlattá vált. Végezetül, de messze nem utolsósorban az elmúlt években Bacsó Béla, Bónus Tibor, Házás Nikoletta, Kulcsár Szabó Ernő, Nagy Edina, Neumer Katalin szerkesztői, fordítói, kiadói munkássága nyomán jelentős számú magyar nyelvű szöveg született, nem kis részben a fenti diskurzusok adaptálása, domesztikálása, magyar nyelvű interpretálása kapcsán.

Ebben a tanulmányban e – nyilván csak vázlatosan jelzett – kontextussorozat mindössze egyetlen, ám megítélésem szerint kulcsfontosságú kategóriaváltásának elemzésére vállalkozom, ám e három, szorosan összefüggő fogalomnak az interpretációja kapcsán elkerülhetetlen lesz időről időre visszautalnom arra a metatörténetre, amely nem kis részben a képek transzdiszciplináris kultúrtörténetének felel meg. A sorozat, a rács és a hálózat fogalma, jelentés- és használatstörténete két korszakra utal, illetve igen alkalmas azok

megalkotására, majd elkülönítésére. A vizuális apparátusok állapotával, mibenlétével összefüggő fogalomhasználat elemzése alkalmas a ma már egybelátható történelmi periódusok tapasztalatrendszerének rekonstruálására: azaz a napi gyakorlatban önmagát beteljesítő próféciaként használjuk őket, és ez a használat meg is teremti azok pragmatikus létjogosultságát.

A sorozat mítosza a sokszorosítható, reprodukálható, pontosan ismételhető dokumentumok, szövegek és képek elterjedése, és ami fontosabb: kritikai recepciója kapcsán alakult ki. Azaz a sorozatok absztrakt fogalmának megfelelő művek halmaza jóval nagyobb, történetük mélyebb, mintsem hogy azokat kizárólag a tömegkultúra, illetve a modernitás működési elveit felfedező és elemző dokumentumokhoz és interpretációjukhoz kössük, mint azt ebben a szövegben teszem. Következésképp ebben a tanulmányban nem kívánom „teljességében” áttekinteni az összes lehetséges sorozatértelmezésből adódó összes műforma elvont történetét: ez minden bizonnyal a „bábeli könyvtár” típusú metaforák félreértésének egyik esete volna.

Úgy vélem, ennek a fogalomnak a kulturális használatérténete elválaszthatatlan Walter Benjamin legendás szövegétől, amelynek címében a *technischen Reproduzierbarkeit* áll.¹ Azaz a nyomda, a metszet, majd a fotográfia egymással összefüggő használati módjainak kulturális és társadalomtörténete önmagában még nem jelentette a „sorozatelnék” a kritikai elmélet kontextusában megtörtént művészeti-filozófiai *felfedezését*. Benjamin, illetve Kracauer, akiknek – egymással összefüggő és részben rivalizáló – munkássága nagy mértékben hozzájárult ennek a kategóriának a mitikus erejű hatásához, széles elterjedéséhez, a baloldali kritikai kultúrakutatás kívülálló, elemzői voltak, tehát mindaz, amit ők láttak meg a sorozatokban, a korszakteremtő metafora kimunkálásának lehetőségét, elválaszthatatlan a weimari köztársaság világtól, illetve a reakciós modernizmussal és a nácizmussal folytatott küzdelemtől. Benjamin minden bizonnyal többféle idézettségi indexet és kiadási rekordot is megdöntő tanulmánya, illetve az elmúlt években immár nem csak film-, hanem kultúrtörténész-ként is újra felfedezett Kracauer *Mass Ornament*- és fotográfia-tanulmányai, amelyeket a sorozatok művészetfilozófiai jelentőségét megalapozó szövegeknek tekinthetünk, nem tradicionális művészettörténeti munkák, hanem intenciójuk szerint, az aktuális társadalompolitikai küzdelmekben használandó eszközök is.² Mint maga Kracauer írja: az *Über den Schriftsteller (On the Writer)* című szövegében: az újságírónak az a dolga, hogy a jelen viszonyait úgy támadja meg, hogy egyben változtasson azokon. Sem Benjamin, sem Kracauer nem voltak hagyományos értelemben vett német professzorok, ellenben többféle értelemben vett kívülállók igen. Kettejük szövegei ma már egy részben közösen is átélte kutatási és kritikai program megkerülhetetlenül fontos részeként láthatók és érthetők. A pályájukat ténylegesen a weimari köztársaságban kezdő, független kutatók – összefüggésben a frankfurti iskola többi szerzőjével – egy új, a szemük láttára alakuló kulturális kánont és az elnyomó politikai hatalmat fenntartó eszközökként látták és értették a különféle technológiai által előálló sorozatokat.³ S a vizuális apparátusok felfedezésének élménye elválaszthatatlan volt a konkrét helyzettől: a sztálinizmus és nácizmus ellen egyszerre küzdő baloldali kultúrkritika kidolgozásától. Benjamin és Kracauer munkásságát a nácizmus esztétikai politikájával szembeni küzdelem determinálta, de mindez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a kontextus azokat partikularizálta.

¹ Walter Benjamin: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, Suhrkamp Verlag, 1970.

² Siegfried Kracauer: *The Mass Ornament. Weimar Essays*, Translated, Edited, and with an Introduction by Thomas Y. Levin, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1995. Kracauer teljes életművét ezekben az években adja ki a Suhrkamp.

³ Martin Jay: *The Dialectical Imagination: A History of Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923–1950*, University of California Press, 1996.

A tradicionális német professzorok, illetve fakultások felől nézvést bizonyos fokig mind Benjamin, mind Kracauer⁴ kalandorok voltak, akik mindaddig elemzésre nem méltított területek feltárását tekintették a harci feladatnak, azaz a kritikai kultúrákutató nem pusztán egy fennálló művészeti kánon, illetve kulturális rendszer egyes elemeinek leírására vállalkozott, hanem a kulturális térkép és hatalmi viszonyrendszer alapvető, forradalmi újradefiniálására. Többek között ebben is áll a radikális különbség az ikonográfusok részben idősebb, részben kortárs nemzedéke és a kritikai elmélet kimunkálóinak pozíciója között.⁵ Warburg, Bing, Saxl, Gombrich, Panofsky számára a kultúratudomány és a kortárs társadalmi állapot megváltoztatása érdekében történő leírások, elemzések közötti összefüggések inkább esetlegesek, illetve óvatosan és aggodalommal voltak kezelhetőek. Benjamin, Kracauer, Adorno, Horkheimer azon a bizonyosságon már kívül álltak, amellyel a kultúrtörténet egy nemzedékkel idősebb alapítói még feltétlen rendelkeztek. Talán nem tévedek, ha a kultúr- és művészettörténet, illetve a kritikai elmélet eltéréseit jelentős részben összefüggésbe hozom a német-zsidó reneszánsz, tehát a sikeresnek tűnő, majd reménytelenné vált asszimiláció élményéhez való viszonyulással. Azok a finom, ám pontosan érzékelhető különbségek, amelyek például Warburg és Benjamin zsidó identitásformákhoz való viszonyában fennállnak, részben magyarázattal is szolgálhatnak a jelenkor kritikáját illető eltérő attitűdjükre. Az a személyes tapasztalat, ama bizonyos szimbiózis, ami Warburg és nemzedéke számára még releváns lehetőség volt, Benjamin, Scholem, illetve nemzedékük számára nem sokat jelentett. Warburg radikális önfegyelmel megírta, mikrofilológiai apparátust használó elemzésekben rejtette el félelmeit, Benjamin viszont alkalmanként nem riadt vissza sem a radikális metaforáktól, sem a töredékek használatától. Holott mindketten a kultúrtörténet addigi térképeinek újraírásában voltak érdekeltek: addig nem látott útvonalak definiálásában, láthatóvá tételében. Warburg a *Mnemosyne-atlasz*ban mutatta meg a hosszú tartamok világában érzékelhetővé váló rossz előérzeteit, s a tablókon egymás mellé rendezett képek sorozataiban vagy montázsában azoknak textuális kommentár nélkül, magukért kellett helyt állniuk. De kérdés, hogy a *Mnemosyne-atlasz* lapjai épp olyan radikális montázsok-e, mint a *Passagen Werke* individuális és kritikai enciklopédiája, amely azoknak az épp akkor alakuló kategóriáknak a nyomát kereste, amelyek láthatóvá tették a korszak addig ismeretlen tendenciáit?

Warburg kortárs újrafelfedezői olyan – ha tetszik – forradalmi potenciálokat és összefüggéseket láttak meg a *pathosformel* mögött, amelyek adandó alkalommal közelebb vezettek Benjaminhoz, mint arról egykor ők maguk gondolták volna. De a kultúrtörténet nagy leckéje e tekintetben valóban nem más, minthogy nem pusztán egyes művek kerülhetnek a Idő leckéjének megfelelően egymáshoz közelebb vagy épp távolabb, hanem az alkotókra, a szövegekre is érvényes, hogy, immár a szép szomszédság elvén túl is, hirtelen új társaik akadnak, míg egykori rokonságaik láthatatlanná lesznek, illetve nyomozás tárgyát jelenthetik. Benjamin és Kracauer számára a reprodukálhatóság vagy a *Mass Ornament* kérdése a műalkotás addigi értelmezési keretének átírásán, újraértelmezésén túl az individualitás tapasztalatának kortárs kultúra általi tragikus kétségbe vonását jelentette.

A sorozatok kulturális és társadalomfilozófiai jelentőségének kérdése persze nem választható attól az optikai forradalomtól, amely a XVIII. század óta zajlott, s amelyet a vizualizálás többek között Jonathan Crary és Barbara Stafford által is interpretált történe-

⁴ Anthony Vidler: „The Architecture of Enstrangement: Simmel, Kracauer, Benjamin”, in: *Warped Space. Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2001.

⁵ Matthew Rampley: *The Remembrance of Things Past. On Aby M. Warburg and Walter Benjamin*, Harrasowitz Verlag, 2000.

teként tarthatunk számon. A tudományos és populáris vizualizálás, illetve a tömegkultúra illúzióinak kimunkálása során használt eszközök, módszerek, gépezetek története nyilván magába foglalja a Bauhaus által teremtett képek történetét is. Csakhogy Moholy-Nagy, Herbert Bayer, El Liszickij, Walter Peterhans, Maurice Tabard, Jan Tschichold, Kepes György munkáiban az optikai eszközök innovatív használata, a nagyítások és mikrofelvevételek, a légifelvevételek, a montázsok és fotogrammok, az addig nem használt perspektívák kiaknázása nem pusztán a látványosságban való elmerülés technikai csodáinak sorozatába illeszkedik, hanem azokban az optikai és a társadalmi forradalom elválaszthatatlan volt. A originalitás és az Új felfedezésének nagy korszaka volt ez, a Bauhaus, illetve az európai avantgarde fotográfusai, filmesei nem pusztán reprodukálták az érzéki valóságot, hanem a technikai felfedezések sorozatában megalkották az evilági utópia épületeit és képeit. A Bauhaus, a konstruktivizmus, majd a szürrealizmus vizuális forradalma elválaszthatatlan volt a nagy társadalmi átalakulás ígérétéből. Mindez értelemszerűen szülte meg a nagyipari termelés szellemének tekinthető sorozatok kritikáját is. Az új társadalom vizualizálásának utópikus technológiáját formális osztályozásoknak megfelelően nem egy szempontból beilleszthetjük az optikai médiumok használat-történetébe, de – s én ennek megfelelően érvelnék – a kettő között radikális különbség van. A Bauhaus, illetve a modern művészet új eszközöket és látványokat felfedező vizuális forradalmárai számára épp azért volt harci eszköz az új média, amiért Benjamin és Kracauer is a fasizmus elleni küzdelem releváns terepét látta meg abban. Ma már számos kutatás tárta fel a III. Birodalom totális vizuális kultúrájának *nachlebenjét*,⁶ esztétikai következményeit, a német társadalom évtizedeken át tartó szorongással teli tartózkodását a képi szenciációktól, a képek kultúrájának nácizmus általi kisajátításának hagyományát, a Speer és társai által teremtett látvány- és képpolitika hosszan tartó következményeit, amint a rádiózás és a nácizmus történetének összefüggéseit. A totális háborút a totális kulturális tér megteremtése és uralása előzte meg, a mindennapi élet minden egyes – technikai eszközökkel átjárt – szegmensének uralása, a III. Birodalom látványa, amint hangjai addig nem ismert mélységben járták át a német társadalmat. A sorozat fogalmának használat-történetét áttekintve, mitikussá válásának elemzésekor a nácizmus, a modern ipari termelés, illetve a vizuális, optikai eszközök egy klaszterbe kerülésének lehetünk a tanúi, annak a forradalmian új együttállásnak, amely az 1920-as évtized és 1933, illetve 1945 közötti éveket jellemezte. Nem feledkezhetünk el az olyan példákról sem, mint Chaplin *Modern időkjé*, amely a sorozatelv ugyancsak fontos hagyományára utal vissza. A munkavégzés monotonul ismétlődő mozdulatokból álló sorozatát, tehát a „Human motor”⁷ példáját elemző film mögött ott van Taylor, illetve Muybridge tevékenységének összefüggésrendszere, mint ahogy az 1935-ben készült alkotás a reakciós modern ipar szelleme elleni tiltakozás, s ennyiben éppúgy a nácizmus kritikai bírálata, mint az Egyesült Államoké.

A sorozat kritikai tapasztalata tehát éppúgy kiterjedt a tömegtermelés viszonyaira, mint az ismétlésből adódó esztétikai-antropológiai veszteségekre, s a másik oldalon: a sorozat kreatív használatára, a modern művészet egyik nagy tapasztalatára. A Bauhaus a sorozatelvben a társadalmi forradalom és a radikális reform minimumfeltételét is látta, a korszerű ipari termelés a racionális életforma utópiájának volt az egyik záloga. A modern zene a szerialitásban felfedezésre váró területet látott, amint a francia gép-esztétika,

⁶ Saul Friedlander: *Reflections of Nazism: An Essay on Kitsch and Death*, New York, Harpers and Row, 1982, Miriam Hansen: *Soldier on Heimat*, New German Critique, 1985. Fall. 3–23. o.

⁷ Anson Rabinbach: *The Human Motor. Energy, Fatigue, and the Origins of Modernity*, University of California Press, 1990. Daniel Nelson: *Frederick W. Taylor and the rise of Scientific Management*, University of Wisconsin Press, Madison, 1980.

Corbusier gép-esztétikájának,⁸ városépítészetének, majd a modern lakótelepek térformálásának normája is az ismétlődésre, ismételhetőségre épült. Az ismétlés, sorozat, másolat technikai és kulturális megítélése tehát elválaszthatatlan a modern korszak politikai és társadalomtörténeti kríziseitől és kontextusaitól: ugyanazok az eszközök éppúgy szolgálhatták és szolgálták is az új társadalom utópikus megjelenítését, mint az ellenség, a náciizmus, illetve tágabban véve a modern kapitalizmus szimbolikus uralmát. A két jelentés és használat elválaszthatatlan egymástól, ugyanannak a történelmi kornak a nagy skizmáját jelentik és jelenítik meg.

Ugyanakkor az új optikai eszközök, illetve a művészet és a társadalomelméleti felfedezések összefüggésrendszere nem tette zárójelbe, azaz értelmezhetlenné az egyediség, az autenticitás fogalmát. Amint a sorozat, úgy az autenticitás jelentése is az adott politikai, társadalmi kontextustól függ: az aura elvesztése Benjaminsnál jelentheti és jelenti is a konzervatív modernizmus által kisajátított sorozat elleni küzdelmet, tehát az individualitás humanizmusát, amint Adornónál az autenticitás kultuszának elemzése a német egzisztencializmus, Heidegger kritikáját.⁹ Az egyedi, eredeti és a sorozat, másolat esztétikai normái különféle politikai, kulturális kontextusokban ütköznek meg újra és újra. Tehát még a késő modern művészet és kultúra paradigmája sem veti fel a hamisítás fogalmának, kategóriájának értelmetlenné válását, e fogalom teljes kiürülését ekkor még nem érzékeljük. Az *appropriation art*: Sherrie Levine munkássága az eredeti és hamis, az eredeti és másolat közti jelentéseltérések értelmezésének művészete, de ez a módszer csak azért lehet hatásos, mert a distinkció még fennállt. A technopolitikai kontextusok folyamatosan változnak, de a hamisítás társadalomtörténete érvényes narratíva maradt a modern művészet és társadalomtörténet viszonyai között is.

A sorozat kétértelmű használata és tradíciója mellett külön is említünk kell a rácsozat (*grid*) fogalmának használatátörténetét, amelynek jelentősége különösképp a narrativitás-szal szemben, az utána kialakult új média kulturális előzményeinek számbavételekor tűnik fontosnak. A rács, tehát egy a természeti struktúrák feletti, absztrakt és virtuális norma, illetve rendezettség a térképészet és a perspektívatörténet példáján át tűnik elénk. A geometria által áthatott, újradefiniált világot a rácsozat teszi értelmezhetővé, mérhetővé.¹⁰ A karteziánus rácsozat, illetve a térképészetben használt vetületi rajzok által teremtett absztrakciók világképként való értelmezéséről van szó.¹¹ Részben ezzel a jelentéssel, használattal függ össze a várostörténet paradigmája: az urbánus rácsozatok, tehát a transzparens városok élményei ugyancsak a modern nagyváros élményeinek alapját jelentik.¹² A modern térszerkezet maga is átlátható, amint a konkrét építészeti tervek is a transzparencia jellemzi. A sorozatokban előállított házak, kertvárosok vagy lakótelepek a modern építészet különféle tradícióiban egyaránt a rendezettség, átláthatóság és a demokrácia ígéretét jelenítik meg. A modern rácsozatok egyszerre mutatják a panoptikon,

⁸ Alan Colquhoun: „Le Corbusier and the Paradox of Reason”, in: *Modernity and the Classical Tradition. Architectural Essays 1980–1987*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991. Anthony Vidler: „Le Corbusier, Ayn Rand, and the Idea of »Ineffable Space«”, in: *Warped Space, Art Architecture, and Anxiety in Modern Culture*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2001.

⁹ Theodor W. Adorno: *Jargon der Eigentlichkeit: Zur deutschen Ideologie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1964.

¹⁰ Jack J. Williamson: „The Grid: History, Use, and Meaning”, in: *Design Issues*, Vol. 3. No. 2. 1986, Autumn, 15–30. o.

¹¹ Denis Cosgrove: „Mapping New Worlds: Culture and Cartography in Sixteenth-Century Venice”, in: *Imago Mundi*, Vol. 44. 1992. 65–89. o.

¹² Dan Stanislawski: „The Origin and Spread of the Grid-Pattern Town”, in: *Geographical Review*, Vol. 36. No. 1. 1946. jan. 105–120. o.

tehát az ellenőrzöttség szimptomáit, amint az egyenlőség felszabadító hatását: a társadalmi osztályok térbeli elkülönültségének lehetetlenné tétele tagadhatatlanul megfelel a demokratikus utópiák hagyományának is.¹³

A rács jelentőségét visszaköszönni látjuk az avantgarde művészetben is: Mondrian, Malevics, Le Corbusier munkásságában egyaránt, amint arra Rosalind Krauss is rámutat.¹⁴ A rácszat fogalma ennyiben szorosan összefügg a sorozatokkal: tulajdonképp azok térbeli elrendeződésének leírásakor használhatjuk. Ha a sorozat magának az ismétlődésnek a technológiai eljárását jeleníti meg, akkor a rács ugyanennek a szellemnek a nem természeti terekben való elrendezésére szolgál. A sorozat és a rács együtt teremtik meg a modern struktúrákat, amelyekben a demokrácia, a transzparencia, illetve az ellenőrzöttség és a militáris fegyelem egyszerre jelennek meg. Ezért is látta meg Kracauer a tánckórus egyszerre emelt lábaiban a katonai díszzemléket, ezért pillanthatta meg mindenki a Bauhaus vagy Corbusier épületterveiben a földi paradicsom, az utópia ígérését, illetve a börtönt. A rács olyan formákat és normákat teremt, amelyek már leváltak a természetről, a modern terek mögött nyoma sincs a lokális világoknak. Brasilia városa épp olyan rács szerint jön létre, mint a már posztmodern – s a franciakert tradícióját kifordító – La Villette, időben és térben egymástól messze mutatják az azonosságokat. A rács fogalma az, amely átvezet a posztindusztriális kor metaforájának, a hálózatnak az értelmezéséhez.

S itt egy pillantást kell vetnünk a távközlés, a városi fejlődés viszonyrendszereire, azaz a rácsszerű hálózatok kultúrtörténeti kérdésére.¹⁵ Ha a sorozatok és részben a rács metaforarendszerei is értelmezhetőek voltak az avantgarde, ellenkultúra versus tömegkultúra, nagyipari termelés dichotómiájában, akkor a hálózatok világa, a komplexitás új rendszerei már lehetetlené teszik a dichotómiák vagy épp a strukturalista párok retorikáját. A hálózatok kulturális metaforáinak, retorikáinak nyilván számtalan „keletkezési pillanata” van, a magam részéről ebben a szövegben először a szituacionista internacionálé hagyományára utalnék, majd a digitális hálózatok kulturális sajátosságaira kívánok rámutatni. A Szituacionista Internacionálé urbanizmuskritikája, amelyet Debord mellett elsősorban Constant¹⁶ és Robert Vaneigem fogalmazott meg, egyrészt erőteljesen kötődik a forradalmi avantgarde hagyományához, másrészt az ötvenes-hatvanas évek kulturális logikájának megfelelően az ellenállás dimenzióinak új területeit tárta fel. A szituacionizmus ennyiben a komplexitás felismerésében különbözik avantgarde elődeitől. Az urbanizmus,¹⁷ azaz a kulturális terek kritikája épp arra a felismerésre épül, amelynek megfelelően a szembenállás klasszikus avantgarde narratívája a világháború utáni helyzetben értelmezhetetlen, illetve leírhatatlan. A modern városi terek rácsokon alapuló rendszerénél a szituacionisták sokkal többre becsülték s fontosabbnak tartották a különféle kooperációk, felszabadító és szellemileg független kulturális csoportok hálózatának feltérképezését. A szituacionista térkép – amely számos formában tér vissza a mozgalom különféle dokumentumaiban, szövegeiben – „anarchizmusa” arra mutat, hogy a Debord, Vaneigem, a magyar Kotányi Attila és társaik a kulturális kritika terepét a szövegek és képek felől áthelyezték a kollektív emlékezet, illetve a tér és a mozgóképek világába. A kritika – a spektákulum társadalmának korában – radikálisan más kulturális mintákat követ és követel, mint a klasszikus avantgarde időszakában.¹⁸

¹³ Gabrielle Esperdy: „A Retroactive Manifesto for the Culture of Decongestion”, in: *Perspecta*, Vol. 30. 1999. 10–33. o.

¹⁴ Rosalind Krauss: „Grids”, in: *October*, Vol. 9. 1979, Summer, 50–64. o.

¹⁵ Stephen Graham: „Global Grids of Class: On Global Cities, Telecommunications and Planetary Urban Networks”, in: *Urban Studies*, Vol. 36. No 5–6, 1999. 929–949. o.

¹⁶ Hilde Heynen: „New Babylon: The Antinomies of Utopia”, in: *Assemblage*, 29. 1996. 24–39. o.

¹⁷ Simon Sadler: *The Situationist City*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1998.

¹⁸ Thomas F. McDonough: „Rereading Debord, Rereading the Situationists”, in: *October*, Vol. 79. 1997, Winter, 3–14. o., Raoul Vaneigem: „Comments against Urbanism”, in: *October*, Vol. 79. 1997, Winter, 123–128. o.

A hálózat, amelyet nem egy szempontból szembeállíthatunk a sorozattal, a XXI. század elején egyre inkább kizárólag a digitális kultúra viszonyai között értelmezhető. Mindez nem jelenti azt, hogy a hálózat korszakos metaforaként való használatának ne lenne a technológia- és kultúrtörténetben fellelhető előtörténete, amelynek rekonstruálása során például Friedrich Kittler vagy Armand Mattelart¹⁹ narratívái is visszanyúlnak a XVII. század végéig. Így Kittler angol fordításában a *network discourse* interpretatív kategóriája például arra a korszakra utal, amelynek kulturális, művészeti sajátosságait a fentiekben én a sorozattal és részben a ráccsal kívántam jellemezni. Az *aufschreibesysteme network discourse*-ként való fordítása 1990-ben mindenképp figyelemre méltó jelenség: az azóta mindent megváltoztató internet jelentőségét tizenhat éve még jóval bonyolultabb volt korszakteremtő elvként felismerni, azonosítani, mint ma.

Ha egy sorozatot – némiképp absztrahálva – az elemeinek egymáshoz való hasonlóságával jellemezhetünk, akkor a hálózatban az elemek azonosságánál fontosabb azok topográfiája, tehát egymáshoz való viszonyuk rendezettsége, a kapcsolódásuk struktúrája. Azaz a hálózatról, hasonlóan a rácshoz, nem lehetséges beszélnünk a térkép fogalmának használata nélkül. A sorozatokról való képzetek, az azokról kialakult társadalmi képzelet normái mindezt nem követelték meg: a kulturális terek egyre gyakrabban használt metaforája a hálózatok által válik transzdiszciplináris magyarázóelvvé.²⁰ A spirituális hálózatok, mint például a XVII. század végén, XVIII. század közepén fennállott Republic of Letters,²¹ majd a részben már materálisak, a posta, távíró, a vasút, a gáz, illetve az elektromos áram hálózatai jelentették David Harvey²² legendás megfogalmazásával élve – a visszafordíthatatlan változás, a globális „time-space compression” alapját, az univerzális normák részben utópikus, részben gyakorlati programjainak kialakulását. Az „imagined community”, tehát a nyomtatáson alapuló nemzeti közösségek statikus leírását az elmúlt évek változó horizontját is figyelembe véve egészítette ki Takáts József a tér és az idő nemzetiesítését, tehát szociális kontrolljának működését elemző úttörő tanulmányában.²³ Egy hálózat egyes elemei egyébként épp oly pontos és azonos másolatok lehetnek, mint azt egy sorozat esetében láthatjuk, csakhogy ebben az esetben már a topográfiai helyzetükből adódó funkciójuk, értékük a releváns kérdés, s nem önmagában az ismétlés fennállása. A telekommunikációs hálózatok végpontjain lévő eszközök persze sorozattermékek, de valójában a rácspan, illetve hálózatokban elfoglalt helyük adja meg politikai gazdaságtani értéküket, teremti meg szimbolikus jelentésüket. Talán nem túlzott általánosítás megjegyeznünk, hogy a sorozatok, illetve a globális szabványok az interaktív hálózatok dominanciájának előfeltételeiként érthetőek. Mindaddig, amíg sorozatokról beszéltünk, addig az értelmezésben nem tartottuk relevánsnak, hogy kitérjünk azok használóinak, fogyasztóinak hálózatára, változó kontextusaikra. A kulturális kritika célpontjában az azonosság, a másolatok korlátozhatatlanságának, mindenütt jelenvalóságának kérdései állottak, s nem felhasználóinak eseti különbségei. A sorozatok kritikája az

¹⁹ Armand Mattelart: *L'invention de la communication*, Édition La Découverte, Paris, 1994. angol kiadása: *The invention of Communication*, University of Minnesota Press, 1996, illetve, *La mondialisation de la communication*, Presses Universitaires de France, 1996., angolul: *Networking the World 1794–2000*, University of Minnesota Press, 2000.

²⁰ David Morley: *Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*, Routledge, London and New York, 1995.

²¹ Anne Goldgar: *Impolite Learning. Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680–1750*, Yale University Press, New Haven and London, 1995.

²² David Harvey: *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell Publishers, 1989.

²³ Takáts József: „A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok”, in: *Regio*, 2004. 3. sz. 71–81. o.

ismétlődés traumatikus mozzanatára mutatott rá, a hálózatok térképeinek alkotóit viszont a viszonylatok rendszerei foglalkoztatják. Így látja például Marc Augé a különféle szupermodern tereket egyetlen sorozat tagjainak, olyan *non-lieux*-knek, amelyek épp arra alkalmatlanok,²⁴ amit Pierre Nora a kulturális terek és a helyek²⁵ alapvető kérdésének tartott: az emlékezésre és emlékeztetésre. Különös módon a *non-lieux*-k sorozata egyébként különféle hálózatok végpontjai is egyben: repülőterek, bevásárlóközpontok. Azaz felismerhetjük, hogy mind a sorozat, mind a hálózatkénti percepció: kulturális konstrukciók, amelyek gyakran ugyanazokra a jelenségekre vonatkoznak. A Starbucks Coffee Company egyes boltjait tehát éppúgy láttathatjuk egy virtuális sorozat, mint egy globális hálózat elemeiként, a kérdés az, hogy szemléletünk mögött a globalizációkritika, illetve médiaszociológia milyen aktuális normarendszere húzódik meg.

Azt hiszem, a „visual turn”, illetve a hálózati kultúra kialakulása közötti összefüggések felismerhetőek: s itt valóban a vizualizálás mozzanatának egyre erőteljesebb előtérbe kerüléséről van szó.

Láttuk tehát, hogy a sorozat egyes darabjainak, elemeinek egymáshoz való viszonya a sorozat egészének a szempontjából irreleváns. A hálózat elemei kizárólag a térképek által létezhetnek, s lesznek jelentéssel teli végpontok, amelyek a szó valamely értelmében mindig interaktívak. Azaz a hálózat mindig visszacsatolásokon alapuló összefüggésrendszereket teremt. A sorozatok megítélése elsősorban pusztán számokon múlik. Az eltérő hálózatok megítélésük, működésük során másként és másként viszonyulhatnak a centrumok gyakorlatához. Más a távíró, a telefonhálózatok technikai és kulturális logikája, illetve politikai gazdaságtana, mint az úthálózatoké vagy épp a rádió vagy a földi műsorszórás, illetve a szatellit technológiáját használó televízióké. A technológiai eltérések minden egyes alkalommal a tér-idő kompresszió hatásmechanizmusában értelmezhetőek: a még gyorsabb kommunikáció értelemszerűen még kisebb teret teremt. A távolságok átalakulásának, illetve eltűnésének kulturális következményei a globalizáció, illetve a reflexív, párhuzamos modernitás alapkérdései.²⁶ A kulturális távolságok traumája ugyanis cseppet sem csökkent a földrajzi távolságok összeomlásával.

Minden hálózat esetében másként működik a visszajelzés, az interaktivitás, de tény, hogy míg egy fényképezőgép teljes értékű használatot garantál önmagában is, addig a hálózati kultúrák technikai eszközei értelmetlenek és használhatatlanok az egész rendszer működése nélkül. A hálózat tehát mindig közösségeket teremt, és kommunikatív diskurzusokat jelent. Egy olyan hálózat, amelyben egy filmszínház, könyvtár, telefon, egy tévé, egy vasút, egy hajó vagy aszfaltút van, nem hálózat. Azaz a hálózati kultúra eszköze a sorozatelnak megfelelően előállított tömegtermék, de mindaz, ami a sorozatként való használatban lényeges volt, itt csupán szükséges, de nem elégséges előfeltétel. Tagadhatatlanul két szorosan összefüggő, egymást feltételező, de radikálisan eltérő társadalomkép és modell áll előttünk. Ha a sorozat, illetve a hálózat mintáját, kulturális logikáját követjük, akkor a késő, illetve a párhuzamos modernitás eltérő formáinak koalícióját látjuk magunk előtt.²⁷ Az interaktivitás, illetve a valamilyen részvételt, aktivitást jelentő logika mellett a hálózati logika, kultúra mindig az általa konstruált térkép (*mapping*) logikáját követve működik. Azaz a hálózatok rendszere a sorozatokhoz képest alapvetően másként viszonyul a távol-

²⁴ Marc Augé: *Non-Lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*, Editions du Seuil, 1992.

²⁵ Pierre Nora: *Les lieux de memoire, tome 2: La Nation – le territoire, l’Etat, la patrimoine*, Gallimard, Paris, 1986.

²⁶ Michel de Certeau: *La culture au pluriel*, Union Générale d’ Editions, 1974. Fredric Jameson and Masao Miyoshi: *The Cultures of Globalisation*, Duke University Press, Durham and London, 1998. Nílifer Göle: *The Forbidden Modern. Civilization and Veiling*, University of Michigan Press, 1996.

²⁷ Arjun Appadurai: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, Minnesota University Press, Minneapolis, London, 1996.

ság kultúrájához. Az Orson Welles színháza által előadott rádiójáték, H. G. Wells *Támadás a Marsról* című művének dramatizálása, az 1938-as közvetítés nyomán kitört pánik megmutatta, hogy egy hálózat, adott alkalommal a műsorszórás milyen meghökkenítő mértékű hatalmat jelent. Ezt a felismerést követték a világháború rádiós tapasztalatai, majd a folyamatosan nagy távolságból érkező képek, az élő adások hálózatai által átjárt kulturális terek, tehát a szatelit kora, azaz a globális médiatér periódusa következett el. Az internet enniben nem más, mint a hálózatok hálózata, egy hosszú ideje rendelkezésre álló tapasztalat és értelmezési tartomány, illetve kulturális tőke új minőségben való megjelenése. A net politikai gazdaságtana minden bizonnyal eltér az eddigiektől, lévén a *public* és a *privat*, illetve a fenntartási költségek a megosztás logikájából következően alapvetően mások.²⁸ Érdeemes itt még annyit megjegyeznünk, hogy egy olyan hálózatról van szó, amelynek képességei a hang és a képátvitelt illetően minden jóslatot felülmúlnak, s ugyanígy a költségeket illetően is: a tárolás, illetve a sávszélesség fizikai növekedése és a költségek csökkenése – lám, ezek a kifejezések a szótár részei lettek a kultúriparban is – a végpontok számára olyan interaktivitást ígérnek, ami valóban nem ismert az addigi hálózatok esetében.

A kommunikációs hálózatok globális jelenlétét a kulturális szegregációk és enklávék szükségyszerű feloldásához vezető útnak tekinteni persze radikális félreértés, amint az „információs társadalom” hurráoptimizmusának naivitása utópikus vágyak retorikai sorozata. A hálózat használóinak számából éppoly kevéssé következtethetünk egy hatalom természetére, mint abból, hogy 1956 őszén hány tank haladt át a magyarországi utakon. A kérdés akkor az volt, hogy Moszkva felé haladnak, illetve Moszkva felől érkeznek-e, mert egyik esetben a szabadság, a másokban a pusztulás szimbólumait jelentették. Persze mindazok, akik az internet technikai kultúrájának csodálói, némi joggal utalnak arra, hogy a virtuális országutak sajátossága az, hogy azokon az út mindkét oldalán haladnak a reakció és a haladás erői: a virtuális geográfia leválása a történelmi földrajz által reprezentált kulturális terek hagyományáról előbb-utóbb mintegy a szabadságfokok növekedéséhez vezethet. S ez a remény hosszabb távon valóban okot adhat némi derűre azok számára, akik a haladás előőrseinek látják saját tevékenységüket.

Van azonban egy vitathatatlan fordulópontot teremtő technokulturális mozzanat, amelynek a társadalmi és esztétikai jelentőségét az elmúlt pár évben tárta fel a hálózatokkal foglalkozó kutatók egy része. A digitális hálózatok ugyanis adatbázisokból állnak, s mint arra nagy hatású szövegei során át Lev Manovich²⁹ rámutatott, ennek a ténynek a kulturális és politikai, többek között képpolitikai következményei igen fontosak számunkra. Az adatbázisok, mint azt Manovich ismert metaforájával teszi, szimbolikus formaként való felismerése, illetve az adatbázis és a narratíva közötti feszült és ellentmondásos viszony belátása a vizualizálás kulturális normarendszereinek átalakulásához vezetett. Ha Benjamin és Kracauer az optikai médiumok által feltárt látványosság forradalmi potenciáljának megőrzését tekintették a náciizmus politikai esztétizálása elleni küzdelem kulcskérdésének, akkor a XXI. század elején a kérdés az adatbázisok kulturális ki-sajátításában, vizuális megjelenítésében áll.

Ami azonban még fontosabb: az adatbázisokon alapuló képek, tehát a digitális vizualizáció által meghódítható tartományok feltérképezése valóban a kezdetén tart. Az adatbázisokból formálódó totális virtuális környezetek a XIX. századi panoráma hagyományától vezettek el a *telepresence*, illetve Virilio kifejezésével élve, az „aesthetics of disappearance” diskurzusa felé. Az „illusion” versus „immersion” váltás szinte napi formula lett, a saját képében eltűnő kínai festő legendája az ezredforduló 3D-t használó

²⁸ Yochai Benkler: „Sharing Nicely: On Shareable Goods and the Emergence of Sharing as a Modality of Economic Production”, in: *Yale Law Journal*, 2004. nov. Vol. 114. No. 2. 273–358. o.

²⁹ Lev Manovich: *The Language of New Media*, The MIT Press, 2002.

info-művészei számára a virtuális realitás napi praxisának alapvető eszközévé lett. A virtuális lények, totális imaginárius terek közötti átlépés, a cyborgok jelenléte a mindennapi életben egyszerre jelent meg a tudományos retorika, Donna Haraway, illetve a *Blade Runner*, tehát a soft avantgarde filmek, majd a *Mátrix* populáris filmsorozatának narrációjában. Az illuzionista média jelenléte immár visszavonhatatlan, s ennek megfelelő etikai-jogi kérdések merültek fel, pusztán a vizualizáció által kikényszerítve. A méhen belüli élet megjeleníthetőségével, az ultrahangfelvételekkel, majd a szimulált 3 és 4D felvételekkel az emberi létezés és a felelősségről alkotott képek új korszaka kezdődött el, anélkül, hogy a jog vagy épp a filozófia rendelkezne bármiféle olyan elméleti válasszal, amit a vizualizáció, az illúzió gyakorlata kényszerített ki. A spektákulum társadalmában elfogadott művek, mint Dr. Hagens anatómus *Körperwelten* című anatómiai színháza, arra mutatnak, hogy a képpolitikai megfontolások mögül gyakran hiányzik bármiféle konzervens etikai teória.

Minden adatbázis nyitott gyűjtemény, s egyben további lehetőségek feltárható tartománya, minden remixelhető. A parafrázisok és palimpszesztek világa ez. Az eredetiség, ha van még, csupán az ismétlés és a variáció igen tágas lehetőségeiben rejlik. Minden gyűjtemény azonnal újabb gyűjtemények létrehozásának lehetőségét kínálja fel, mintegy a bábeli könyvtár példájára, folyamatosan a *véletlen múzeumok sorozata jöhet létre, pusztán a logikai lehetőségek renájének megfelelően*. A digitális gyűjtemények a tárgyak gyűjtésének komikus travesztiái, Pitt Rivers és Sloane utódai immár a végtelen gyűjtemények birtokosai. Brewster Kahle, az internet.org alapítója mint gyűjtő különös alkotó is egyben. A net metszetei mint az idő archeológiájának dokumentumai állnak elénk, s valóban ismét felvillan egy pillanatra a mindent muzealizáló hálózati kultúra saját múltjával szembeni tehetetlensége, illetve érzéketlensége. Míg az internet végtelen könnyedséggel szívta magába a különféle archívumokat, s a szemantikus web új lehetőségeket kínál a különféle hibrid és ad hoc gyűjtemények számára, ami például komoly kihívás a kulturális örökségipar számára, addig a világháló saját archiválási rendszerei különös képet, nehezen magyarázható entrópiát mutatnak. A korban, amikor a virtuális könyvtárak olvasótermei, és raktárai teljes mértékben összeolvadtak, annak vagyunk a tanúi, hogy a hálózat metamorfózisa lehetetlenné teszi az archeológiai rétegek stratégiáját követő kutatást, önarchiválást. A hálózati kultúra virtuális múltakat termel, de saját múltja: nincs. *Wie eigentlich gewesen* – ennek az adatbázisok esztétikája esetében semmi értelme sincs. Olyan múlt ez, amelynek csak kulturális emlékezete van, de tényleges eseménytörténete nem is volt soha. Az ismert adat, amely szerint a hálózaton egy website átlagos „életciklusa” mintegy 75 nap, érzékelhetővé teszi, hogy a globális archívum éppoly mulékony, illékony, mint amilyen széles kiterjedésű. A kulturális emlékezet tradicionális helyeivel szemben a digitális emlékezetek kizárólagos folyamatos jelen idejének illúziója áll. Amilyen követhetetlenül gyors volt a Turing-galaxis fellobbanása, épp oly gyors az állandó összeomlása.

Nem véletlen, hogy a hálózati kultúrától átvett kortárs reflexiók a *re-*kezdetű szavakkal élnek a leggyakrabban: *rewriting, reading, recontext, reconstruct, remapping*. Mindent újra lehet s kell is kezdeni. A folyamatos remix nem más, mint a folyamatos újraértelmezés, nincs is szó semmiféle eredetiről. Attól tartok, ennek a korszaknak a kulturális hőse az a Benjamin Wilkomirski,³⁰ akinek auschwitzi naplójáról utóbb kiderült, hogy hamisítvány. Wilkomirski történetében az igazi fordulópontra azonban nem akkor állt be, amikor kiderült, hogy szerencsétlen csaló, hanem akkor, amikor évekkel később számos értelmező követte, olvasta újra, s próbálta rekonstruálni, hogy mi történt tulajdonképp, s írta újra

³⁰ Benjamin Wilkomirski: *Fragments*, Judischer Verlag im Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1995.

Wilkomirski történetét, az áldozat történetét. Hiszen ez a hamisító sem csinált mást, mint remixelte azt a hagyományt, amely megrendítette, „csupán” nem tett ki idézőjelet, az irodalmi szöveg, a fikció idézőjelét, behúzódott az önéletrajz autenticitásának remélt bizonyosságába, ha tetszik, adaptált egy igen divatos és széles hatáskörű kulturális traumát.

A hálózat saját kultúrája a mindig felbomló sorozatok rendszere, az egymásba hatoló elemeké. Minden dokumentum, adatbázis emlékeztet egy másikra, mindenki használhat minden szöveget, a remix nem ismeri sem az eredeti, sem az eltulajdonított érvényesítéséhez szükséges kronológiát. Az *info aesthetics* ezért felel meg a Creative Commons ígéretének, mert ahol nincs szerző, ott nemigen lehet szerzői jog sem, ahol a műalkotás elképzelhetetlen a hálózat használata, kihasználása nélkül, ott nincs értelme annak egyediségét feltételezni.

Benjamin és Kracauer felfedezése egykor azért volt olyan drámai, mert világosan kiderült, hogy a nácizmus esztétizáló politikájának interpretációja egyben a rendszer kritikájának adekvát nézőpontja volt. A kérdés az, hogy miként teremthető meg egy olyan metarendszer radikális kritikája, amely eddig szinte minden ellenfelét szövetségésének tekintette, fekete lyukként magába nyelte.

„KÖZÖTT”

Nemes Nagy Ágnes költészettana

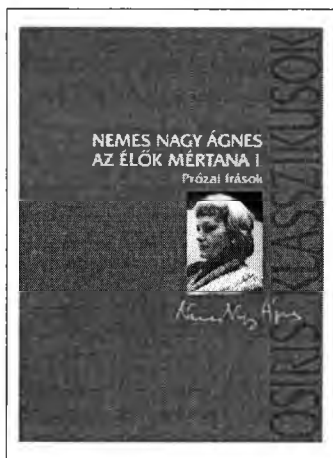
„Az apszisz fölé pedig fel van rakva egy kereszt, amit egyébként soha, senki se szokott meglátni, mert kovácsoltvasból van, átlátszó vascsipke. Akkor lehet csak látni, amikor én a legjobban szeretem ezt a panorámát, vagyis napsütésben, kék éggel a háta mögött, amikor is a háttérből élesen kiugrik. És még valami van ott. Oda van tűzve a templom apszisza mögé egy nagy gesztenyefa. Ez a gesztenyefa is akkor a legszebb, természetesen, amikor virágzik... Az a gesztenyefa a maga növényi mivoltában, a földíszítettségében, ahogy belenyúlik ebbe az építészeti élménybe... valahogy különösen hangsúlyossá teszi az egészet.”

Kovácsoltvas-kereszt és virágzó gesztenyefa. A mondatok, a mondatok látomásában tehetsége egész természete. A kemény anyag átszellemítése. Az átszellemítésben rejlik „jel”. A tárgyak üzenete, amit a költészet ad nekik. Anyag és fény. Tömör, materiális lét – sugárzó „spirituális” lét. A kovácsoltvas súlya – a napfény könnyűsége. Ahogy az utóbbi meglebbenti-megemeli az előbbit. És mögöttük a virágzó gesztenyefa. Élettelen és élő, élőtlől elevenné tett élettelen. Ahogy együtt törnek a földből az égbe, az anyagiból a szellemibe, a súlyosból a súlytalanba.

Ilyen, két világ között közlekedő, anyagiból szellemibe, érzékiből fogalmiba lendülő a poézisa és a prózája. Költői és elméleti életműve. Egymásra épülve, egymást magyarázva, egymással egyenértékűen.

Most az utóbbiról, az elméleti életműről. Előttem két vastkos kötetben. *Az élők mértana*. Jól vigyázzunk. Nem a vers mértanáról van szó. Amiről a híressé vált esszé beszélt valaha. Mindenről, ami él. Vagy pontosabban: ami a versben élni akar. Honti Mária szerkesztői mester munkája. Ciklusokba szedve egykori olvasmányélményeim. Esszék és tanulmányok. *A 64 hatyú*, *A vers mértana*, *A hegyi költő*, a verselemzések *A szőke bikkfákból*. Meg az arcképremekek. Az apróbb villanások, a *Szénaboglyák*. A vallomásértékű interjúk az egykori *Látkép gesztenyefával* című kötetből. És sok minden egyéb is. Ami nem volt kötetben, vagy a hagyatékából került elő. Egyszer igazán méltóan szembe kellene nézni az egészszel. Ám most a szembenézés vágyáról, esetleg vázlatáról lehet szó.

Lehetetlen nem gondolni a fogalomra: *Között*. Az emberi létezésre a végletek között. A véges, egyszeri egyénire a végtelen, általános, törvényszerű között. A személyre, törpére vagy óriásra a könyörtelen világegyetemben. Aminek léte kérdéses, de megkérdéztethetetlen; kimondandó, de kimondhatatlan.

Osiris Klasszikusok sorozat

Osiris Kiadó

Budapest, 2004

716 + 586 oldal, 6.500 Ft

Ott, az „ég s a föld” – „a nap s az éj” – „az ég s az éj között”. Hogy is van? „Ég s a föld között”. Fent, ahol a madár és madártan van. Szárnyak, lombok, párák, angyalok. Lent, ahol a föld és földtan van. Röghegyek, ormok, tömbök, formák. „Nap s az éj között.” Nap-pal, ahol átlátszó ércek, fémmé lett kövek vannak. Kóborló állatok, füstölgő körmök, égő paták, roppanó sziklák. Éjjel, ahol hasadó kőlapok, szakadó porcok vannak. Fagyos sivatagok, összeolvadó színek, széthasadt önkívületek, néma villámcsapások. „Ég s az éj között.” Megint fent, ahol víziók és vízhiányok vannak. Túrhetetlen feszültségek, tagolatlan feltámadások, szaggatások és hasgatások. Megint lent, ahol fekete nádak és gyilkos tanknyomok vannak. Táblák jelrendszerei, csillagok ékezetei, éghajlatok és feltételek.

Mérhetetlen költői tömörségben és gazdagságban az ember „között”-létének megkérdéshetetlen és főként megválaszolhatatlan dilemmarendszerei. Ennek az egymás ellen feszülő végletei között mozog költészete és „költészettana”. Az utóbbinak a szálait kelle-ne felfejteni. Mert valóban ott van. Nemcsak költészete gyakorlata, de költészetelmélete is. Az élmény és a vers; az emlék és a szerkezet; az érzéki és a fogalmi; a világ és a forma; a kimondandó és a kimondhatatlan; a tárgy és a jel; a lidércek és a versszakok, a hiányok és a szakralitások; az elvont törvények és az eleven élőlények; az életet tisztító tanktámadások és az életet gesztó verssorok között.

Teoretizált ars poetica

„Nem vagyok én más, csak egy edzett költő, aki sok mindent látott, sok mindent kipróbált életében, és a tapasztalataiból dolgozik. Tehát nem bibliográfiából, nem tudományos apparátusból, kutatásból veszi az állításait, hanem abból, amit megélt és meggondolt. Ennek megvan – mint mindennek – az előnye, hátránya. Előnye, hogy magamhoz képest igyekszem hitelesnek lenni; hátránya, hogy talán a konklúziók általánosítása nem olyan széles körű, mint amilyen lehetne.”

Mindenképpen ez, a költői tapasztalat a kiindulópont. De a továbbiakban nem marad egészen így. Ott van végig a gyakorlati tudás. De nem egyszerűen azt általánosítja. Nem mindig és nem végig ars poetica. Kezdetektől megvan a tapasztalat fogalmakban való rögzítésének az igénye. Az ars poetica teoretizálásának szándéka. Későn közöl verbélien elméleti írásokat. Addigra jelentős a kifejezetten szakmai olvasottsága. De nagyon lényeges, hogy szinte „titkolja”. Nem akarja a költő költészettanát a tudós költészetelméletévé alakítani. Tudós költő marad. Nem lesz irodalomtudós. Pontosan tudja: az alapos hivatkozásrendszer az irodalomtudósnak kötelező, a tudós költőnek fölösleges. Netán – és ez még fontosabb – nem is elegáns. Nem akarja az esszét értekezéssé súlyosítani. Teoretikus terminológiával elnehezíteni a szöveget. Gondolatmenete hitelét a költői tapasztalat adja és a költői rang. A költői nyelv konkrétumaitól indul. Ezt – lépésenként – általánosítja. A szűkebb kört – lassan-lassan – szélesítve.

Így hoz létre egy egészen egyéni, legkisebb elemeiből is felismerhető elméleti-prózaírásmódot. Ami fokozatosan halad a szubjektivitástól az objektivitás, a lírai vallomástól a teoretikus megfontolás felé. A skála egyik szélén a *Látkép gesztenyefával* vallomásos interjú állnak. Felforrósodó, líra értékű érzékenységgel, elmélyülő, teóriaértékű megállapításokkal. A skála közepén a *Szőke bikkfiák* verselemzése van. A legszemélyesebb érdekű azonosulással. Az azonosulás definíció rangú megformálásaival. A skála másik szélén a nagy elméleti elemzések sorakoznak. A *Szó és szótlanság* egykori anyagából. Csak kettőt említek. A pontos majdnem-értekezést *A költői kép* poétikájáról. A konfesszió és filozófia végletei között közvetítő traktátust *A vers mértanáról*. Amit szellemes fél-parafrázissal a szerkesztő az egész monumentális gyűjtemény címévé emelt. Érdemes megfigyelni. Az alcímek igazán nem tudományos dolgozatba valók. Mintha egy nagyobb vers poétikus

tagolását hordozná. Csak példaként. *A tárgyak. Liliom és kockacukor; A részletek; Isten kardja; Névtelenek. Háttérzaj; Meglepetés. Távolság és sebesség; Bolygórendszerek. Összetett hasonlat; Macskafejű harmat; A képtelenség használja; Irányfények; Befejezés. Isteni kondás; Rendezettség. Akácfa; A mérhetőség iskolái.* És a példák még – bízvást – sorolhatók. És bennük a két „kísérlet”. Az irodalomelméleti axióma rangján. A vers mibenlétének költői-tudományos meghatározásáról.

Mindezek mögött a *Nyugat* egykori esszéművészete. Mindenek fölött Babits és az „esszéíró nemzedék”. De korántsem azonos vele. Ott a XX. század arspoetica-művészete. De korántsem azonos vele. Ott a XX. század tudományos iskoláinak sora. De korántsem azonos vele. Hanem valami egészen egyedülálló. Legmagasabb szintje az esszé-vallomás Babitshoz. A költői-elméleti remekmű. *A hegyi költő.* A versekhez felnövő verselemzésekkel. És a mesternek tett „matrózruhás hűségesküvel”. Valóban versrangú verselemzések. Például a *Danaidák*ról. Amelyben ott érződik az európai és magyar „századvég cukor- és szeszfoka”. És a legmesteribben az *Esti kérdéscről*. Kompozíciója ritmusának zárómozgásáról. Amiről azt lehetne mondani: „lassan siet”. És az egész szerkezetről. Aminek felépítését a nagy teoretikus metafora hordozza. Olyan, mint egy szökőkút. Ahol a felszökő víz visszahullásának sebességét az egymás után megtelő „kőtálak” poétikai akadályrendszere bontja le és fékezi meg.

A legfigyelemreméltóbb, hogy mindehhez nincs hagyományozott nyelv a magyar értekező prózában. Nem közelíthető sem a művészet felé húzó esszétől, sem a tudományt művelő értekezéstől. Hanem csinált magának objektív lírájából és teoretikus fantáziájából egy magánhasználatra szolgáló, egyszeri nyelvezetet. Amit művének értelmezője nem alkalmazhat, nem költhet újra. Nem tudja gyakorolni, csak körülírni. Nem tudja megidézni, legfeljebb idézni.

De miről szól az egész? E teoretizált ars poetica?

Szinte gyilkos a leegyszerűsítés. Mégis vállalom. Két dilemmáról van szó. Vagy egyazon dilemma két oldaláról. Ide vezettedik minden vissza. Tehát kevés, de súlyos kérdés. Mint az érdemleges gondolatrendszerekben.

Az élményből indul ki. Az egyszeri, megrázó, mindent mozgásba hozó, de semmit sem értelmező élményből. Az élményt a világ, a környezet átfoghatatlan tárgyi gazdagsága inspirálja. A tárgy, amiben – költészetéből tudjuk – „jel” van. Nos, a tárgynak érzéki tulajdonságai vannak. A „jel”-nek fokozott érzéki tulajdonságai vannak. Ebből adódik – az említett – két dilemma. Vagy az egyazon dilemma egymással – természetesen – összefüggő, de egymást legfeljebb megidéző, ám – biztosan – nem magyarázó két oldala.

Az egyik oldal: az érzéki-tárgyi élmény a költői megfogalmazásban hogyan léphet túl önmagán? Vagyis az érzéki-tárgyi jellegen. Miként lesz az érzéki-művészi élményből gondolati-művészi általánosítás? Művészi általánosítás az élmény kimondásának fogalmi megközelítésében. A kimondás kísérletének formai rendjében. A formai rend teremtette költői kompozícióban. Ennek jön segítségére a költészet közegének, teremtőjének, létalapjának, a nyelvnek az alapvetően fogalmi jellege. Amely – fogalmi jellege következtében – a tárgyak egyértelmű megjelölésére tör.

A másik oldal: éppen ebből következik. Hogy az érzéki-tárgyi élmény a költői megfogalmazásában túllépett önmagán. Vagyis az érzéki élményből fogalmi építményt épített. Nos, akkor hogyan őrizheti meg vagy nyerheti vissza a művészetet művészetté, a költészetet költészetté tevő érzéki jelleget? Amely megőrizte és meghaladta – a művészi általánosításban meghaladta – a kiváló tárgy („jel”) eredendő érzékiségét. Ez e teoretizált ars poetica, e „költészettan” elméleti alapja. Hogyan és mitől megy végbe e kétszeres metamorfózis? Az érzékiből fogalmivá, fogalmiból érzékivé válás poétikai titka.

Ez áll a vers mibenlétének meghatározására irányuló két „kísérlet” mögött is. Hogy a vers érzéki részjelekből új, átfogóbb érzéki jelet alkot. És ez új, átfogóbb érzéki jelet közli a

világgal. E közlés csak e formában, a vers átfogóbb érzelmi jelében közölhető. Minden más formában közölhetetlen. Ezt jelenti az önmagában túl enigmatikus ige a létérzet megmagyarázhatatlan voltáról. Amit a költészet sem tud ugyan kimondani. De megkísérli artikulálni a kimondhatatlant. Itt válik e teoretizált ars poetica kulcskérdésévé a kép és a hasonlat. De nem innen érdemes elindulni.

Az élmény „villámcsapása”

„Úgy hozza létre a vers az emóciót befogadójában, ahogy a levegő létrehozza a lélegzést, vagy az utak kereszteződése a várost. Egyszerre van valami, ami azelőtt nem volt. A legkisebbke versélmény is valamiféle születés, esetleg csak egy lelki muslinca megmozdulása. De a közeg felkelti a funkciót, a vers – hatástényezőin át – a megfelelő lelki mozgást. Talán ezért szeretjük a művészetet, ezért a boldog, aktív teremtdésért.”

Bizony, bizony, aki még sohasem állt villámütötten egy mű, a művészet egy ténye előtt, az nem tudja, mi a művészet. A franciáknak van egy lélektani szakkifejezésük a szerelem egy fajtájára: *coup de foudre*, villámcsapás-szerelem. Nyugodtan párhuzamba vonhatjuk a művészet adta élmény egy fajtájával.

Ha Arany verse kristály, Vörösmartyé láva, folyós, forró, ide-oda kanyargó; olyan hősege van a szövegnek, hogy az ember riadtan kapja félre az arcát, amikor egy-egy léghuláma megcsapja.”

Három vallomás a költészet adta élmény meghatározó erejéről. Ami a művészetet, a verset létrehozza. És a befogadó, az olvasó létét formálja. Pontosan ezért e magánelmélet-művészetértelmezés, teoretizált ars poeticából fakadó „költészettan” kiindulópontja is. De három különféle vallomás. Amiből az élményfogalom értelmezési lehetőségeit össze lehet rakni.

Ám ezek előtt válnak fontossá a konfesszióértékű életinterjúk. Persze valamiféle vallomáskényszer is van – a hetvenes és nyolcvanas években. A hosszú hallgatás után. És – természetesen – egy nehéz sorsú nemzedék reprezentánsának is érzi magát. Néhány fontos, helyenként megrendítő élményről ad számot. Csak néhány példázattértékűről.

A pusztuló egykori középosztály tudata a két háború között. A múlt megmaradt relikviáival zsúfolt szobákban. A jelképként is értelmezhető nevű utcában. A Horthy Miklós úton. Ahogy valamiképpen jelképesek a későbbi lakások is. De most még az elsőről. Ami furcsa módon mégiscsak új. Ekkor teszi le ugyan a „matrózruhás hűségesküt” a régen olvasott, de sohasem látott mesternek, Babits Mihálynak. És ekkor figyelni Karinthy Frigyes a közeli Hadik kávéház tükörelablaka mögött. Ám mégis más, rosszabb világ van már, jól érezhető, „makacs” tényekkel. Persze sokat segít a nagy gimnázium, A Baár-Madas. Benne Áprily Lajos derűsen vergiliusi szellemével. Ahogy sok irányban is vezet. Például a természettel való elementáris egység felé. És a klasszikus humanitás örökségének elevevége felé. Ez ad erőt, vagy ez is ad erőt az elkövetkező három pokoljárás elviseléséhez. A háborúhoz, az ötvenes évekhez, '56-hoz. A pokoljárásokat változó lakások hordozzák. Legalábbis biztosítják hozzá a méltó díszleteket. A Margit körüti lakás '44-ben. A mindent elárasztó poloskák alvilági hadával. Ahol éjszaka, a sötét szobában zoltárokat énekel egy névtelen bújtatott. És ahol egy vasárnap délelőtt örökre eltűnik a lépcsőházban Halász Gábor magas-vékony és Szerb Antal alacsony-vékony alakja. A Múzeum körüti lakás az ostrom alatt. Amely tökéletesen elpusztul az ágyútűzben. És ahol el kell temetni a paráznán-meztelenül fekvő hullákat az elhagyott utcákon. Eddig a Horthy Miklós út, a Margit körút és a Múzeum körút nehezen feledhető élményrendszere.

És a hajószzerű lakás a Kékgyölygő utcában. Ahol Rilkét, Babitsot, Vörösmartyt olvashat-

nak csendben vagy halkán az elhallgatottak. És ahol látni az ablakból – '56 őszén – a felvonuló tankokat.

És – persze – közben a háború és az ötvenes évek, a két pokoljárás között a „hároméves irodalom”. '45-től '48-ig. Amikor írnak és szerkesztenek. A Centrál kávéházban és a Belgrád rakparton. Amikor megjelenik a *Kettős világban*. És néhány számot megél az *Újhold*. Ekkor ad – a *Kettős világban* okán – Baumgarten-díjat ugyan már nem Babits Mihály, de Schöpflin Aladár. És azt mondja a versekre – hosszan elnyújtottan –, hogy: jó. Meg ezalatt lehet elutazni Rómába és Párizsba. Ha szegényen is, mégis némi ösztöndíjjal. Visszatérve jön a „fordulat éve”. Nincs már *Újhold* sem. És vége a „hároméves irodalomnak”. Mormolhatják – csendben vagy halkán – Vörösmartyt. „Most tél van – és csend és hó – és halál.” Így, gondolatjelekkel. Ahogy mesterelemzésében a költőtől beiktatott kis szüneteket magyarázza az „utolsó h betűs leheletig eljutott szósort”. Rilket: „Változtasd meg élted”. Meg újra és újra Babitsot. A létező és az érvényes különbségének valóban kőtáblába véshető meghatározásáról. „Nem a seind, hanem a geltend, ami mindörökre gilt.” Feltehetően nem is a nagy bölcséleti költeményt ihlető Emil Laskra gondolva. Hanem a létező, de nem érvényes körülmények gyilkos fojtogatására. Azután a harmadik pokoljárás jön. A Kék golyó utcai lakás ablakából meglátni a Vérmezőn felvonuló tankokat.

Hogy lehet ezek után nem észrevenni: hogy az élmény határozhat meg sok mindent? Költőt és verset. Gondolkodót és versmagyarázatot.

Az élmény tehát az első lökés, ami az alkotót és befogadót a vershez, a vers szülte emócióhoz vezeti. Villámcsapás, *coup de foudre*. Nemcsak villámcsapás, de „veserángás” is. És – persze – Vörösmarty versének lángja és hőfoka. Amiből egyszerre születik szerelem és versélmény. Nem játék a szavakkal. Hogy a szerelem versélménye és a versélmény szerelme. Valami emocionális hordozó, ami a vers és versélmény egyik lényegi meghatározója. Hogy is mondja a vers mibenlétének második meghatározási kísérlete? A vers közzölhetetlen közlendőjében a versjelenség emocionális tartalmát is mondja. Vagyis indulás, ok lehet a „*coup de foudre*”, érzézés, okozat lehet az emóció. Persze az érzézés csak időzjelben érkezik. Állomás egy úton. Aminek eleje van, vége nincs. És az érzézés nem az utazás reménye, hanem a befejezés veszedelme. Persze van ebben még valami. Hogy a versélmény a versemóciót is hordozza, közli. Ezzel pedig az élmény sugárzójában és a sugárzás befogadójában az élményszerzés emóciójára való képességet, illetve e képesség állandó megújításának lehetőségét-reményét. Ezzel a klasszikus katarzisteóriák küszöbére érkeztünk. De nem érdemes átlépni a küszöböt. Mert szimplifikálna vagy túlteoretizálna az egész ragyogóan egyéni gondolatsor.

És van e gondolatsorban még valami, ami nagyon fontos. Valami újnak a spontán képződése. Újnak a versben – a versélményben –, ami lelki mozgást eredményez. Aktív teremtődést – mondja a rendkívül pontos szöveg. Ez az, ami fontos üzenet a költészet lényegéről. Valami új, ami eddig nem volt. Sem a költő, sem az olvasó reflexeiben. Az újon van a hangsúly. Változtatás ez, versnyelvben, versformában, versszerkezetben. Valami réginek, egy korábban kialakult sztereotípiának a megtörése. Mert kifejezésformák megjelennek a költészetben. Aztán megmerevednek. Elkopnak, ingerszegénnyé válnak. Nem jelentenek már meglepetést. Nem formálják már az élményszerzés emóciójára való képességet. És e képesség állandó megújításának lehetőségét-reményét. Elhalványult sztereotípiává válnak. És megjelennek a sztereotípiákat megtörő, új költői közlések. Megjelenés, megmerevedés, megkopás, megtörés, új megjelenés. Olyasmi ez a költészet fejlődéstörténetében, amiről az orosz formalisták beszéltek valaha. E teoretizált ars poetica ismerte őket. Ismerte, de nem tőlük tanulta. Tudta a világlíra történetéből. Hogy a sztereotípiák megtörése és újjal helyettesítése az állandóság és a változás ritmusa a költészet történetében. És a folytonosság és az újítás adja e történet állandóan változó egységét. Költészeti, esztétikai ritmus ez. Ami az ember fiziológia-pszichológiai ritmusával azonos. Azaz esztétikai és biológiai ritmus egymásra csúszik. De erről talán inkább később.

Önmagát formáló kötemény

„A tartalom, vagy – legyünk pontosabbak – a lét, az élet által való megragadottság növeszti ki magából a formát, illetőleg fejeződik ki a rendezettség által.”

Nem kerülhetem el a megjegyzést. Ezután jön a szövegben a gyönyörű tétel Marcus Aurelius lovasszobráról. Amely kétezer évig bírta az időt a Capitoliumon. Most – mármint az interjú – születésekor restaurálják. De csak egy másolata kerül vissza. Mert bírta a kétezer évet, de az utolsó harmincat már nem. Nem vált sztereotípiává. Ám a keményprózaivá vált idő megrontotta. Azaz belső romlás és külső rontás is van. De erről – itt – nem érdemes elmélkedni. Vissza tehát a lét növesztette forma dilemmáihoz.

Az élet, a lét által való megragadottság. E megragadottság pedig – ne feledjük! – maga az élmény. Ebből lesz a forma rendezettsége, azaz a vers. Ami közül valami eddig nem létezett vagy nem ismertet. A költői rendezettség pedig a vers tartalma vagy – ha így jobban tesszük – üzenete vagy közleménye. Amelyben – természetesen – ott a versjelenség emocionális összetevője. Gondoljuk tovább. A vers tartalma a formája. Igen, erről vagy erről is szó van. Vagyis eldönthetetlen az ősi vita. Tartalom és forma viszonyáról. A tartalomról lesz forma vagy inkább a formából tartalom?

Erről, az élményből önmagát formáló költeményről ad egy önelemzést tartalmazó verselemzést. És utal egy másikra is. Két saját versről van szó. A legremekebbek közül. Az önelemző verselemzés e teoretizált ars poetica nagyon lényeges mozzanataihoz vezet. Ezért érdemes közelebbről is megnézni.

Az önelemző verselemzés Sidney Keyes, a vele egyidős angol költő háborús halálát el-sírató kompozicionális remekmű, a *Villamos* megidézése. Benne egymásra montíroz két gyötrelmes élményt. A költőtárs gyötrelmes útját a halálos végű, éjszakai, sivatagi felderítésen. Saját gyötrelmes útját az ötvenes évek sivatagában, a hatos villamoson. Út a tényleges éjszakában, a materiális sivatagban a fizikai halálba. Út a mesterséges éjszakában, a spirituális sivatagban a pszichikai reménytelenségbe. A zsúfolt hatos villamos egy történelmi korszak rossz emlékéjének jelképe. A villamosút feledhetetlen költői utalásokban az erőszakos halált idézi. A rossz szerelvény kanyarokban tántorog és hörög, mint a haldokló. A szatyorban vitt hús papírján vörösarna lé, mint a vér. A zsúfoltságban a testre szoruló testek összepréselődnek, mint a hullahegyek.

A képzelet és a valóság teremtette élmény ténylegesen egymásra csúszik. Ezen egymásra csúszásból jön létre a párhuzamos szerkesztés remeke. Tizenegy egymást váltó versszakban. Amelyek a lírai logika szellemi vaspántjaival kötik össze a két történetet, vagy inkább a két élményt. Fogják össze a szétesni akaró érzelmeket. Teremtik meg két történetből és élményből az egyetlen formát. Az egyetlen verset és versesemóciót. Váltakozó, el-elakadó ritmusban. Egyik szakaszban a költőtárs halálba vezető útját. Másik szakaszban a költő reménytelenségbe vezető útját. Megtörve a zárt formát, az önkéntelenül képződni akaró sztereotípiát. Egészen az utolsó, nyolcsoros versszakig. Ahol váltakozva, egymással feleselve utalnak az egyetlen formává lett két történet és élmény különböző, de rokonítható összetevőire. És laza majdnem-disztichonokban sugallják a klasszikus forma nosztalgiját, lehetetlenségének realitását. Zártabb megformáltságukban mindenesetre érzékeltetik a történet és élmény megidézése után a pszichikai és poétikai megnyugvás mozzanatát is.

Az utalás egy másik remekre történik. *Ekhnáton éjszakája*. Vers a mindennapok trivialitásában megtisztulásra vágyó ünnepnap eszme kihunyásáról. Szennyezett, megkeményedő tények. Megtisztulást kereső vágyak. Egyeztetetetlenek. Lazábbra fogott szerkesztettségben, szorosabbra fogott gondolatiságban juttatva el a végkifejletig. Az ünnepnap eszme kettős haláláig. Mindennapi trivialitás és ünnepnap eszme egymásban való kihunyásáig. Pontosabban az utóbbinak az előbbiben való megsemmisüléséig.

Az elsöben kifejezetten a költői kép lehetőségeiről esik szó. Hogy minduntalan megpróbálja elérni saját határait. A fogalmazás rendkívül árnyaltan pontos. A legjobb változatban majdnem vagy szinte-szinte el is éri. Vagyis a szóval, a nyelv szellemi-fogalmi elemével a tárgyat, a világ anyagi-érzéki elemét. Tehát a költői kifejezés természeti határai okozzák a gondot. Az út a szó és tárgy „között”. A nyelvi anyag és a tárgyi világ, a fogalmi és az érzéki „között”. Emlékezzünk csak az alapkérdésre. Odaút, a fogalmiságtól az érzékiség felé. És visszaút, az érzékiségtől a fogalmiság felé. Persze olyan fogalmiság felé, amiben már benne van a majdnem vagy szinte-szinte elért határ, az érzékiség hozama. A költői szóban, szövegben rejlik a dilemma. Miként tud a fogalmi szó, fogalmi szöveg annyira érzékivé válni, hogy – az eleve adott fogalmiságba beemelve – elérhesse, kimondhassa a tárgy eleve adott érzékiségét. Ez a majdnem, szinte-szinte elérés-kimondás a vers, a költői szöveg gesztusa, lehetősége a költői kép.

A másodikban kifejezetten a költői hasonlat lehetőségeiről esik szó. A hasonlat „bámulatos” alapformulájáról, ami egyben a költői nyelv, maga a költészet egyik alapformulája, az „olyan mint”. Ami a költői nyelvben összeköti az esetleg távoli végleteket. A végleteket, amelyeknek a nem költői nyelv mindenképpen csak „közöttük” van. Aztán ad erre az összekötésre, erre a „között”-re egy fiziológiai-pszichológiai-esztétikai magyarázatot. Hogy az „olyan mint” azért annyira bámulatos formula, mert összeköti a jobb és a bal agyféltekét, a nyelvi-értelmit és a képi-érzéketest. Vagyis „közöttük” mozog. Közelíti az előbbi az utóbbihoz. A mindennapi, nem költői közlést ünnepnap, költői közléssé alakítja vagy emeli. Benne van ebben e teoretizált ars poetica egyik legfőbb törekvése. Hogy az esztétikait és a biológiaiakat összekösse. Megkeresse a költői hatás lélektani-élettani alapjait. Ám nem törekszik átfogó elméletre. A kérdést felveti. De a megoldást nem közelíti.

A harmadik valami egészen mást revelál. A költészetnek az ismeretlen, az eddig nem tudott tudást megostromló lehetőségéről vagy inkább funkciójáról. Érdekes, hogy egy tradicionális fogalomhoz nyúl. A realizmus megújításáról beszél. Annyira szuverén, hogy cseppet sem izgatja kétes története vagy legalábbis elméleti elkopása. Persze másfajta realizmusról esik szó. A tudott „rakétatámaszpontjáról” kell felbocsátani (vigyázzunk: nem „kilőni”) a hasonlatot, képet, magát, a verset, ami abban a bizonyos „között”-ben közlekedik. A szótól a tárgy felé, a baltól a jobb agyfélteke felé. És – végső soron – a már ismerttől a még nem ismert, vagyis az ismeretlen felé. Tehát a költői fogalomból elméleti fogalommá emelkedett „között”-ben a kép, a hasonlat az elindító és első-végső mozgató.

Természetesen megint csak ne feledjük: az utat oda és vissza kell megtenni. A fogalmi nyelvtől az érzéki tárgy felé. De úgy, hogy az elérésben-közelítésben az érzéki tárgy is fogalmi jelentést kaphasson.

Ebben a térben bontakozik ki a kép és a hasonlat tana. E „költészettan” nagyon lényeges összetevője. Önmagában áll, de végtelen távlata van. Meghosszabbítható egy teljesebb költészettan vázlata és egy költészettörténet körvonala felé.

A kiindulópont talán a kép és hasonlat kettős funkciója. A ráismertető és meglepő hasonlat különbsége. A ráismertető hasonlat valószínűleg nem is töri meg, csak tágitja a mindennapi beszéd képes jellegének sztereotípiáit. Csupán rávilágít, hogy a hasonlított és a hasonló hasonlósága valóban létezik. Költőileg hitelesít, megemeli egy önmagában nem költői nyelvi tény, nyelvi fordulatot. A meglepő kép megnöveli a távolságot hasonlított és hasonló között. Nemcsak tágitja, de meg is töri, el is távolítja a mindennapi beszéd képes jellegének sztereotípiáit. Felvillantja, hogy a hasonlított és a hasonló hasonlósága nemcsak a hétköznapi beszédben, de a költői logikában is, e lehetséges végponton is létezik. Az előbbi, a ráismertető hasonlat a realitás, a realista költészet birodalmát revelálja. Az utóbbi, a meglepő hasonlat az azon túlit, például a szimbolikus vagy az objektív költészetet. A tárgyi lírát, amit munkássága második felében maga is a legmagasabb szinten művel. Ezt támasztja alá a hasonlat másik taglalása. Ahol a hasonló felszívja a hasonlítottat, és óriásira növekszik

tőle, szimbólum lesz belőle. Ahol a hasonlított szívja fel a hasonlót, és középponttá növekszik tőle, megszülethet a tárgyi líra, az objektív költészet. Valójában az utóbbinak, a tárgyi lírának, az objektív költészetnek a „költészettanára” figyel legjobban. Ami, mármint a tárgyi líra, objektív költészet nem veszíti el a szerzői szubjektumot. Csak a vers, a kompozíció centrumából a perifériájára szorítja. És helyére, a centrumba a hasonlót felszívó hasonlítótat helyezi. A hasonlóval megnövelt, jelentéssel felruházott, jelképpé emelt tárgyát.

A tárgyi líra, objektív költészet teoretizált ars poeticája a kompozíció centrumába helyezett tárgy elemzésével folytatódik. A tárgyban jel van. Mondja lírája és esszéisztikája is. Azaz értelem, lélek, jelentés. Nem akartam költészetét e vizsgálódásba bevonni. De most – egy mozzanat erejéig – mégis megteszem. Arról van szó, hogy az istenfaragáshoz „kemény köveket” válogatott. Feltehetően: amelyek a hordozott értelmet, lelket, jelentést – a hordozott rangjához méltóan – súlyosabban, tömörebben hordozhatják. Meg arról is szó van, hogy a tömbök „déli fényben állnak”. És „az én szívemben boldogok a tárgyak”. Mert úgy látja-képzeli-sugallja, hogy „fény van minden tárgy fölött”. És jött eléje „fény-sapkában kilencvenkét elem”. Nem folytatom. Csupán az éjszakai tölgyfa „nagy mohos arcát” idézem még ide. Erről a jelenségről, a tárgyak értelmet, lelket, jelentést nyerő át-szellemítéséről érzi: *numen adest*. Az istenség közeleg. A tárgyakban rejlő, tárgyakat teremtő istenség, ami csak a költészetben megközelíthető. Persze kimondani a költészetben sem lehet. De tőle tudjuk: a kimondhatatlan artikulálását a költészet megkísérli.

Animizmus? – kérdezi egy interjúban a kérdező. Nem tiltakozik. De érezni, többről lehet szó. A költészet termékenyen naiv, alkotóan „infantilis”, feloldhatatlanul zseniális–archaikus világképéről. Arról a bizonyos antropomorf, az emberre hasonlító, poétikus világszemléletről. Amelyben az ember kivetíti magát a tárgyakba. És a tárgyakból ön-maga képét olvassa vissza. A szekularizált–racionalizált világkép előttiről. A prózai helyett-előttiről a poétikusról. Ahogy Hegel mondaná. A világ, ahol a hegytetőn Oreádok vannak. A fákbán Driádok, táncoló Najádok. Azaz lélek fákbán, bokrokban, hegyekben, felhőkben. Ezek tűntek el, és elvitték a szépet. A szépség titkát. Lélektelen mechanizmust hagyva maguk után. Ahogy Schiller elsíratta őket – a Görögország isteneihez írott ódában. Kísérlet e poétikus világ visszateremtésére egy nem poétikus korban. Őrzi a költészet nosztalgiaját, ismeri a tudomány szépségét. Tudja, hogy a külvilág már nem költői. De teremt egy költői belvilágot. Az átfogó, közös, kollektív mitológia helyett egy korlátozott, magán-, privát mitológiát. Tárgyakat maga köré, amelyekben csak ő érzi a *numen adest* üzenetét. Sejtí a jelet, látja a fényt, érzi a mohos tölgyarc jelenlétét.

A jelből – persze – jelentés lesz. De nem egyszerűen a költői nyelv pluszjelentéseiről van szó. Nem is arról a jelentésmezőről, „holdudvarról”, ami a költői jelentés körül létrejön. Hanem a jelet hordó tárgyak költészetben megjelenő világának a kibogozandó, megfejtendő, kimondandó, de kibogozhatatlan, megfejtethetetlen, kimondhatatlan jelentérendszeréről. Amit többféleképpen megközelíteni lehet, de egyféleképpen megoldani nem. Mert a jelből jelentés is, meg jelenés is lesz. Az elsőt, a jelentést fogalmi nyelven legfeljebb meg lehet közelíteni. De a másodikat, a jelenést fogalmi-érzéki, azaz költői nyelven legfeljebb fel lehet mutatni. Ahogy a látásból is nemcsak meglátás lesz, de látomás is. És az ugyanúgy kimondhatatlan, de felmutatható, ahogyan a jelenés.

Tehát objektív, tárgyi líra. Ami a tárgy jeléből jelenést, a világ látásából látomást csinál. Ennek a mibenlétét közelíti e „költészettan”, teoretizált ars poetica. A kép és hasonlat költői-elméleti elemzésében.

De mi van a költészet rakétatámaszpontjával a tudottól a nem tudott, az ismerttől az ismeretlen felé. Erről csak két mozzanatot. És azt is csak igen röviden. Részletesebben költészete elemzésében lehetne beszélni róla. De most nem erről esik szó.

Először is, a vers nem egyszerűen a fogalmi és az érzéki „között” teremti meg önmagát. Hanem meghosszabbítja mindkét oldalt, a fogalmi és az érzéki is. A fogalmi objek-

tív-bölcseleti líraként a világ kemény, általános, nagy törvényei felé. Az érzéket szubjektív-emocionális líraként az egyén lágy, egyszeri, kis jelenségei felé. Erről tanúskodik utolsó köteteinek megváltozott versvilága. Másodsor, a vers belép ismeretlen vagy félig ismert, de ki nem mondott tartományokba. A tudattalan világról lehet szó, a fel nem fedezett, meg nem nevezett lelki tartalmakról. Amelyek átcsúsznak a tudomány nagy, átfogó fogalmai és durvára csomózott fogalmi hálói között. De ott megmaradnak és hatnak a maguk törekenységében. A matéria vas- és gránittömbjei között. És kifejezésre juthatnak a költészet jelenéseiben és látomásaiban.

A megtört forma

„Az első mozdulatom – mondom – az volt, hogy a formát kezdtem tördösgetni, nem tettett már nekem annyira a sima jambus meg a szép anapesztus meg a versszakolás. Összetörtem a sorokat. Összetörtem a mondatokat. És: a mondanivalót valahogy más-képp helyeztem el ezek között a formák között... Egyszerűen muszáj volt sarokkal rálép-nem néhány jambusra, hogy összetörtjem, mint a diót.”

Erről van szó. A világ megváltozásáról. Amit nem hordozhatott már a sima jambus, a szép anapesztus és a hagyományos versszakolás. Vagy tegyük hozzá a párosrímek és keresztrímek megnyugtatóan szabályos rendjét. Mindez kifejezhette még a háború utáni nagy megkönnyebbülést. A „hároméves irodalom” örök „tavaszában” az újrakezdés-elrendezés magabiztosságát. A *Kettős világban* tárgyi érzékiségtől bölcseleti elvonatkoztatásokba átlendülő, nehezen kivívott külső-belső rendjét. Annál is inkább, mert költésztörténetileg hiányzott a sorjázó *Nyugat*-nemzedékek mögül a többszörösen elvetélt magyar avantgarde fejlődéstörténeti lépcsőfoka.

De a *Szárzavillám* '57-ben már tanúskodott valami változásról. Az általa is megnevezett *Balaton* meg a *Paradicsomkert*. És a már említett *Villamos* és az oly sok jelentésű *A képekről*. Valóban rálépett a jambusokra, és összetörte a versszakokat. De miért lépett rá, és miért törte össze? Mert megváltozott a világ. Költőiből prózaira váltott. Eltűnt belőle a szép. Legfeljebb önmaga karikatúrájaként jelenhetett meg tovább. Beszédese az ekkori legfontosabb versek. Ezekről maga mondja: eltűnt belőlük a fogalmilag körülírható tartalom. Csak a megrendült bizonyosság, elvesztett emberkép, megkérdőjelezett poétika tanúskodott a változásról. Hazug a balatoni tájbékéje. Három óraker. „Krisztus halála perc”-ében. Triviális tragédiát hordoz a halott kartonfürdőruhás lány. Hiába érnek északra „kecskecsicsú” szőlők. És hiába születtek e tájon „alapító oklevelek”. Mert a sásban fekvő hullák, roncsok, repülők visszavonják a vágyott, de eltűnt idill lehetőségét. A mélyben rejlő kemény geológia és a magasból zuhant, kíméletlen technika között porlanak szét az értelmes-szerves lét veszélyeztetett lehetőségei. Ezeket tagadja meg az utolsó egység keresztírmes látszatnyugalma. A régi, biztos formakincsben mondja ki a régi, biztos tartalom bizonytalanná válását. Sőt, önmaga ellentétébe fordulását. Ezzel éreztetve az új tartalomról lepattanó régi forma lehetetlenné válását. A megtört formában a megtört ember. „A két félre hasadt vérjárta forma.” Amiről már nem tudni: „Mire néki a testtelenből testbe lépni.” Itt valóban a forma az, ami történelmi-szociológiai. Esztétikai ítéletet mond a megváltozott tartalom fölött. Mintha a kép is meginogna. A „között” poétikai tartóoszlopa. Ott, a szó és a tárgy, a két agyfélteke között. Az ismeretlenből az ismertbe irányított költői rakétatámaszpont. Ami régebben szálguldott, de megfékezett. Feszített, de visszafogatott. Ettől fordul most el. A viadaltól. És kételkedően „rugdalja a tér köveit”. Igaz, csak egy fáradt pillanatra. Aztán minden másképpen visszajön. Az *Egy pályaudvar átalakítása* nagy objektív-filozófiai, tárgyiasan lírai látomásaiban. A tudomány világa is belejátszott. Új ismerethez új vers szükségeltetik. Átláthatatlanabb. Ha a világ átláthatósága elveszett.

A hiány szakralitása

„Megtanított hát minket Pilinszky a hiány gazdagságára. Kifosztottságainkra ráborítva a szakralitás égboltját... örökös emberi veszélyeztetésünk felmutatója.”

De ez csak a legkülső héj, a verselés mesteri volta; ami még Aranynál is kivételes, az az *V. László* szerkezetének virtuóz megoldása. A versszakok párosával vannak itt összefűzve: az első versszak mindig leírás, illetve a költő közlése, a második versszak mindig párbeszéd, a király és udvaronca között, a két szálon futó cselekménynek megfelelőleg... Talán túlságosan szimmetrikus volna ez a mikroszerkezet tizenöt versszakon át, ha nem ezt a szaggatott, drámai, homályosan villódzó történetet pántolná körül; így a történet lidérces sötétsége és a végsőig csiszolt kristályszerkezet fénye valami hasonlíthatatlan, izgatott egyensúlyt sugall.

Léthelyzet egy elrontott világban és költészet egy elrontott világban. Tud-e az elrontással a költészet kezdeni valamit? Pilinszkyt szólaltatja meg, a korban, sorsban, rangban annyira közelállót. És az örök példakép Aranyt. Meg bármennyire meghökkentő: Arany mellett Eliotot.

Mesterelemzések. *A szerelem sivataga* és a *Négysoros*. Meg persze az *V. László* és a *Rapszódia egy szeles éjszakán*. A két Pilinszky-remek sugallatában, az Arany- és Eliot-remek szerkezetében revelál valamit. Ezekről – csak szűkszavúan.

Pilinszky, a szenvedésre predestinált megtalálja a *condition humaine* kiáltó szimbólumát, a humánium-hiány mementóját a haláltáborokban és foglyaikban. Valóban az emberi veszélyeztetettség jelképét. A lét mint szenvedés kimondhatatlan, csak költészetben sejtethető valóságát. De ebből a mélypontból – önmagában – nem lehet költészetet csinálni. Csak ha a humánium-hiány immanens döbbenete szembesítetik a metafizikumigény transzcendens lehetőségeivel. Vagyis ha a hiány és a veszély realitását a költészet a hiány kitöltésének és a veszély megváltásának szakrális illúziójával helyettesíti. Ez e „költészet-tan” utolsó előtti tétele. A poézis szakrális illúziójának világot javító hite.

Ezt sugallja az Arany-ballada és az Eliot-rapszódia meghökkentő párhuzama is. Nem a költői „üzenet”, hanem a költői forma reszakralizáló, felemelő-feloldó lehetőségéről van szó. Hogy is van? Miként csúszik egymásra a XIX. századi drámai ballada és a XX. századi objektív líra? A párhuzamos szerkesztés – amit önmaga is megoldott, a *Villamos* és az *Ekhnáton éjszakája* kompozíciójában – mesteri, ellentéteket összekötő poézis-pántjával. Ahogy Aranynál a foglyok éjszakai szökésének és a király éjszakai lelkifurdalásának lidérceit, ha nem is megvilágítja, de egybekapcsolja a szerkezet gyémántkemény költői logikája. Ahogy Eliotnál a költő éjszakai sétájának és képzeleti látomásainak képfoszlányait, ha nem is magyarázza, de összefűzi a kompozíció gyűrűfesz konzekvenciája.

Életet segítő költészet

„Természetesen a jó mű, tartalmazza bár szövegében az öngyilkosságra való sürgős felhívást, egyszerűen minőségénél fogva mindig élni segít. Ez már a művészet sajátossága. Aki másképpen látja az irodalmat, vegyen szemüveget.”

Nos, gondoljuk el a situációt. Az *Előszó*, Vörösmarty egyik végső üzenete elhallgattatott ifjú költők „csoporthimnusa”. „Az ötvenes évek alagútjai mélyén.” Verseket olvasnak egymásnak. Sokszor az *Előszót*, többnyire Pilinszky. Odaképzelték maguk közé Vörösmartyt is. Őszeb forduló barna szakállal és bajusszal. Ahogy itt van, szinte karnyújtásnyira nekem is. Jobbra íróasztalomtól, a könyvespolcomon. Nem kell kommentár. Nem tudom, de remélni szeretném: talán valóban élni segít. Mindenesetre ez, a költői minőség élni segítő gesztusa e „költészet-tan” utolsó tétele.

Ezért kell élni a költészettel, és magyarázni, hogy talán élni segíthessen. De vigyázni kell, mert a túlmagyarázás veszélyes lehet.

„Igaz, ami igaz, nem tudjuk, hogy miért fontos ez a jelenségcsomó, amit művészetnek hívunk, csak következtetünk rá. Hatásából, élettény mivoltából, embertől elválaszthatatlan jelenlétéből. Ráhelyezve két tenyerünket erre a fontosságra, vagyis az élő, lélegző élmenyre, amit a művészet ad, kell gondosabban kitapintanunk a vers milyenségét, hogy aztán felrepítve jobban értsük mozgása biológiáját. Csak amikor kézbe fogjuk, meg ne szorongassuk túlságosan.”

A FOTÓK TITKA – A TITKOK SZÖVEVÉNYE

A 75 éves Poszler Györgynek

(A krétaiak nem félték a haláltól)

A fotóban megőriznivaló titok van, mondja Jean Baudrillard, de az ilyen titok „az esztétikán inneni vagy túli vidékről származik”. Azt feltételezi, hogy a titokban megtestesülő emlékezet túlélheti a „lassan elerőtlenedő esztétikai princípiumot”, megszólaltatva a hajdani színterek feledésbe süllyedt, eltitkolt eseményeit.

Ha így van, akkor a fotók titkainak (is) több rétege lehet. Mélyükön: történetek, történelmek. Művek. Életművek. A titkokban újabb titkok. Megfejtettek, meg nem fejtettek, megfejtethetetlenek. Árnyképek, fények, fedőrétegek a jelenben, a mai történetekben, történelmekben, sorsokban, művekben.

Az esztétikai kifáradás szakasza helyett azt mondanám, inkább az esztétikai *hatás* kifáradásának, továbbá a teoretikus munka elerőtlenedésének a szakaszában vagyunk.

Nem hagyható figyelmen kívül a fotóról szólva, hogy a koncept művészetben (mögötteként) a koncepciónak-gondolatnak-struktúrájának adott *jelentést*. A műtárgyban elfoglalt szerepe az lett, hogy az esztétikai princípium részeként kifejezze az őrzés-életbentartás-megvilágítás érzéki-gondolkodói struktúráit.

Egy dolgozószoba falán, könyvespolcain elhelyezett fotók is többek önmaguknál. Poszler György dolgozószobájában ott van Goethe, Babits, Szerb Antal fotója is. A szellem univerzális otthontalanságának évtizedeiben az otthonlétérzést segítik felkelteni. Hasonlóképpen a szülőváros, a gyermekkor helyszíneit ábrázoló fotók.

„Szerb Antal mondja valahol, írja, hogy kevés hely van a világon, ahol azt érzi az utas, »ott van«. A központban, ahol számára lényeges dolgok vannak. Ilyen Velencében a Szent Márk tér. Párizsban a Concorde tér. Nos nekem ilyen volt Kolozsváron a Fő tér...” Elmondja, hogy „persze egy kicsit könnyen beszélek”, mert ott van a budai Kosztolányi Dezső téri otthonban két szoba falán is az egykori Kolozsvár. Kilenc képen. „Fotó ’42 teléről. A Mátyás-szobor. Nagy hóban, este néptelen téren. Ahogy gyermekkoromban volt.”

Amikor tizenegy éves múlt.

Volt nekem is fotóm a Mátyás-szoborról a Fő téren. 1942 teléről. Amikor tizenkét éves múltam. Az anyám vásárolta kakaósdobozokban voltak a képek. Városokról. Várakról. Terrekről. Szobrokról. Aki összegyűjtött húsz képet (húsz kakaósdobozból), albumot nyert.

Ragasztgatom az albumba a képeket. Csodálom a várakat, a templomokat, a Mátyás-szobrot Kolozsvár behavazott Fő terén. Városom Budapest, de ott érzem magam a szobornál a távoli téren. Talán a kép kakaóillata is segít ebben.

A kakaóillatot akkor is érzem, amikor tizenhat évvel később, 1958-ban ott állok a Mátyás-szobornál.

Azokban a hónapokban, amikor elnyertem az albumot, Komlós Aladár Petőfit tanítóta a gimnáziumi magyaráró. Összekapcsolódtak bennem a versek, Bem erdélyi hadjárata, Segesvár, a Mátyás-szobor. Kilencéves múltam, amikor elkezdődött a világháború. Ti-

zenhárom éves voltam, amikor Komlós Aladár Petőfi-razziáin kimentünk a táblához. Ő egy Petőfi-verssort mondott, nekünk meg kellett mondani a vers címét. Vagy egy Petőfi-verscímet mondott, és nekünk idézni kellett a versből. Persze csak az önként jelentkezőknek. Mi Petőfit hajtogattuk, az utcán már szedték össze razziákon a „megbízhatatlankat”. Innen Komlós egyedülálló, tulajdonképpen elborzasztó, mégis hiteles szókapcsolása: Petőfi-razzia. Pontosabban nem mutattak rá számomra azóta sem a történelem, az irodalom, a hűség, az üldöztetés szövevényeire.

Ugyanakkor Gyuri is az iskolapadban. A piaristáknál Kolozsvárott. „Nyolc éves múltam, amikor a Westerplattén eldőrdültek az ágyúk. Megkezdődött a világháború... Igaz, nekem nem volt Don-kanyar. De volt bombatámadás... Lebombázott városok, lelőtt repülőgépek, elsüllyesztett hajótonnák, megsemmisített hadosztályok, a vízállás- és időjárás-jelentésnél is hétköznapiabbak... a háborús dalok. Magyarul, de németül is. Pannika magyarul. Erika németül... Dövényi Nagy Lajos »helyzetmagyarázata«. »A Kárpátokon nem jönnek át. A baráti német hadsereggel karöltve.«”

Sétára indulok a Mátyás-szobortól 1958-ban. Mindössze tizennégy évvel azután, hogy elindul a Mátyás-szobortól Budapestre.

Ma már nem emlékszem az utcák nevére. Segít. Anélkül, hogy tudná. Egyik esszéjében írja le a helyszínt. A szobái falán: „Erdős Tibor tollrajza a Farkas utcai gótikus református templomról. Gy. Szabó Béla metszete a Bethlen-bástyáról. Két kép a régi Fő térről. Az egyik metszet – ilyen lehetett nagyanyám gyermekkorában. A másik fotó – ilyen volt az én gyermekkoromban. Bernáth Csaba rajza a szülőházamról. Bernáth Csaba festménye a Búza utcáról. Szakál Sándor metszete: Kolozsvár 1759-ben. May Georg Houfnagel híres metszetének elég talmi kópiája...”

A Tér-időt láthatatlanul összefűző hálókat értelmezi a bölcselet. A bennük különbözőségükben is párhuzamos sorsokat fikcionálja létszerkezeté az irodalom. De pontosabb, ha nem hálókat említünk. Hanem: szövevényt. Főképpen Közép-Európában. Egyik kedvenc szava. A „külsőt”, a történelmet, a „belső”, az érzésvilágot is magába foglalja. Együtt a sorsok feloldhatatlan antinómiáit.

Az első tizennégy év meghatározó szerepe, „amit ott Kolozsváron éltem meg. Nagyobbik részét a királyi Romániában. Kisebbik részét a kormányzó Magyarországon. Ezt nem lehet tőlem elvenni. Mindennek ott a nyoma rajtam. A jónak és a rossznak is... E tizennégy év nélkül nem én lennék. Vagy nem ilyen én lennék”.

Ismerem ezt az érzést. Az első – számomra budapesti – másfél évtized meghatározó szerepét. Ami nélkül nem én lennék, aki vagyok, vagy nem ilyen én lennék.

Lehet „ottlétérzést”, otthonléttudatot találni az *ilyen* történelemben?

Velence Szent Márk terén, Párizs Concorde terén talán nem történt egy s más a történelemben? Szerb Antal mégis azt írta, az utas úgy érezheti: „ott van”. A gyönyörűségben is, a katasztrófában is.

A könyvtárszobában a Szerb Antal-fotó mögött nemcsak a sorakozó könyvek, hanem egy másik, egy *elképzelt* kép is: ül Szerb Antal az íróasztalánál. Az elképzelt kép idején két évvel vagyunk a havas Kolozsvár, a budapesti Komlós Aladár-magyarórák után. Szerb Antal a *Görögország a görögök előtt* című esszéjét írja. Gyuri már a budapesti Fáy Gimnázium egyik iskolapadjában ül. Én már nem a nagy albumot lapozgatom, a mindennapos eshetőségre készen a hátizsákomba pakolok. Túl vagyunk 1944. március 19-én, az utcán német katonai járórok. Szerb Antal közben arról ír, hogy habár „amit mi tudunk, azt a görögök tudták először... még nem ment át a köztudatba, hogy maguk a görögök is örökölték a tudásukat, sok tekintetben már a készbe ültek bele, magán a görög földön már előttük járt egy nagyevű civilizáció”... A krétaiaké, akik – írja néhány héttel 1944. június 5. előtt – „nagyon szerethették az élet szépségeit, örömeit, ünnepeit. Nem félték a haláltól...”

A Fáy Gimnázium diákja nem tudhatja, hogy húsz év múlva majd a félretolt, elfeledett Szerb-életművet ő kezdi visszahozni az irodalmi közgondolkodásba, nem tudhatja, hogy hatvan év múlva, amikor a müncheni Deutscher Taschenbuch Verlag európai diadalújtára indítja Szerb Antal munkáit, tőle kéri az utószót, ily módon a *Die Pendragon-Legende* látványos reklámfüzetében egymás mellett jelenik meg a negyvenhárom éves Szerb Antal és az akkor hetvennégy éves Poszler György fotója. Azt sem tudhatja, hogy Szerb Antal így fejezi be néhány héttel 1944. június 5. előtt az esszéjét: „Íme, egy elveszett Paradicsom...”

Június 5-én vonul be sárga csillaggal megjelölve Fertőrákosra munkaszolgálatra, onnan vezet az útja a balfi tömegsírba.

(Különböző útvonalak – közös szövevény)

Körüljáróm tehát 1958 márciusában a Mátyás-szobrot.

Két héttel előbb magához hívat a főszerkesztőm. Egy ideje várom már, hogy közli: ki-dobnak. Tudják, hogy a Műgyetem lapját, a *Jövő Mérnökét* szerkesztettem 1956. november 4-ig. Tudják, hogy október 22-én este megjelentettem benne az ifjúság forradalmi pontjait. Barátaim segítségével kaptam állást a színházi újságnál, már kétszer el akartak távolítani, amikor a főszerkesztő hívat, azt gondolom: most.

A Fővárosi Operettszínház vendégjátékra utazik Bukarestbe és Kolozsvárra, mondja, te fogod őket elkísérni. Megemlítem, hogy diákkoromban jártam utoljára az Operettszínházban. Nem számít, mondja szigorúan.

Ülök a vonaton a zenekari tagok között. Arra mászkál Rátonyi Róbert. Nem fogsz te unatkozni velünk? – kérdezi. Nem mondom, hogy tartok ettől. Talán még hasznomra is lehet az út, gondolom. Honthy Hannától eleganciát lehet ellesni, Feleky Kamilltól olyan dolgokat, amiket a fiatal színészeknek magyarul: egy szerepet két-három hét alatt be lehet tanulni, de a rögtönzések begyakorlásához két-három hónap kell. Bukarestben láthatom a korszak egyik legnagyobb színésznőjét, Bulandrát, Giraudoux *Chaillot bolondjának* a főszerepét játssza.

Az Operettszínház a Csárdáskirálynővel vendégszerepel. Az első előadás szünetében néhányan a színház büféjében kávézunk. Az igazgató Fényes Szabolcs, a gazdasági igazgató Szirtes György.

Érkezik Vas Zoltán a feleségével. Mindenki tanácstalan. Tudjuk, hogy Nagy Imrével és bajtársaival 1956 november közepétől a szovjetek őt is fogságban tartják Snagovban. Fesztelen, szokásához híven anekdotázik, nem kell tőlem tartanotok, mondja, engedéllyel jöttem az előadásra, utána azonnal visszavisznek. Látjátok az oszlopnál azt a két fiút? Le nem veszik a szemüket rólam, ne izguljatok, most már úgyis benne lesz a nevetek a jelentésükben.

Az nem tudható, hogy miközben Nagy Imre harcostársai és családtagjaik még Snagovban vannak, Budapesten már megkezdődött a nagy per. Átélttem ezerkilencszáznegyvennégyet, megjártam az ötvenkettes börtönbarakkot, ötvenhat októberében a Műgyetemet, a Köztársaság teret, a Parlamentet, a Deák téri főparancsnokságot. Vannak tapasztalataim a történelem szövevényeiről, jól tudom, hogy mi vesz körül 1958 márciusában Budapesten is, Bukarestben is.

Holott csak azt hiszem, hogy jól tudom.

Harmadnap indulok sétára Kolozsvárról a Mátyás-szobortól.

Nem lehet fogalmam róla, hogy Gyuri Szombathelyen, a Mezőgazdasági Főiskolán tanít.

Mire a Farkas utca felől visszaérek, sokan gyülekeznek a Fő téren.

A szállodában kupaktanács. Ismeretleneket is látok. Az öltözékükről, a tekintetükről nem nehéz leolvasni, hogy szolgálati emberek.

Szirtes György az első, aki feltalálja magát: szólunk Hannácskának...

Elindulnak ketten, ő és Fényes Szabolcs, Honthy lakosztályába.

Énekeljek is? – ragyog fel Honthy.

Nem, nem, csak integessen az erkélyről.

Feltűnik Feleky Kamill. Sértett: megint kihagytok valamiből? Várj, Kamillka, kéri Szirtes, majd este az előadáson te jössz...

Honthy csókokat dobál az erkélyen. A tömeg mámoros, lobognak a piros-fehér-zöld zászlók. Honthy visszalép, várja az újabb instrukciót, mintha a tapsrendet kérné, az igazgató visszaküldi, Feleky nem bírja elviselni, hogy kimarad a tapsorkánból, az erkélyre perdül, Honthy a „Hajmássy Péter, Hajmássy Pál”-t énekli, lent ezek énekelnek vele, Feleky derékon kapja, néhány tánclépést tesznek, lent sokan sírnak.

Búcsúzik a tömeg. Távoznak a titkosszolgálat emberei.

Gyuri ezekben a napokban kijön a szombathelyi Mezőgazdasági Főiskola osztályterméből, ahol huszonhét évesen magyarórát tartott. Még kollégiumi szobában lakik. Szerény kutatási lehetőségek az ottani könyvtárakban. Jegyzeteit rendezgeti az első Szerb Antalkönyvéhez. Talán éppen a *Görögország a görögök előtt*t jegyzeteli. Talán arról olvas, hogy a krétaiak „nem félték a haláltól”. Talán már ismeri a csak kéziratban maradt *Nyilatkozat „A királyné nyaklánca” megjelenése alkalmából* című Szerb-jegyzetet: „A múlt nem sokkal különb, mint a jelen, s hogy a jelen milyen, arról ugyebár Magának nem kell beszélnem”; lehet, hogy az ugyancsak kéziratban maradt *Író, ne írj* mondatai mellé tesz ceruzajeleket: „Író, ne írj. Ne alakulj át irodalmi üzemmé... Oly szörnyű látni, legkülönb írásművészeink hogyan mennek tönkre ebben a hajszában, hogyan fogy egyre a mondanivalójuk... Tiszteld a kimondhatatlant...”

A titkosszolgálat emberei elküldik jelentéseiket Kolozsvárról Bukarestbe és Budapestre. Gyuri Szombathelyen Nietzschét olvas. Volt tanítványától tudom, így kezdi az óráját: „és Zarathustra felment a hegyre”.

Egyik írásában majd feljegyzi, hogy kilenc évvel előbb már Ortegát, Huizingát, Röpkét olvas. „Tizennyolc évesen félig értettem. Tehát mélységesen megrázott.” Szerb Antal, Nietzsche, Babits, Kosztolányi, a Marcus Aurelius-vers, a fiatal Lukács György regényelmélete...

Ezekben a hónapokban lágér-dramát írok, aztán Kölcsey-dramát. Nem olvasom Szerb Antalt, Babitsot, csekély ismereteim sincsenek Nietzschéről. Még jó ideig hiányoznak az alapok. Kölcseyt olvasom, aztán Madáchot, mert színpadra próbálom segíteni az elfeledett *Mózes*t.

Másféle támpontok, másféle műfajok.

Mégis mintha ismeretlenül is volna valami közös: a *szövevény*.

Ami persze csak később értelmezhető pontosan.

Ezt elemzi majd egész pályáján: hogyan hatol a mélyére az irodalom?; miképpen ütköznek értelmezései a gondolkodástörténetben?; mennyiben jelennek meg antinómiái az ország, a régió történelmében?

(Nem indulni el rossz irányba)

A felejtésnek kitett emlékezés és a megőrzésért küzdő emlék folyamatos sakk-matt helyzetében kedvenc „gyaloglépésem”: megfigyelni a hajdani eseményekre mások másféle nézőpontból vetett tekintetét.

Nemrégiben Margócsy István beszélgetés közben (Mexikói út, gulácsi rizling) megemlíti, hogy másnap reggel irodalmi programra Kolozsvárra utazik. Elmondom a negy-

vennyolc év előtti kolozsvári emlékeimet. Felhívja a figyelmemet arra, hogy a *Korall* közzölt dokumentumokat az Operettszínház ötvennyolcas vendéjátékáról. Néhány nap múlva át is küldi Heltai Gyöngyi *A „vendéjáték rítus” kockázatai (A Csárdáskirálynő Romániában 1958-ban)* című tanulmányát. Elbűvölően pontos. *Mintha* a szerző is ott lett volna a turnén. Fontos a *mintha*. Visszatérek erre. Az is fontos, hogy a kutató nem résztvevő, feladatához híven összegyűjti és értelmezi a forrásokat. Számomra fontos, hogy megerősíti az emlékeimet, igazolja az egykori érzéseimet: „...a vendéjáték eseményeinek értelmezésekor tehát figyelembe kell venni, hogy a Fővárosi Operettszínház 1958. március 10-én kezdődő bukaresti és kolozsvári vendéjátéka egy olyan időszakot követett, melyben Kádár a legjelentősebb segítséget a szovjetek után Romániától kapta. Másrészt fontos annak tudatosítása, hogy miközben 1958 márciusában Bukarestben Kálmán Imre dallamain andalodott a politikai elit, a Nagy Imre-csoporthoz tartozó családtagok még házi őrizetben voltak Romániában. Nem tudták, hogy 1958. január 28-án a budapesti ügyészség vádat emelt Nagy Imre és csoportja ellen, nem értesültek a február 6-án megkezdődött, majd félbeszakadt tárgyalásukról...”

Dokumentálja a diplomáciai háttérmunkát is. Ismerteti például Keleti Ferenc bukaresti magyar nagykövet jelentését: Kolozsvárott „az érkezésnél mind a pályaudvaron, mind pedig a szálloda előtt nagy tömeg várakozott... a szállodát több ezres tömeg vette körül... az addig nem mutatkozó Honthy Hanna és Feleky Kamill nevének kiáltozása közben a tömeg tüntetni kezdett...” Beszámol a következményekről. Romániában is, Budapesten is. Pontos, körütekintő. De valami, ami azonban számomra a legfontosabb, hiányzik belőle. Mert a dokumentálás: a kutató teljesítménye. Az átélés: az én tapasztalatom. Az *egész történésfolyamat*, a történelmi körülmények, a Hely múltja, az Eset hátterének „titkaiba” való beágyazottság Poszleré.

A háromféle megközelítés azonban *egymás nélkül* – bármilyen pontos a kutatóé, bármilyen mély nyomot hagy az, ami történt az átélőben, bármilyen nélkülözhetetlen a Térdidő történelmében, mint a saját sorsában való ottlét – nem teremt olyan nézőpontokat, ahonnan a *mögöttesek* megközelítésére tovább lehet indulni. Ezért „vértelen” (számomra) a még oly pontos forrásfeltárás a másik kettő nélkül; ezért lehet akárcsak impressziók gyűjteménye a második megközelítés az első és a harmadik nélkül; ezért lehet akár nosztalgizálás a harmadik az előző kettő nélkül.

Minderre azért térek ki, mert az *ilyen* együttlátáshoz talál a Poszler-esszé formát. Nemcsak a legutóbbi, a Kolozsvárról szóló *A „másik” város* című kötetében. Az életmű a nyugatos esszét és a hermeneutikai értelmezéstanokat lényegíti át egymáson. Ez azt jelenti, hogy az emlékezés nem kizárólagosan elevenné tétel, hanem a személyes és közösségi titkokhoz való eljutás és feltárás. Miközben megtörténik a szellem számára legfontosabb: a „dolgokra” való *első rákérdezés*. Az elmúlt negyedszázad esztétikájában-esszéisztikájában az erre képes kevesek egyike. (Rövidesen kiderül, hogy – számomra – még kik rendelkeztek-rendelkeznek leginkább ezzel a képességgel.)

Már a pályakezdő szakaszában benne van ennek az igénybejelentése. Az etikai közelítésekben is. A rossz irányoktól való távoltartásban. Az alávetettségek alól való kitérésben. Bizonyára azért, mert ez már a fiatal diák számára is meghatározó. Holott érzi csak akkor még persze, hogy merre tartanak a rossz irányba haladó járatok, sejti csak, mire kell nemet mondania. Amiként 1944-ben, egy november végi napon. Talán akkor kezdődött a barátságunk, holott negyven évvel később ismertük meg egymást.

Már jó ideje dolgoztam a *Követés* című regényemen, amikor az Astoriában az egyik szokásos „asztali beszélgetésünkön” elmondtam, hogy megtaláltam a negyvennégy november végi sajtóban a felhívást, amelyben a Szálasi-kormány elrendeli a *Leventeriadót*, mely szerint „a levente legfőbb kincse a becsület, s leventéink most bebizonyíthatják, hogy a nemzeti vagyonnak ők a leghűségesebb szívű őrzői, védelmezői”. Az „őrzés és vé-

delmezés” azt jelentette, hogy a sárga csillaggal megjelölt házak lakásaiban a még megmaradt holmikát nyilas altisztek, honvédek vezetésével ki kellett rámolniuk a leventéknek. Egy ilyen akció, mesélem, azon a lakáson is végigsöpört, ahol éppen megbújtam.

Ülünk tehát az Astoria Kossuth Lajos utcára néző ablakainak közelében. A szemközti oldalon a *Puskin* mozi kirakatai. Gyuri mintha elsápadna. Mereven nézi az utca túlsó oldalát.

Negyvennégyben *Fórum* volt a mozi neve.

Áll a tizenhárom és fél éves kisdíák a Fórum mozi bejárata előtt. Talán jegyet akar váltani. Talán csak a fotókat nézi a kirakatban. A nevét kiáltják. Teherautó fékez mellette. A platón osztálytársak. Leventesapkában. Integetnek. Hívják, menjen velük. Visszaint, elfordul, továbbmegy. Nem tudtam, mondja erősen átkulcsolva a konyakospoharat, honnan jöttek, merre mennek, hová hívnak. Valahogy úgy éreztem: nem kell felszállnom arra a teherautóra.

Sokfelé jártak akkor (azóta is) a „rossz irányba” haladó járatok, teherautók, szerelvények. De lehetett *nem* felszállni. Lehetett *nem* indulni rossz irányba. Lehetett bárkinek később, tizenöt-húsz-huszonöt év múlva *nem* aláírni... Tizenhárom évesen csak *érezni* lehetett, hogy: *nem*. De *érezni* lehetett. Az ilyen érzés is történet.

(Lépéskényszer – avagy a törékeny kultúra védelme)

Jobbra (az íróasztal felől) a Freud-fotó.

„...kimutattuk, hogy a mítoszokat és meséket ugyanúgy lehet értelmezni, megfejteni, mint az álmokat... követtük azokat a kanyargós utakat, amelyek a tudattalan vágy hajtóerejétől a művészeti alkotásban való megvalósulásig vezetnek...”, idézi Freudot korábbi nagyesszéjében.

„...az események fokozatosan eltűnnek a szemünk elől, kisiklanak látóterünkéből a valóság szintjén... a »nem létezett« egyszerűen csak azt jelenti, hogy mi magunk nem léteztünk olyan erővel, hogy emlékezetre telessünk szert saját életünk átéléséhez...”, írja nyolcvan évvel Freud után Baudrillard.

Az ötvenes évek végi pályaindulás idején a művészeti alkotás még őrzött valamit megvalósult voltának hajtóerejéből, illetve az események még nem siklottak ki olyannyira a látótérből, hogy kételkedni kellett benne, vajon „mi magunk” léteztünk-e abban az értelemben, hogy emlékezetre telessünk szert az átéléshez. Holott Heidegger már feltette a kérdést, amit Derrida tovább fogalmazott, és gondolataik nyomán nálunk a legradikálisabban Balassa Péter töprengett rajta, hogy a művészet még mennyiben olyan lényeges módozat és forma, „amelyben történeti ittlétünk számára döntő igazság történik”.

Tehát: ami még sűrű és hatékony volt, az előbb áttetsző és bizonytalan lett, mára pedig törékeny és hatástalan.

Az Ódipusz és a műzsák című nagy Freud-esszében azon gondolkodik, hogy a művészet olyan köztes birodalom a realitás és képzelet között, amelyben az emberi létmód és a törekvések érvényesen megmaradnak. Freud tételéről, miszerint a művészet önfelszabadításra törekszik, és ezt az elnyomott vágyaktól szenvedőknek is megadja, azt mondja: „Itt lesz a pszichológiából esztétika. Legalábbis elindul a folyamat. Hogy a pszichológia esztétikai konzekvenciáiból az esztétika pszichológiai konzekvenciáivá alakuljon.” A pszichoanalitikus teória, mondja, tehát az ösztönök megfékezéséről és a *törékeny kultúra* védelméről szól.

Elemzéseiben folyamatosan visszatér: a kultúrát mi sem fenyegeti jobban, mint az ösztönök felszabadulása. Felidézi B. Wilhelm Jensen száz év előtti *Gravida*-novelláját, amivel Freud foglalkozott. Jensen hőse, az idegbeteg régész úgy véli, hogy találkozik egy

domborműről ismert nőalakkal. Megelevenedik a számára, mint hajdani szerelme. Radnóti Sándor kíséri végig a Poszler György 70. születésnapjára ajánlott tanulmányában a Hadrianus korabeli újattikai relieftöredék újrafelfedezését az archeológiában (A. Friedrich Hansen), az irodalomban (B. Wilhelm Jensen), a pszichológiában (Freud). Megerősíti, hogy a domborműleány (töredék)alakjának különös bája van. Novellájában Jensen ad neki fantázianevet (Mars isten mellékneve, *gravidus* [kilépő] nyomán), a *Gravidát*, írja.

Az összecsendések a fontosak. Poszler a kultúra fenyegetettségére futtatja ki gondolatmenetét. Radnóti folytatja ezt a gondolatsort, félreérthetetlenül Kafkára utalva: Freud elbeszélése – Jensen Gravidájáról – előre, a nem is olyan messzi jövőbe mutat, írja, „amikor már valóban tökéletesen magától értetődő és semmilyen magyarázatra nem szorul, ha valaki »egy reggel... nyugtalan álmából felébredvén szörnyű féreggé változtatva találta magát ágyában«”.

Tehát (a Freud-fotótól indultunk tovább) a kultúra fenyegetettségének *érzéki* megközelítése. A Gravidá-töredéken a lábak hiányoznak, s ez – az alak titkaként – a vizionálható lépegetésnek baljós mögöttest ad: a veszélyeztettség érzését kelti fel. Amit a Poszler-esszé azzal is felerősít, hogy bejátszatja Dürer *Lovag, halál, ördög* című 1513-as metszetének elemzését. Nem tekintem véletlen választásnak, hogy ezt a metszetet idézi fel, és nem az 1498-as *Négy lovast*, amelyen Angyal kíséri a vágót és a Lovag az igazság mérlegét tartja a kezében. Azon a Dürer-metszeten, amit értelmez, *nincs* Angyal. Nincs igazságkeresésre utaló mérleg. A Lovagon viszont vértet van, páncél, sisak. Mellette a Halál lovagol, mögötte az Ördög. „Ezt elemzem... a Lovag esélyét... a megmaradásra...”, indokolja a képválasztást és tovább erősíti a Freud-mű környezetvilágának felidézésével: akkoriban születik Croce esztétikája, írja, Planck kvantumhipotézise, Einstein speciális relativitáselmélete, Nietzsche is akkor hunyja le szemét, miközben Ady kezdő újságíró Váradon, Bartók újdonsült akadémista Pesten és megszületik József Attila. „Mégfogant a század, benne a halál és ördög kísérte páncélos lovag.”

Néhány lépésre a Freud-fotótól a falon a szépséges, karcsú Gravidá-torzó egyik kivételes példánya a bécsi Freud Múzeumból.

Már az indulásnál említi, 1999 őszén a Keleti pályaudvaron, hogy a Collegium Hungaricum-beli közös programunk másnapján felkeresi a múzeumot. Azokban az órákban én a belvárost járom. Még nem tudom, hogy feljegyzéseim alapján azonosítom majd négy év múlva a *Követésben* Karl Lutz utolsó, 1944-es svájci utazásának néhány Bécsben töltött óráját. Gyuri megjárja a múzeumot, megvásárolja a torzómásolatot. Segítek a csomagolásában.

A Lépegető (Gravidá) tehát az íróasztallal szemközti falon. A „titka” ma: nem a kultúra *törekénysége* és védelme, mint amikor „mégfogant a huszadik század”, hanem a *töredézettség* és akár a „lábak híján is” a *mégis* lépéskényszer (*gravidus* – kilépő), amikor megfogant a huszonegyedik század.

(*Ars poetica, ars teoretica – testközelből*)

Újabb kérdéseit a kultúra *törekénysége utáni* újabb helyzetben teszi fel.

Nemcsak a művészet léte és mibenléte kérdéses, mondja, hanem a művészetről szóló teória léte és mibenléte is. Nemcsak a művészetet kell védeni, írja, hanem a jövőjét is kutatni, nélkülözhetetlenségét bizonyítani. Talán *testközelből* könnyebben lehet, teszi hozzá.

Mit jelent az esztétikában, az értelmezéstanokban az, hogy *testközelből*?

Voltak a huszadik századi irodalomban, leginkább a *Nyugat* első három nemzedékéhez és a hozzájuk kapcsolódó negyedik nemzedékhez tartozók között – s persze vannak a mai nemzedékekhez tartozók között is –, akik számára az irodalom: a sorsuk. „Kezd fel-

éledni életem eleme: az irodalom.” Ezt Lengyel Balázs írta le közel húsz éve a balatonfüredi szívkorházban az intenzív osztály után, még injekciós fiolák pattanása közben, a lélegeztető gyakorlatok szünetében, amikor az első könyv után nyúlt és amiként írta: újra hozzákapcsolódott a szervezete működéséhez az irodalom.

A testközeliség Poszler számára hasonló. Esztétikai művében is. Történeti kitekintésében is. Előbb az elsőről.

A nyolcvanas évek közepén a belterjes irodalmi közbeszédben kétféle kommentár is kísérte – az elismerést sohasem tagadva meg – életművét. Az egyik szerint a műelemzésben néhol uralja a teóriát a lét-, ön- és műfaggató hang. A másik szerint a műelemzésben néhol uralja a lét-, ön- és műfaggató hangot a teoretikus értelmezés.

Hol vannak ma már azok a különben akkor mérvadó irodalomkritikusok, akik a teoretikus alapozást sokallották? És hol vannak azok az irodalomtudósok, akik kevesellték? Poszler vállalkozásának sajátossága ugyanis az, hogy a nyugatos esszén lényegíti át a hermeneutika eredményeit, a bölcséleti alapozással hozza *testközelbe* a mű-, lét- és ön- elemzést. Ez egyúttal olyan értelmezésre méltó antinómiák kijelölése a számára, mint a valóság és lényeg összefüggésének művészi evidenciája, s ami ebből következik, a lényeg kimondhatóságának–kimondatlanságának–kimondhatatlanságának antinómiái, továbbá ihlet és mesterség világos együttese, szenvedély és ráció feszítő dilemmája; a természet és ember egyértelmű szimbiózisa, a mítosz és tudomány feloldható–feloldhatatlan dichotómiája. Ezeknek az ellentétpároknak a faggatása nyomán jut el odáig, hogy az ezredfordulón a „művészet jelentése és funkciója újrafogalmazható és valószínűleg újrafogalmazandó is”. Példa legújabb írásai közül. Somlyó György esszéiről írja: „Költői eszközök köré idézi korok szellemét. Nem a korok szelleméből következett a költői eszközökre, hanem a költői eszközökből a korok szellemére.”

Átlényegíti az értekezés műfaján az önvizsgáló esszévallomást is. Összegezi, hol tart hat ma a teória, az esztétika, s legfőképpen ő maga: „Hajdan hittem egy ars poeticából építhető ars theoreticában. Fogalmazgattam is a körvonalait. Nem esztétikai lett volna »felülről«, a bölcséleti tételek felől. Nem is esztétika »alulról«, a művészi tapasztalatok felől. Hanem esztétika »oldalról«, a művészi vallomások felől... Ma már nem hiszek egy ars poeticából építhető ars theoreticában. Úgy vélem, nem lehet rendszeresztétikát építeni. Amolyan régi típusút. Egy évszázad alatt a formalizmustól a dekonstrukcióig, a strukturalizmustól a posztstrukturalizmusig nagyon sok ismeretet nyertünk a részletekről... nagyon sok feltételezést veszítettünk az egészből.”

Az ismeretek, a változások, az új megközelítések értelmezésével „együtt áll” a folyamatos önértelmezés is. A *testközeli* kapcsolat a megőrzendővel, az újragondolandóval, a megteremtendővel. Ha Poszler regényíró volna, Mészöly Miklós ars poeticája jutna eszembe a folyamatos útonlétről. Ez a nézőpont, elemző technika, hitvallás hatja át a legjelentősebb elődökről, kortársakról írt munkáit: Babitsról, Kosztolányiról, Szerb Antalról, Illyésről, Ottlikről, Nemes Nagy Ágnesről, a legjobb erdélyiekről. Nagyesszéinek néhány legmaradandóbbja Szederkényi Ervin hívására született meg, került publikálásra a nyolcvanas években a *Jelenkorban*. Amiként az idézett Somlyó-esszé is a *Jelenkorban*, ezúttal a mai szerkesztők hívására.

(Nem elegendő a kimondás – első tisztázás kívántatik)

A történelem közügy és magánügy, az életem magánügy, csakhogy, írja, nem választható külön. Tehát – amiként a történettudomány vitáiban is napirenden van – a históriát sorsként éljük meg.

Az elmúlt két évtizedben (számomra) mellette két nagy esztéta-esszéista műve vállal-

ja az ilyen eretnokséget. Balassa Pétert Vörösmartyig visszatérően foglalkoztatta az, hogy a magyar történelemben a haladás/maradás nem időszakos ellentét, hanem strukturális együttállás. Folyamatos találkozás azzal, aminek kimondásától visszariadtak a jobbak is, mert amit a mögöttesekben megpillantottak, az egyrészt önkorlátozásra (szabad-e kimondaniuk?) készítette őket, másrészt azokat, akik vállalták a rámutatást, a nemzetietlenség gyanúja kísérte. A másik tudós esszéista Földényi F. László, aki úgy nézi a históriát, hogy a belőle való folyamatos kitesztettség művészi megformálásait, emberi helyzeteit, mentalitásait teszi mérlegre, és ezeken át vizsgálja a szabadság béklyóit, a kultúra sorsát.

De szerencsére csak abban van közelség hármuk között, amit keresnek. Az alkat, az érzékenység, a módszer, a teljesítmény háromféle.

Poszler a folyamatos önmagukba való visszazárulásokként elemzi a válságfilozófiák magyarzatait a barbárság foganásától a megszületéséig, továbbá a nemzeti bezárkózás és a totális állam kapcsolódásait, valamint a huszadik századi tudomány remekléseit és zsákutcáit, a gondolkodás esélyeit, az esély romlását. Két évtizede veszi észre, hogy Spengler is, Aurelio Peccei is kétezerre jósolta a Nyugat agóniájában, az emberiség válságában a végső stádiumot. A megoldást nem tudjuk, de az értelem a fegyvert nem teheti le, írja. „Benda egykori sikolya jut eszembe: e fajért halt meg Szókratész és Krisztus? Mit lehet felelni? Bizony ezért. Ha lesz kollektív katarzis – méltán. Ha nem – méltatlanul.”

Tizennyolc év telt el azóta, hogy ezt leírta. Az ezredfordulón túljutottunk, a kollektív katarziszról szó nincs. Érdekes, hogy a nyolcvanas évek végén – az 1989-90-es fordulat előtt – még feltehető volt a kollektív katarzis, mint lehetőség. Holott a Történelem nem ismer ilyent. A szellem, mint fegyver? Ami nem tehető le? Persze. De mint a megoldhatatlanságok történetének, az antinómiák megfogalmazásának „fegyvere”.

A tudományban napirenden van, hogy a történelmi narratíva maga is gondolati konstrukció. A mítoszokból örökölt, több ezer éves kultúrakorszakok tengeréből szikláként kiemelkedő stabil entitások (például a katarzis) illúziókonstrukciók. A történettudományban mindennapos annak kifejtése, hogy a „valóságot” a róla szóló leírások alkotják, a „tények” rekonstrukcióként szóródnak-ütköznek a személyes narratívákban.

„Testközeli” esztétikája szerencsésen nélkülözi személyességében a felfűtöttséget is, a tragizálást is. Annak a mélyére néz, amiről Balassa Péter mondja: minden korábbi históriai konfliktussorozat és önszembenézés-hiány „ma ismét ijeszítően rólunk szól a maga archaikus, meghökkentő modernségében: éjszakánk éppen azért közös, mert közöttünk, magyar és magyar között, nem pedig idegen és magyar között húzódik láthatatlan, megfoghatatlan, sötét folyamként. József Attilát parafrázálva: hamis tanúvá lettünk saját igaz pörünknel”, s ennek következményei az örökös háritások; amiről Földényi azt mondja: „A magyar nemzet jelentékeny része (százötven éve folyamatosan) az amnéziát választotta, s emlékezés helyett a feledésbe menekült. Pontosabban szólva úgy emlékezett, hogy nem emlékezett... Az amnézia, mint a túlélés gyógyszere. A nem emlékezés, mint az emlékezés sajátos magyar változata.”

Módszere kapcsán idéztem már néhány éve Nelson Goodmant: addig kell tanulmányoznunk, amit magunk elé állítunk, amíg „képpé válunk olyan vonások és struktúrák megpillantására, megragadására, amelyeket azelőtt nem vettünk észre”.

Miközben ily módon szemlél és töpreng, teherbíró szerkezeteket alakít ki a történelemlről. Feltárja a huszadik századi magyar horror-változatokat. Nem tartja elegendőnek, hogy „ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja” (Illyés Gyula). A bevalláshoz, tisztázáshoz ugyanis nem elegendő a kimondás, írja, „belső tisztázás kívántatik”. Ami értelmezésében azt jelenti: sokan tudni vélik a *másik* felelősségét, a sajátjukat azonban kevesen, s ezért be kell látni, hogy *mindenki* vesztes, hogy nemcsak a *másik* a felelős, s hogy a tisztázáshoz a történetek néven nevezése elkerülhetetlen.

Vonzódik a nagy rávilágítókhoz, idézi Adyt: „Vak ügétését hallani / Eltévedt, hajdani

lovasnak”, de megkeresi a szinte ismeretleneket. Például a két világháború között Spectator néven író Krenner Miklóst. Aki a történelemről talált egy mellbevágó kifejezést: *reálfantasztikum*. Poszler értelmezésében a reálfantasztikum az, ami elméletileg a józan ész szerint lehetséges, de gyakorlatilag az esztelen indulat törvényei szerint lehetetlen, „világállapot”, amiben a realitás fantasztikum, a fantasztikum realitás. Hatalmas esszében rajzolja fel a Duna-völgyi reálfantasztikum történetét (*A hosszú koponyák internacionáléja* [Párizs – Auschwitz – Nürnberg]), az európai fajelmélet eredeteit, kibontakozását, tömegpusztító hatását. Hogyan konkretizálódnak a fajelmélet eszmeigényei elődeinek víziói a náci rend igényei szerint Auschwitzban? Abban, ami Auschwitzig vezet? Minden irányból, a Duna-völgyből is, Magyarország felől is. Amikor a fajelméletben már nem fél- és áltudományos agresszióról van szó, hanem totális népiértésről. Nemcsak azokban az időzónákban járhatunk, amelyeket a témáik jelölnek, és nem is csak az esszéik megírásának éveiben, hanem az *olvasásuk idejében* is.

Két centrális pontra rámutat már a Kemény Zsigmond-esszéiben: mi a magyar polgárosodás, hogyan lehetne (miért nem lehetett) megalapozni?; lehetett-e (miért nem lehetett), hogy lehetne magyar demokráciát csinálni? Kielezett helyzetekben kielezett kérdésekre, mondja, már Kemény idején sem, s *azóta* sem tudta-tudja megadni a magyar társadalom a hiteles, a jó válaszokat. Azonban nem akar igazságtalan lenni. Figyelembe veszi százötven év alatt a *mindenkori* túlélés parancsát. De arra keresi a példát (létmódellet), hogyan lehet, kell a túlélési technikák közepette is *nem* megalkudni. Erről szól egyik legszebb írása, a Kosáry Domokos-esszé. Bármilyen sors érte őt, írja, nem sértődött meg a történelemre, azt látta megtörtnek, nem önmagát, börtönben is, félreállítva is. Mindig a kérdések összebonyolódott szálainak elrendezése vezette, miközben azt vizsgálta, hogy miként csapódott le a romantikus nemzeti mitológiákban a magyar társadalom érzelem-, tudat- és gondolkodástörténete tudományos vagy áltudományos teóriákban és a népi vagy álnépi legendákban.

(Az értelem égő lámpája)

Szerb Antal akkoriban állítja össze – a német megszállás előtti hetekben – a *Száz vers* antológiát, amikor a görögökről is ír. Az értékek őrzése és összegyűjtése a viharban, mondja erről a mai esszéíró: önarckép száz versből. A versekhez írt rövid ismertetésekből kiemeli Szerb egy mondatát Goethéről, és hozzáteszi, a rámutatás remekműve: „Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832), ő volt Goethe.”

A dolgozósobában a Szerb Antal-fotó közelében ott a Goethe-kép. Több írásában is visszanéz az idős Goethe tekintete. Többnyire azokban, amelyekben a bölcs öregedés lehetőségeit keresi. Amihez Goethénél hozzátartozik a fausti felejtési tudás, a mindenben túllépni igyekezete.

Faust már öreg, vak, írja Harald Weinrich, törekvései az ürességbe torkollnak, „egyszer és mindenkorra »felejtő ember« (*Vergesser*) marad. A sírgödör szélére érve, Adorno éleslátó sejtése szerint, talán még a fogadásáról is (amit Mefisztóval kötött – S. I.) megfeledkezett...”

Hiába azonban az öreg Goethe bölcs, mindent elrendező tekintete, ha az, aki a huszonegyedik századi dolgozósobájában rápillant a nyugalmat sugárzó arcra, valamiben nem enged: nem kíván *Vergesser*, felejtő ember lenni. *Találkozások* című kötetének (1992) hátsó borítójára fel is írja: „Elbukott Faust nem akarok lenni. Nincs is esélyem, hogy mindent megkapjak.” Bizony nem kíván feledni. Sem a kolozsvári gyermekkort, sem a budapesti ifúságot. A belső parancsot sem: *nem* szállni fel a rossz irányba tartó kocsikra.

Van itt azért még valami... Az emlékezni tudást nem feledve végre túl kellene jut-

nunk a magyar múlton. Jönnek az új nemzedékek. Már az 1980-ban születettek, a rendszerváltás idején kisgyermekek is a harmincadik évükhöz közelednek. A mi korosztályunkhoz tartozók pedig magukkal viszik sorstapasztalataikat a háborúról, az ötvenes évekről, ötvenhatról, a Kádár-korszakról, a rendszerváltás idejéről, és magukra hagyják az ötven-hatvanéveseket is. Mégsem méltó az őrzött múltat emléktelen, feltáratlan voltában itt hagyni.

A Goethe-portré erre is figyelmeztet: a világitó fényei és a fausti felejtés kibékíthetlenségére. Segíti ezt az íróasztallal szemben elhelyezett Marcus Aurelius-lelet, a nem is olyan régen egy dunai kotrásnál megtaláltnak kalandos úton megvásárolt mása.

A „Bronzfejű cézár”-ról szóló ez év tavaszi írásához Kosztolányitól választott mottót: „...higgadt / léptekkel megy a sírhoz, az értelem égő / lámpája kezében, / megvetve, mi barbár, / mindazt, mi hazugság.” Leírja, hogy a filozófus császár végigelmélkedett mindent élétről-halálról, háborúról-békéről, bölcsességről-balgaságról. De hogy ez elég-e a hazugsággal szemben? Valószínűleg nem, mondja.

Miért olyan fontos a huszonegyedik századi esztétának a hajdani „bronzfejű”, akinek vékony könyvecskéjéről vastag köteteket írtak évszázadokon át? Mert „mindenkinek mindent megbocsát, de irgalmatlanul ítéli önmagát”? Volna az ilyen magatartásban még valami időszerű? Uralkodik a birodalmon, de kételkedik az uralomban – vajon nem áll közvetlenül magányosan alakja korok és kultúrák határán?

Ne feledjük, az értelmes emberi élet kulcsszavai találhatóak meg Marcus Aurelius feljegyzéseiben: tevékenység, cél, az egyén és közösség együttes haszna – mert az ember mégiscsak *valamire* született. Közben a kibékíthetlenségek. Mindenekelőtt a császárnak lenni és a gondolkodónak lenni között. A kettő összeegyeztethetlensége. „A filozófus cézár rend és erőszak gyilkos dialektikáját nem érthette meg. Az ironikus poéta (Kosztolányi) rend és erőszak gyilkos dialektikáját érthette már... Naphosszat keresem arcvonásain. Vajon mit oldhatott gondolati dilemmáiból meg? Talán keveset. De gyöt-rődött rajta.”

Mi más ma (is) a szellemi ember szituációja?

A kibékíthetlenségek-megoldhatatlanságok persze másfélék. Gyanítom, hogy a „Bronzfejű cézár” kérdései sem tehetők fel. De sok tíz, húsz, ötven év előtt még feltehető kérdés sem. Jobb ezt tudni. Az *ilyen* tudás nem lemondás, hanem a korszak „fotói” mögötti titkokhoz, a titkok szövevényeihez vezető első lépés. Ahonnan tovább lehet haladni az *újabb* kérdések ismeretlenjeihez.

Mások a már fel nem tehető és a még fel nem tett kérdések. Az egyik korszakok múltát, bennük a szellemi ember helyzetének változását mutatja. A másik azt, hogy miért *ilyen* a mai korszak, melyek a titkai, újabb szövevényei.

Ha igaz, hogy a legjelentősebb képek rendelkeznek azzal a tulajdonsággal, hogy miközben nézzük őket, maguk is figyelnek bennünket, akkor elképzelhetjük, hogy miközben az íróasztalánál dolgozó professzor egy-egy pillantást vet szülővárosának helyszíneire s a szellemi szülőföldjét megjelenítő portrékra, azok is nézik őt. Várják a válaszait olyan kérdésekre is, amelyek felőlük már nem érkezhettek.

Nem bizonyos, gondolom, hogy mindaz alapnak tekintendő, amit akár évszázadokon-évezredekön át annak tekinttünk. Hagyhatták ránk akár a legtekintélyesebb mesterek.

Nemrégiben szereztem tudomást arról, hogy miután Huizingától Panofskyig annyian elemezték Jan van Eyck *Arnolfini házaspár* című festményét, s belőle következtetéseket vontak le a korszak életmódjáról, szemléletéről, szokásairól, kellékeiről, mindezek keletkezésvilágáról, a mentalitásokról, egy Jacques Paviot nevű férfiú felderítette, hogy az Arnolfini házaspár esküvője idején Jan van Eyck már nem is élt. Vagyis a festmény a kor-

szak „valóságát” egy elképzelt házaspár elképzelt esküvőjét vizionálva maga találta volna ki a látható mögötti megvalósításaként.

Nem hallottam ennél többet Jacques Paviot-ról, de tetszik nekem az ilyen titokfejtés, akárha hipotézis csak. Hiszen minden titok mögött újabb lappang. Igaz, ebben nincs semmi újdonság, de nem árt emlékeztetni rá a szellem általános deprimációja idején. Nem elegendő újabb célokat kijelölni a korszakesemények, a művészi alkotások értelmezéséhez. Nem a célok elérése jelenti az igazi feladatot, hanem az, hogy aki netán célt ér, merre, hogyan haladjon tovább az ismeretlenbe.

Egyik legszebb Kolozsvár-esszédben írod: kezdet a valóságban, vég az emlékezésben. Értem. Hiszen egy évvel idősebb vagyok Nálad. Mégis: cáfolnám. Vég?... Valóság?... A valóságnak (tudjuk) nincs vége.

Amikor ezt az írást befejezem, a könyvhétre és ünnepi születésnapodra (azóta kiadásra került) nagy köteted korrektúráját olvasod. A Marcus Aurelius-írás már nem fért bele.

Majd a következőbe...

Az eljövendő írásaiddal együtt.

ÉLETRAJZI FIKCIÓ, BIOTEXT, A SZERZŐ MINT METALEPSZIS*

Három prózapoétikai fogalom összefüggéseinek elméletkritikai kommentárját szeretném vázolni. Az interpretációt egy 20. századi elbeszélésnek és műfaji mintának szentelem, amely a fikcióteremtésre és a személytelen elbeszélőre bízva az alternatív konfesszió megformálását. A novellába szőtt biotextuális szál és az irodalmi átvételek Mészöly Miklós *Anyasírató* (1983) című művében még egy szempontból figyelmet érdemelnek: együttesük anélkül vált más szöveg pretextusává, hogy beékeléseivel, intertextusával az új, „továbbíró” vers számolt volna.

A fikciós és a referenciális olvasásmód összefüggéseinek elméleti problémája mellett még néhány vonatkozás foglalkoztat: a kritikus, az olvasó műveleteinek hatáskörén kívül az alkotó mint értelmező és öninterpretátor kérdése is; továbbá a történet fikciós működésének, illetve a lehetséges történeti és biotextuális szemcsék narrativizálódó, illetve metaforizálódó módozatai. Előrebocsátanám, az említett elbeszélő nem önéletíró, a memoár és egyéb személyes diskurzuszváltozatok nem foglalkoztatják opusában. A jelen kísérletnek ezért az *autofikció töredékes alakzatainak* kellően nem tisztázott poétikai működésmódja ad értelmet. Fenntartható a korábbi vélekedés, hogy Mészöly fragmentáris önfikciója eleve alkalmatlan arra, hogy a megnyilatkozás autobiografikus jellegűvé váljék. Ugyanakkor az olvasásban keletkező elbeszélő metaforikus referenciájaként lehetséges a szerzőhöz és biográfiájához közelítő virtuális alak és alakzat megalkotása. Ez egyben arra figyelmeztet, hogy még két szempontra, a narratív és a figuratív olvasat lehetőségeire is tekintettel kell lennünk. A század magyar prózájának igen különös megnyilvánulásáról van szó. Olyan terepen járunk, amely egyértelműen a szerző, valamint az elbeszélő paradox helyzetéről tanúskodik. A problémának jelentős figyelmet szentelt az utóbbi időszakban több európai kutatóműhely, konferencia és kiadvány.

Fogalmi háló

Az említett kettős olvasásmódokhoz hasonló a *res gesta* és a *res ficta* viszonyával kapcsolatos álláspont kijelölése is. A *res gesta* mindazon elemeket, utalásokat, jelzéseket felöleli, amelyeknek bármiféle feltételezett tényszerű vonatkozás tulajdonítható. A *res ficta* a Mészöly-próza esetében több forrásból, átvételből, beékelésekből szövődik. Mindkét vonulat kétirányú transzformálódásról tanúskodik. A kölcsönösségnek még egy formája észlelhető, a *res gesta és ficta* együttese ugyanis újabb szöveg- és metaforikus kontextus létrehozójaként működik. Mindez nemcsak a referenciális, hanem a narratív olvasatot is kérdéssé teheti.

Az *életrajzi fikció* – a kategóriában foglalt kettősséggel összhangban – a történeti, biografikus elemet a fikcióteremtő műveletek egyik lehetséges forrásának tekinti (többek között W. Iser tapasztalata értelmében is). A fogalmat nem korlátozom a *biofiction*

* Elhangzott az „Írott és olvasott identitás” című konferencián 2005. december 1-jén Pécsen, a Művészetek Házában.

(Alain Buisine-féle) jelentésére, tehát nem feleltetem meg az élettörténet kronologikus elbeszélésének, ami az önéletrajzok bizonyos típusának jellemzője. A történeti vagy poétikai, illetve a narratív vagy figuratív értelemtulajdonítás ebben az esetben is az interpretáció függvénye.

A biografikus szerző és a szövegben kirajzolódó virtuális szerző kategória kettősségének elméleti előföltevést az alább elemzendő példa is alátámasztja. A harmadik személyű narrátor is kivételes pozíciót foglal el: szinte egyetlen Mészöly-szöveg elbeszélőjével és narráló hangjával sem tart rokonságot.

A *biotext* fogalmát Jean Ricardou értelmezésével összhangban alkalmazom: „*Avec le biotexte, les éléments sont requis par l’acte de l’écriture. Ou, si l’on aime mieux, le mécanisme est du registre de la textualisation.*”¹ Egyazon elemek, biotextuális szemcsék funkciója a biográfia, vagy önéletrajz, vagy fikciós elbeszélés szövegszerű létrehozásának folyamatában, az eltérő műfajelméleti státusnak megfelelően, illetve az interpretációban alakul ki. Nem megkerülhetetlen szempont, inkább egyike az értelemtulajdonítás lehetőségeinek.

Szerző-alakzat

További perspektívákat nyit meg az olvasás előtt, ha a figyelem arra a narratív közegre irányul, amelyben az elbeszélő virtualissá vagy éppen narratív *alakzattá* (*figure*) válik. Ez magával a szerzővel is bekövetkezhet. Genette Jean Giono *Noé* című művét illetően beszél arról, hogy itt nem az elbeszélő, hanem a szerző válik alakzattá. A *szerző metalepszise* ez, „a két regény közti regényíróé, aki saját megélt, per definitionem extradiegetikus világa és fikciójának intradiegetikus világa között helyezkedik el. Az alakzat [*figure*] ezúttal szó szerinti értelmű, s egyben fiktív eseménnyé alakul.”²

Ugyancsak a határmezsgyén egyensúlyozó narratív eljárások teszik lehetővé azt, hogy az életrajzi, történeti tényanyag fikcionalizálódjék. Továbbá, hogy a szerző saját művének és más szövegeknek az olvasójaként, kommentátoraként vegyen részt a folyamatban. Cortázar, Calvino prózájában nemcsak a virtuális szerző, hanem a virtuális olvasó is a fikción belülre kerül. A kutatások számára ezek a műfajpoétikai konvenciót kikezdő viszonyok kihívást képeznek. Példákat nem csupán a 20., hanem korábbi századok alkotásai is felkínálnak.

Műfaji összefüggés. Mészöly Miklós *Anyasírató*³ című prózája különös átjárókat biztosít több megnyilakozásforma, műfaji konvenció (novella, az életműből hiányzó konfesszió, a gyász munkára vállalkozó emlékezés, emlékezetállítás), valamint az intra- és extradiegetikus világok között. A biotextuális elemek fikcióteremtő működésével egyidőben – a paradoxonok számának szaporításaként – a mindvégig névtelen, harmadik személyű, a történettől távolságot tartó elbeszélő már-már a *l’auteur comme absence*, a textuális hiányként megjelenő szerző és narrátor alakzatát képviseli.

Kontextusok. A címében archaikus (folklor, zenei, vallási, irodalmi) hagyományt és műfaji alakzatot idéző próza bonyolult, alapvetően metaforikus narrációja több szál ötvözése. A 20. századi magyar történelem, a címszereplő anya, a fiú, a család életrajzi, időbeli megfelelései – évszámok, rejtett vagy jelölt dátumok által – *történeti referenciák* hálózatává állhatnak össze. Hasonló hálózat alakul ki az *irodalmi referenciákból* is. A kettő elválaszthatatlan, kölcsönviszonyoszerű kapcsolatot létesít egymással, s mint ilyen generál újabb szöveget.

¹ Jean Ricardou (1982) *Le Théâtre des métamorphoses*, Paris: Seuil, 188.

² Gérard Genette (2004) *Métalepse*, Paris: Seuil, 31. Z. Varga Z. (ford.)

³ Első közlése: *Jelenkor*, 1983. 10. 837–842. Kötetben: *Merre a csillag jár*, (1985) Budapest, Szépirodalmi, 181–192.

Az elbeszélés felütése, alaphelyzete, helyszínei, a rekonstruálható évszámok, életkorok (1898/1899, 1918/1919, 1921, 1928, 1944, 1949, 1983) biografikus és történelmi jelentésvonatkozásokat tartalmaznak. Több utalásnak és más Mészöly-szövegreferenciának is lehetséges ilyen jellegű kontextualizálása. Mindez viszonylag ritka a szerző opusában. Az irodalmi összefüggések egyikét maga a Mészöly-próza és a feldolgozás alatt álló műhelynaplók jegyzetei képezik, amelyek értékes filológiai adatokat tartalmaznak a szöveggenetikai értelmezés számára is.

Beékelés, bemélyítés

Az elbeszélés – Mészöly gyakorlatától eltérően – a viszonylag könnyebben észlelhető szövegközi játékok egyik változatát folytatja. A felütésbe kurzivált mondat, tehát minden jel szerint idézet ékelődik: „Hatvannégy éve esett el a róka – *Ragacos és vörös volt az est...* –, a megyeszép fiatalasszony akkor húszéves, első terhességével a Séd-patak medrében lopakodnak éjszaka orvoshoz, mert nem lehet tudni, hogy a vörösök lőnek-e beléjük a kijárási tilalom megszegése miatt, vagy egy bujkáló fehér, hisztériából, mikor a zörrenő lépéseket meghallja. Később, negyven év múlva, egy félig romba dőlt parasztház kiutalt hátsó konyhájának salétromos falán lóg súlyosan a blondelrámás festmény.”

Egy valamikori, mellékes, személyes szóbeli utaláson kívül, hogy orosz költői szövegátvételtől van szó, illetve egy idézettörédekről, amely Mészöly édesanyjától származik, egyéb biztos támpont nem segítette az elemzést. Körülményes úton jutottam el Szergej A. Jeszenyin⁴ költészetéig. *A róka és az Erdőn át ment anyám* című verseken kívül még néhány szöveghely jelölt vagy közvetett jelenléte észlelhető az *Anyasírató*ban. További átvétel-törédek ismerhetők fel egyéb Mészöly-elbeszélésekből, kéziratos jegyzeteiből, illetve Jókaitól, Juhász Gyulától.

A szöveg egész idejére szorosan egymásba fonódnak az elbeszélő mondatok és a kötőjelek között vagy azok nélkül, ám végig dőlt betűvel szedett, következetesen a mondattestbe ékelt versidézetek. Szabályos *enjambement*-t észlelünk, a soráthajlás biztosítja ugyanis az elbeszélő-, illetve a versmondatok nyelvi és képi ritmust eredményező egymásba fonódását. A váltakozó *szövegszólalom* szintaktikai, tematikus, képi egymásba épülése a szervesség benyomását kelti. Az álló és a dőlt betűs szedés csak felszíni elválasztás, amit az intarziás gesztusok ellensúlyoznak. A megoldás egyben nyelvezenei hatású: mintha az egymást változtató szólalom fokozatosan összeolvadnának. Akár az a feltételezés is elképzelhető, hogy a Jeszenyin-versek a Mészöly-próza generáló közegének szerepét töltik be. Ebben az esetben akár co-auctori funkció tulajdonítható az orosz költőnek.

A szövegszervezés a narrátort más szövegek olvasójaként és továbbbírójaként reprezentálja. Az egymásba hajló szövegek sora ezzel nem merül ki. Mészöly Jeszenyin-sorokra, Parti Nagy Lajos pedig közvetetten Mészöly-motívumokra alapozza a *Rókatárgy alkonyatkor* (*Esti kréta*, 1995) című verset. Ez az *Anyasírató*beli Jeszenyin- és Mészöly-szöveg szemcsékhez mint pre- és intertextusokhoz folyamodik: a róka, a napszak, a vörös szín, vér, áldozat elemek az *eltérő* értelemösszefüggések közös asszociációs háttereként működnek. Az önálló, más-más műfajú művek között különös hipertextszerű kapcsolat jön létre.

Szöveg-áttételek

Hasonló játék már korábban is folyt Mészöly és Parti Nagy között (Parti Nagy Lajos: „Kis preparátum a Nyomozásból”, in: „*Tagjai vagyunk egymásnak*”, Alexa-Szőrényi [szerk.], Budapest, 1991. 338–339.; Mészöly Miklós: „Jókai magyar szótárából” [Parti Nagy Lajos-

⁴ Figyelmet érdemel Jeszenyin *Lósírató* versének címe is, ami nemcsak ennek a szövegnek a cím-adásába játszott bele, hanem a *Ló-regény* című Mészöly-szövegbe is. Párhuzam érzékelhető József Attila *Kései síratójának* címadásával is.

nak], in: *Jelenkor*, 1995. 7–8. 591.; Parti Nagy Lajos: „Ceruzázás. Mészöly magyar szótárából”, in: *Kalligram*, 1996. 1. 43–48.). A másutt tárgyalandó interaktív szövegközi kapcsolatok kérdésköréből egyetlen mozzanatot emelnék ki. Mészöly mindmáig feltáratlanul maradt szövegbeékeléseit a továbbiak immár a szerző nyelvi megnyilvánulásainak, szótárának részeként idézik. Parti Nagy Lajos Mészöly-szótárának jelentős része Mészöly Jókai-átvételeinek anyagával azonos. Tárgyunk szempontjából nem mellékes adat, hogy nem a Jókai-próza, hanem az ugyancsak poétikai határterületen keletkező, nem publikálásra szánt följegyzések képezik az alapvető Mészöly-intertextus-forrást. (Jókai Mór: *Följegyzések 1-2. Jókai Összes Művei*, 1967.)

Az *Anyasírató* hang- és szövegösszeszövődései új fénybe állítják a felszólalás tárgyát képező kérdést, a szerzőség elbizonytalanodását, a co-auctoritás lehetőségét, valamint a fikciós és referenciális olvasás problémakörét. Mindezzel ugyanis egyértelműen erősödik a kontextualizációs műveletek jelentősége – legyen szó historikus, irodalmi, komparatív, recepciós vagy intertextuális szempontokról.

Szövegszólamok

Az illeszkedő, egymásra referáló és egymást továbbíró szövegszólalak:

A Mészöly-Jeszenyin szövegszólamok az alábbi mondatalakzatokban találkoznak:

– *Interpositio, parenthesiszis, közbevetés, betoldás*: „Hatvannegy éve esett el a róka – *Ragacsos és vörös volt az est...* –, a megyeszép fiatalasszony akkor húszéves, első terhességével a Séd-patak medrében lopakodnak éjszaka orvoshoz, mert nem lehet tudni, hogy a vörösök lőnek-e beléjük a kijárási tilalom megszegése miatt, vagy egy bujkáló fehér, hisztériából, mikor a zörrenő lépéseket meghallja.”

– *Paradoxiával átszótt hasonlat*: „*Csipős füstben visszhangzik fülében A lövés, szemében ing a rét. A bokorból felpurranó széllel Szétpereg zönögve a sörét* – mint ahogy a bál is ilyen valószínűtlenül előírásos volt.”

– *Értelmező rendeltetésű ellentétezés/hasonlítás*: „*Vékony vér-csipkével ütközött ki Az az ósvadon-arc a havon* – vagy egészen szakszerűen: mintha ott a bálon, boával a vállán, neki is be kellett volna számolnia az irhájával.”

– *Párhuzam/kontrast egyidejűsége a betoldásban*: „A boa így került elő a naftalinból. Az öreg szűcs meghalt már, de a műhelyt átvette a fia, ügyesen kettévágta a boát – *A fejét görcsösen felemelte, A nyelve a seben megmeredt* –, és egy valóban lélekmelegítő, ujjatlan mellénykét készített belőle.”

– *Asszociatív, ellentétező beékelés*: „jobban melegítette, mint a szőrmemellény, mely közben eléggé megkopott, idők tanúja lett – *Farka rőt zsarátként hullt a hóba* –, mégis makacsul tartotta magát, s csak módjával fogatkozott a szőre.”

– *Egymásra vetítés, hasonlítás, azonosítás, beékelés, ismétlés, coda*: „Mikor elkövetkezett a nap – *Alvadt-vérhomály zúgott felette* –, valószínűleg ő is ugyanazt érezte, mint a róka: *A szájában rothadt répa-íz...* A kép blondelráma nélkül is erős: mind a ketten a zsombor réten pihennek meg, mielőtt továbbindulnának – ragacsos és vörös az est –, nem túlságosan közel, de nem is nagyon távol egymástól.”

– *A ragacsos és vörös est szintagma* első említésekor múlt, második alkalommal jelen idejű létigével szerepel. A párhuzam analógiába fordul át, a két szál a nyugvópontra érkezve elválaszthatatlanul összehurkolódik.

A szöveg egyéb dőlt betűs és idézőjeles szövegdarabjai más forrásból származnak:

– „»Nincs semmi baj, na! *A mezei kispacsiirta, mind a két szemét kisiirta...*«⁵ –, miközben lehettek fiatalok, nem alkalmilag, hanem először és utoljára, lévén ők a sorosak, hogy eljártsszák az Ifjúság repertoárját, félrecserélve a kedvenc Chopin- és Mozart-kottákat a borus magyarnótázással (...)”

⁵ Erdélyi népdalszöveg, a filológiai adalékért Bovier Hajnalkát illeti köszönet.

– „Az utolsó években fogalmazott így: »Végtelen az én árvaságom, magamból kell mindent kiásnom.«” E mondatra a szerző édesanyjának feljegyzései között bukkant rá, tehát őt idézi közvetlenül.

Jeszenyin Erdőn átal ment anyám című versének „történetmagva” több vonatkozásban is előhívódik az *Anyasírató*-ban: „Erdőn átal ment anyám Iván-éjszakáján. / Csatakos, hideg fiúben botladozott árván. // Lépett sások élire, bogáncs tövisébe, / tépte horgaskarmú ág – sírdogált szegényke. // Éles fájás járta át, ledőlt gyolcsfehéren, / feljajdult és szült fiút mohos fák tövében. // Szült világra, (...)”⁶

Egy viszonylag gazdag, különös bio- és intertextuális együttes vázlatos érintésére vállalkoztam. Az *Anyasírató*, a Jeszenyin-átvételek és a Parti Nagy-vers önmagában is és összefüggéseiben is további árnyalt, retorikai-poétikai szempontokat érvényesítő kommentárokat igényel. A felszólalás elméleti vonatkozásait illetően visszatérnék a szerzői és kritikusai interpretációs műveletek jelentőségének hangsúlyozására. Egy olyan prózai szöveg esetében helyeztem a hangsúlyt a radikális textuális műveletekre és ezek figuratív, valamint interaktív egymáshatásait nyomatékosító olvasásmódra, amely – ismét paradoxálisan – lényegében a szerző szinte egyetlen, alternatív családtörténeti és önéletrírói konfessziójának tekinthető.

Bibliográfia

- Brunn, Alain éd. (2001) *L’auteur*, Paris: GF-Flammarion
Gasparini, Philippe (2004) *Est-it Je? Roman autobiographique et autofiction*, Paris: Seuil
Gilmore, Leigh (2001) *The Limits of Autobiography, Trauma and Testimony*, Cornell UP: Ithaca
Lejeune, Philippe, Viollet Cathrine éd. (2000) *Genèses du „Je”, manuscrits et autobiographie*, Paris: CNRS
Massol–Monluçon–Ferrato Combe éd. (2004) *Figures paradoxales de l’auteur (19-21- siècles)*, Université Stendhal Grenoble 3
Mattiussi, Laurent (2002) *Fictions de l’ipséité, Essai sur l’invention narrative de soi (Beckett, Hesse, Kafka, Musil, Proust, Woolf)*, Genève: Droz

⁶ Versrészlet Rab Zsuzsa fordításában.

TITOK ÉS VALLOMÁS

MÉSZÖLY MIKLÓS

NEM FELELT MEG NEKI

CÍMŰ ÍRÁSÁBAN

A Mészöly-szöveg konkrét történelmi eseményt, a szekszárdi zsidók elhurcolásának témáját dolgozza fel, amint azt a monográfiaíró Thomka Beáta is megjegyzi.¹ Érdekessége azonban, hogy több történetből tevődik össze, a szöveg második felétől kiegészül egy személyes narrátori résszel, amelyből érzékelhetővé válik, hogy általánosabb kérdésfeltevésre, problémára érkezik válaszként a zsidó család történetéről szóló főszöveg.

Ennek megfelelően a mű első felében egyes szám harmadik személyű a narráció, csak a mű második felétől jelenik meg az elbeszélő személye, és lesz részese és szemtanúja maguknak az eseményeknek is, saját történetét összekapcsolva a Fischhoff családdal. A novellában Fischhoff Ármin, zsidó kereskedő és felesége, Fischhoff Adriella, valamint fiuk, Tivadar története tárul fel. Adrielláért rajongtak a férfiak a városban, ennek következtében titkos házasságtörő viszonyt is folytatott Semjén Özséb földbirtokossal. Ebből a kapcsolatból született a fiú is, akinek egyszer titokzatos ajándék érkezett: egy ezüstfejű sétapálca, melyet valószínűsíthetően a földbirtokos küldött. A német megszálláskor a zsidó családot deportálják, vagyonukat lefoglalják, csak Tivadar tér vissza később Sz.-be. Itt kapcsolódik majd be az elbeszélő – szintén a háborúval összefüggő – története: megszőkött a hadifogolytáborból, és a szökés közben pár órát töltött Sz.-ben is. Ekkor találkozik Tivadarral, akinek csupán az ezüstfejű pálcabotja és régi eleganciája maradt meg. A találkozás után az elbeszélő egy Baranya megyei faluban bújt meg, és ott érte Tivadar öngyilkosságának híre is.

Szerkezetileg – és a jelentés szempontjából is – a szöveg legvégén mintha a történetmondás motivációját magyarázó utószó fogalmazódna meg, egyértelművé téve, hogy egy újsághír olvasása adta az indítást a történet megírására, emellett azt is hangsúlyozva, hogy az elbeszélő hiteles tanúja az igazságnak, és fontosnak tartja közölni az újsághír háttértörténetét is. Majd ezzel folytatja:

„Ezért jegyeztem fel ezt a történetet. De hogy milyen rejtett szándékkal, gondolatlan került a jegyzet végére ez az idézet:

*Van szó, ami semmi,
még csak nem is érted,*

¹ „A Wimbledon-i jácint (1990) (ebben a gyűjteményben jelent meg először a novella – B. H.) a *Volt egyszer egy Közép-Európa* és *Az én Pannoniám* kötetek közé ékelődik nemcsak megjelenése, hanem a benne érvényesülő historikus motívumkör, az ismert vidék, kor, félmúlt és közérzet által is. A *Nem felelt meg neki* a szekszárdi zsidók elhurcolásának, *A kitelepítő osztagnál* a második világháborút követő évek újabb deportálási hullámának, a tolnai, baranyai németek kitelepítésének drámája...” Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995.

*s elkezdni figyelni,
s felbolydul a lélek*
– arról már nehezebben tudnék számot adni.”²

Vagyis a problémát, a kérdéseit sem fogalmazza meg egyértelműen, titokban marad, viszont a megidézett Lermontov-szöveg³ nyilvánvalóvá teszi, hogy a szó hatása, a megfejthetetlen referenciával rendelkező szó titokzatos ereje a téma. Újabb áttételben a Lermontovot méltató Ahmatovát idézi, miközben egy másik Lermontov-intertextus is beékelődik a szövegbe: „Íme, így dudolászta a bus habon át / A titokteli lány a dalát.”⁴ Az újabb idézet továbbviszi a gondolatot: már nemcsak a szó, a dal lesz titkos és mágikus hatású, hanem maga a megszólaló is, hiszen ez a lány sellő, egy másik, szintén titkos világ képviselője.

Ebből a záró részből látható, hogy a titok kulcsfontosságúvá válik a szövegben, és az elbeszélőt is ez motiválja: „Kis idő még, aztán valamennyien megbeszélhetjük a dolgot egymással. De addig is...” Vagyis a titok átmeneti állapotként definiálódik, hiszen egyszer mindenki előtt feltárulnak a rejtett dolgok, de addig ideiglenesen erre az állapotra kell berendezkednünk, és együtt kell élnünk a vallomás kényszerével és annak lehetetlenségével.

A következőkben áttekintjük, hogy ez a titok miként tematizálódik a szövegben, a Fischhoff család életében. A szöveg értelmezésekor a szavak jelentéseinek vizsgálata kap hangsúlyt, hiszen a képszerű – azaz eredetét tekintve metaforikus – szóban érzékelhető a Potebnya által belső formának nevezett összetevő. Ez a tulajdonképpen a szó régi jelentését hordozó, feledésbe merült belső forma aktivizálódik a költői szövegben, és segíti a jelentésképzést, hiszen jelentés a jelölés során létesül.⁵ Az értelmezésben hangsúlyt kapnak az intertextusok mellett a nevek és az elbeszélés folyamata is.

A Fischhoff család titkai

A család történetéről szóló narráció nem követi a kronológiát, így az 1945-ös deportálás utáni helyzettel indít, általános helyzetképet ad a Jóváítéleti Bizottság munkájáról, a Fischhoff családot ért veszteségekről, tragédiáról. A háború következményeként a család üzletét ideiglenesen irodának rendezték be, vagyis ez lesz az ideiglenesség, átmenetiség témájának első megjelenése a szövegben. A bolt egykori tárolóedényei is eredeti rendeltetésüktől eltérően, átmenetileg székként funkcionálnak, sőt a szöveg is *várószobáról* és *várakozókról* beszél, melyek szintén az ideiglenesség tematizációi.

A *titok* motívuma elsősorban a feleség, Fischhoff Adriella életében meghatározó, mivel házasságtörő viszonyt folytat a helyi földbirtokossal, Semjén Özsébbel. A szövegben

² Az általam elemzett szöveg a Jelenkor és a Kalligram által a *Mészöly Miklós művei* című sorozat 2003-ban kiadott *Sutting ezredes tündöklése* című kötetében található (173–182. o.).

³ Nagy valószínűséggel Lermontov *D-hez* című versének szövegrészlete, de a Mészöly által használt fordítást nem sikerült azonosítani. Weöres Sándor fordításában: „Vannak szavak – titkát egy se tudja, / Rajtam hatalmuk mért óriás; / Hallva őket, feléledek újra, / S nem támad fel tőlük senki más;” *Mihail Lermontov válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974. 84. o.

⁴ Lermontov *A sellő* című verse Nemes Nagy Ágnes fordításában, in: *Mihail Lermontov válogatott művei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974. 114. o.

⁵ „...azt mondhatjuk, hogy bármely szó eredendően három elemből áll: a tagolt hangok egységéből, azaz a jelentés *külső jeléből*; a képzetből, azaz a jelentés *belső jeléből* és magából a *jelentésből*. Másképpen szólva, a *jelentés jele* ekkor kettős módon létezik: mint hang és mint képzet.” Vagyis Potebnya háromelemű szófelfogásában a szó *energeia*, ebből fakad metaforikussága is. Potebnya: „Jegyzetek a szóbeliség elméletéből”, Horváth Kornélia (ford.), in: *Poétika és nyelvelmélet*, Argumentum, Budapest, 2002. 148. o.

Adriella cselekményes jellemzője az *éneklés*, a dúdolás lesz. Ez több módon is megjelenik, elsőként egy hasonlatba építve: „olyan hamvasan aludt el, mint az Énekek Énekében a szerelmes”. Már az első említése összefüggésbe hozza az éneklést a szerelemmel, aminek jelentősége a későbbiekben látható. Az asszony Zsidó Kaszinóban is sokszor fellépett: többször is sikerrel énekelt Mozart- és Chopin- dalokat;⁶ a Kaszinó is mindig számíthatott bárszoros altjárára. A történet során csak egyszer fordul elő, hogy dúdol („végigdúdolta egész repertoárját”). A szöveg nélküli éneklés, a dúdolás mellékes cselekedet, itt is első-sorban leplez és egyúttal ki is fejez valamit. Az ajándékba kapott ezüst pálcafej indítja meg, melynek titkát valószínűleg ismeri, és a dúdolással boldogságát fejezi ki, másrészt az elhallgatást, hiszen a titkot nem fedheti fel.⁷

Az éneklésnek ez az erőteljes hangsúlyozása egyértelművé teszi a kapcsolatot a Ler-montov-szövegben megidézett *sellővel*. A lételeméből kiszakított vízi tündérről szóló mesék, illetve az énekükkel csábító szirének történetei minden nép és kultúra körében közi-smertek. A szirének a férfiakat énekükkel csábító madártestű nők, de a kora középkortól a halfarkú sellőkre is kiterjesztik ezt az elnevezést, és hagyományosan három fontos attri-bútum kapcsolódik hozzájuk: a *hangszer* (zene), a *fésű* és a *tükör*. A szirének csábító ereje egyrészt énekükben, másrészt gyönyörű hajukban rejlik, amint a zsidó kultúrkörben is van analóg történet a hajban rejlő erőre, hiszen a bibliai Sámson óriási testi erejének titka is ebben keresendő. Adriella férjét is megbabonázza ez az erő: „hosszú órákat tudott az-zal tölteni, hogy a párnahegy mögül átcsüngő hajsátorból egy csigás fonatot olyan szoros szimmetriával tekerjen az ujjára, mint a csavarmentet”. A sellő szó a „serlik”, „sellik” igé-ből ered, mely „forog”, „örvénylik” jelentésben volt használatos, így a szó etimológiája is világosan tükrözi ezt a mindent felforgató erőt, amely felborítja a hétköznapi nyugal-mát, és a mesében is mindent képesek odahagyni érte a hajósok, vállalva életük kockára tételét is. Adriella is – bár szinte észrevehetetlenül, mégis érzékelhetően – forgatja fel a rendet. Sellőként vonzza a férfiakat, amint az elbeszélő beszámolója is erről vall: „gyerek-fejjel én is szerelmes voltam Tivadar anyjába”.

A szerelem és a titok összekapcsolódása látható a rózsa motívumából is, hiszen a kaszi-nóbeli éneklések után kapott rózsacsokor egyértelműen a férfiúi hódolat jele. Az ókorban a szerelem istennőjének virága, így a szerelmet, a vágyat fejezi ki vele a titkos hódoló, de máig használatos a *sub rosa* kifejezés is, mely a bizalmas, titkos ügyek megnevezésére szolgál. Ugyanígy a történetben is a környezet előtt titokban marad az állandó rajongó kiléte.

Adriella idegen saját világában, mégis megtalálja a házasság és a házasságtörés közöt-ti egyensúlyt. Ennek szövegbeli tematizációja a gyertyatartóval van összefüggésben, hi-szen az Isten jelenlétét, a fényt jelképező tárgy jelenthetné számára a titkos vallomások, a megbánás és lelki megkönnyebbülés lehetőségét. Azonban ez nem úgy történik, mint várható lenne: „ezt meg tudta beszélni Istennel, és az Isten azt mondta, hogy a boldogság elviselhetetlen terhét csak közösen lehet cipelni”. A szöveg éjjel-nappal égő ótágú gyer-

⁶ Mészöly Miklós a szekszárdi polgári világot építi be novellájába. Hogy a kisváros életében mennyire meghatározó szerepet játszott a kaszinó, arról beszél Szigeti Lászlónak is: „És semmi mással nem volt helyettesíthető az, amit a Zsidó Kaszinóban kaphattunk meg. Ők a legkiválóbb hazai és külföldi előadóművészeket hozták Szekszárdra. Az ottani zenészek között nagyon sok volt a tehetség. A város zsidósága köztiszteletnek örvendett, nyilván azért is, mert fantasztikus összeköttetések és hálózatuk volt, amelynek a polisz mindig csak a hasznát látta.” Mészöly Mik-lós: *Párbeszédkísérlet*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999. 155. o.

⁷ Adriellát a neve is összefüggésbe hozza a sellők világával. A közismert Andersen-történetből az Ariel név mindenkinek megidézi a vízi tündért. Az Ariel héber férfinév, melynek női változata az Ariella, és ez csak egy hanggal tér el a szereplő nevéől, bár a szöveg említi, hogy az Adriella csak becenév. A feleség igazi nevét nem tudjuk meg. De a Fischhoff vezetéknev is erősíti a sellő-képzetet a hal megidézésével.

tyatartóról beszél, melyet a zsidó családok általában leginkább péntek este és az ünnep estéjén használtak, és hagyományosan a feleség feladata volt ennek meggyújtása. A szimbólumnak külön jelentősége – ami aztán Adriellát is jellemzi az előbbieken alapján –, hogy a zsidó temetőben a női sírokon a vallásos nő jelképe.⁸

Adriellának tehát különös a viszonya a zsidósághoz, saját társadalmi közegéhez, és ennek eredménye a másik, számára különleges világhoz való vonzódása, amelynek fiát is köszönheti. Ez a titok megmagyarázhatatlanul erős kapcsolatot jelent a fiához, így ő az egyetlen, aki heves érzelmeket vált ki belőle: *forróság, aléltság, sírni a boldogságtól*.⁹ Adriella a tökéletes boldogságot is akkor tapasztalja meg életében, miután kilesi fia különleges gesztusait. Ennek a boldogságnak lesz jelképe a gömbölyűség, mely elé a szöveg a romlatlan jelzőt is odateszi, bár formája miatt enélkül is a tökéletesség, a harmónia jelképe. Ez az éjszaka megváltoztatja az események szokásos menetét is, hiszen Ármin, aki eddig az álmatlanságtól szenvedve éjszakánként végigjárta a lakást, és kileste alvó feleségét, most alszik, sőt horkol, és Adriella az, aki ébren figyelő alvó társát. Szintén a sellőt idézi meg Adriella éjszakai aktivitása, aki a csütörtöki titkos találkozókról mindig későn érkezik haza, megerősítve egy más világhoz való tartozását.

Mint említettük, a férj is titkos éjszakai életet él. Éjszakai cselekményeiből derül fény érzelmeire, és nyerhető betekintés az ő világába. Ekkor derül ki, hogy számára is ugyanúgy meghatározó a gyertyatartó szerepe a cselekmény tárgyi világában, a zsidó családfő szintén különleges viszonyban áll Istennel (*odamosolygott az ötágú gyertyatartóra*). Ármin éjszakai ténykedéseinek és egyéb rezdüléseinek nincs magyarázata a szövegben, de mintha menekülne a lakásból – főleg miután kileste alvó fiát is –, és az üzletben találna menedéket. A szövegben a családfő helye lesz elsősorban a bolt, hiszen titkos élete ideköti, az ő domíniuma lesz az üzlet, melynek titkait csak ő ismerheti, csak neki tárulnak fel a meghitt éjszakai ott-tartózkodásnak köszönhetően: „A fölhattintott villanyfényben olyan volt a bolt, mint egy békés szombatra előkészített, alvó seregszemle.” Ármin életébe beidegződtek ezek az éjszakai cselekmények: mozdulatai gyakorlottak, téblábolása szokásos. A zsidóság ősi hagyományait képviseli, a változatlanságot a változó társadalmi és történelmi körülmények közepette. A zsidó tradíció állandósága pedig a régi rend fennmaradását biztosítja. De ebbe a világba nemcsak Adriella nem illik bele, hanem kirí belőle fia, Tivadar is.

Adriella és Tivadar

Tivadar nevének jelentése: az Isten ajándéka. A személyét meghatározó, származása körüli titokról már esett szó, szövegbeli első megjelenése is ezzel függ össze: „Csak egy isten kérhette számon, hogy fiuknak Semjén Özséb földbirtokos lett a vér szerinti apja.” Tivadar attribútuma lesz az ezüstfejű pálcabot, melynek első említését körüllegi a titok. A mondat szerkezet utal arra, hogy jelentős tárgyról van szó, hiszen már első említésekor is határozott névelővel jelenik meg, és a „most is” szókapcsolat utal a tárgy valamilyen állandóságára: „...benyitott Tivadar fiuk szobájába. Az ezüstfejű pálcabot most is oda volt támasztva az ágy fejéhez, a holdfény fellengzős homállyal csillang meg rajta.”

A pálcabot misztikája eredetének is köszönhető, hiszen a magát megnevezni nem akaró alkalmi vásárló – aki a botot hálából küldte – valószínűsíthetően Semjén Özséb. Itt fonódik össze a két ajándék, egyrészt a Tivadar nevének jelentésében tematizálódó, más-

⁸ Scheiber Sándor: „Utószó”, in: Wirth Péter: *Itt van elrejtve*, Európa, Budapest, 1985.

⁹ Mint mondtuk, Adriella sellő, de erre rácsafolni látszik fia iránti viselkedése, amiből az következtethető, hogy inkább anya-figura, ez lenne az erősebb szerepe, de mivel ez csak a fiával szemben látható, ezért az esetek többségében csábító nőnek mutatkozik.

részt az ajándék pálcabot, így a származás, az „ajándékozás” aktusa révén végül is mindkettő a földbirtokoshoz kapcsolódik.¹⁰

Ez a bot és a bot érkezése kiválasztottságot sugall, hiszen a királyok, a beavatottak jelképe, ebben a zsidó kontextusban pedig egyértelműen mózesi attribútumként jelenik meg és nyer jelentést a környezet olvasatában, ily módon növelve Tivadar öntudatát és eleganciáját. A fiú külseje is szokatlan, lángvörös hajával és nyúlánk, törékeny alkatával, enyhén görnyedt tartásával mégis képes kamasz létére is gesztusaiból, mozdulataiból áradó eleganciát sugározni. Nem véletlenül jósoltak nagy jövőt neki a családban, hiszen láttak benne valami megmagyarázhatatlanul rendkívülit, amit az elhallgatás, a titok miatt nem tudtak származásával összefüggésbe hozni. Ez az elegancia azonban más aspektusból megközelítve a környezetben való gőgös felülemelkedést is jelentheti, amint az a történetben később meg is jelenik. A holdfény fellengzős homálya már előre jelzi a későbbi cselekményben is megjelenő fölényes viselkedését Tivadarnak. A sör megrendelése és a reklamáció eleganciája jelzi más igényeit, itt tematizálódik először a cselekményben a mű címe: nem felelt meg neki.

Az előző idézet rámutat arra is, hogy – mint mindenki, akit titok leng körül – a hold motívuma Tivadarral is összefüggésbe hozható. A hold, az ezüst és a pálcabot egy jelentéskörhöz kapcsolódnak a mű szövegében, ugyanis Tivadar megmagyarázhatatlan titkát és az ebből fakadó – szokásostól eltérő – viselkedést jelenítik meg.

Az elbeszélő és Tivadar

A történetmondás motiváltságáról, arról, hogy egy újsághírből kiindulva meséli el személyes találkozását, már esett szó, de az elbeszélő ezen is túlmegy annyiban, hogy a múltbeli eseményeket is megidézve számol be a Fischhoff család életéről, magyarázatot ad Tivadar származásáról és egy fontos tárgy, az ezüstfejű pálcabot eredetéről is. A személyes történetmondás kényszere a más történeten keresztül való önmegértésre irányul.¹¹ Így válik a beszéd, a narráció önmegértéssé. A vallomásjelleg tükrözi a szökés körülményeinek és veszélyeinek részletezése, amikor is a hosszú leírás közben az elbeszélő számára is világos lesz, hogy mindez nem magyarázható ésszerű tényekkel. Majd megtalálja a választ arra a kérdésre, hogy miért tért vissza mégis, hiszen „csakugyan nem volt sok ésszerűsége, hogy Sz.-be látogassak”. Ez a visszatérés a Szent Sebestyén-szoborral¹² van összefüggésben, tehát nincs ésszerű magyarázat, nem az értelem, hanem valamiféle babona, hit húzza vissza, egy gyerekkori tett megmagyarázhatatlan ellenőrzésének kényszere: „...hogyan megnézzem: a főtéri Szent Sebestyén-szobor lábikrájában vajon benne van-e az a fatipli, amit még gyerekkoromban a kirángatott vasnyíl helyére belevertem.”

Tivadar megpillantása is szokatlan körülmények, a pusztulás díszletei között történik. A kiégett épület a klasszikus görög építészeti elemet, a timpanont idézi meg az elbeszélő számára, hangsúlyozva Tivadar arisztokratikus voltát. Alkata (még nyúlánkabban

¹⁰ Ez a történet a bibliai Támár történetét is megidézi, ahol a Júdától zálogba kapott ajándék: pecsétnyomó, zsinór és bot, amelyek a későbbiekben igazolják a földbirtokossal való kapcsolatát. (A pecsét a Fischhoff-történetben is fontos lesz a későbbiekben.) Támár ugyanúgy csábító nőnek mutatkozik, mint Adriella, valójában a család kérdése foglalkoztatja. Az említett ajándékok is ugyanazt a funkciót töltik be, igazolják a titkot: „Attól a férfitől lettem terhes, akinek a holmija ez. Nézd meg jól, kié ez a pecsétnyomó, zsinór és bot?” (1Móz 38,25)

¹¹ „A nyelv az önmegértés eszköze.” Potebnya: *A gondolat és a nyelv*, S. Horváth Géza, Sztár Katalin (ford.), in: *Poétika és nyelvelmélet*, Argumentum, Budapest, 2002. 107. o.

¹² Szent Sebestyén szobra Mészöly más művében is megjelenik, például az *Anyasiratóban*. A szent a hagyomány szerint a pestis és a járványok ellen védő szent, ezért érthető módon több településen állítottak neki szobrot.

és törékenyebben, mint azelőtt) és magatartása erősíti ezt: „Épp csak a combjával nehezdedt rá az ezüstfejes sétálóbotra – s mintha messze elnézett volna.” A szemlélődés mellett a felülemelkedést is kifejezi ez a póz, a bot pedig egy újabb referenciát is megjelenít, itt lesz támasz, amelyre elsősorban a fáradt vándoroknak van szükségük. Jelen esetben fenségének támasza lesz ez a tárgy, ily módon is támaszkodhat rá, hiszen előkelőségét növeli a helybeli lakosság szemében. A „messze elnézett” kifejezés pedig azt is tükrözi, hogy lelkileg másutt jár, gondolatban elvágódik innen. Nem felel meg az ízlésnek – hangzik Tivadar mondata egyes szám első személyben, ténylegesen megjelenítve most már a címet is a szövegben. Képletesen a bűzhödt főtér, valójában ez a világ az, amivel nem tud azonosulni, és ítéli magát önkéntes éhhalálra.

Az elbeszélő számára fontos találkozás determináltságáról már esett szó, de az is magyarázatot nyer, hogy miért lesz fontos számára Tivadar élete és története. A narrátor életében is valami idegenszerűség az uralkodó, és ezért a személyes történetében is tematizálódik az ideglenesség, átmenetiség („ahol megbújni szándékoztam, amíg...”; „Néhány órát töltöttem csak akkor Sz.-ben”), de az ő célja ellenben a túlélés, az alkalmas idő kivárása. Az akác motívuma mutatja diadalát, hiszen keményfa lévén a halál feletti győzelmet szimbolizálja. A találkozás ideje, az ősz szintén jelzi már az elmúlást, utalva a szüret, a betakarítás idejére, valamint sokkal konkrétabban is megjelenik a halál a seregélyek hullát gyalázó magatartásában – de ez a halál csak Tivadar felett győzedelmeskedik.

A találkozás elrendeltsége, determináltsága is kifejezésre jut, a szöveg nyomatékossá teszi a kétszeri hangsúlyozással, hogy ennyi idő és szó volt számukra kimérve. Hogy mi a célja ennek, miért kellett Tivadarral találkoznia, az számára is rejtélyes, és saját életének hosszú részletezése – amelynek látszólag nincs köze a Tivadar-féle történethez – bizonyítja, hogy egyetemesebb érvényű kérdés foglalkoztatja, melyet a Fischhoff család életén keresztül próbál értelmezni. Az elemzés elején felvetett probléma, a Lermontov-intertextusok rámutatnak erre. A *sellő* című vers beékelése utáni befejezés viszi a szöveget egy általánosabb probléma értelmezése felé:

„Kicsoda? Milyen lány?

Kis idő még, aztán valamennyien megbeszélhetjük a dolgot egymással. De addig is – mindig akad valahol egy ilyen vagy olyan ideiglenesen berendezett iroda, ahol már kora hajnalban nyitnak, hogy silabizáljanak vagy lestemplizzenek valamit.”

A szöveg elején a Jóvátételi Bizottság munkáját leíró mondat (silabizálta a kérvényeket és stemplizte az éjszakai kijárási engedélyeket) átalakulva tér vissza a befejezésben, egyik ígének sem lesz konkrét tárgya, a cselekvések egy határozatlan tárgyra irányulnak, amely kibővítheti a jelentést. A silabizálás a nehezen olvasást, ily módon a dolog nehezen megfajthatóságát is tematizálja, visszatér így a titok. A pecsételést egyértelműen a titokkal van összefüggésben, a pecsét biztosítja a titok megőrzését, míg a pecsételés maga az elrejtés aktusa.¹³

Így a szövegben a titok és a vallomás, vagyis a titok feltárulásának lehetősége és időpontja válik fontos kérdéssé. Maga a titok több szinten jelenik meg, egyrészt személyes, látható ez a Fischhoff család és az elbeszélő titkaiban, másrészt kollektív, ami a történelmi események alakulásainak kérdéseiben nyer formát. Ez érinti a háborút, a történelmi igazságtalanságok problémáját, melyet megint kettős megközelítésben láthatunk: a zsidó család szemszögéből a deportálás, a vagyon kisajátítása, az elbeszélő nézőpontjából az igazságtalan háború felől. Mindezek fölött egy alapvető egzisztenciális kérdésfeltevés is áll, mely a titkokat egyértelműen valami mindent át- és összefogó magasabb hatalomhoz kapcsolja („valamennyien megbeszélhetjük a dolgot egymással”), és a titok feltárulása, vagyis ezeknek a pecséteknek a feltörése is a végső időket idézi meg megfogalmazásában és motívumrendszerében egyaránt.

¹³ A Biblia világában többször is megjelenik ez az elrejtés, pl: „Zárd el ezeket a szavakat, pecsétel le a könyvet a végső időkig.” (Dán 12,14)

PÁRHUZAMOS LEGENDÁK

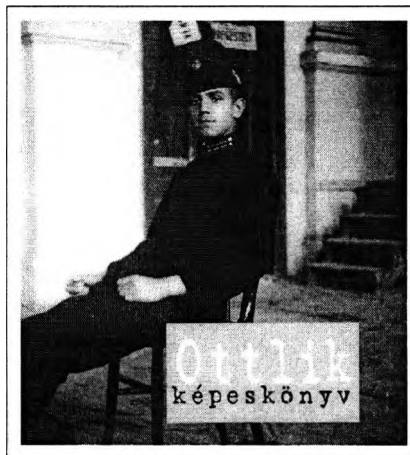
Ottlik- és Mészöly-képünkről, fényképeik ürügyén

Két nagy író, akiket a 80-as évek új irodalma állított máig hatóan a középpontba, fedezett fel újra az akkori „fiatal” írók jóvoltából, emelt ki – nem kesztyűs, ámde ügyes kézzel – a progresszív irodalmi hagyomány nem is olyan nagy ládájából, tisztított le és csomagolt át a maga számára, majd használta föl, zsigerelte ki és értelmezte át őket, hogy aztán mára már mint klasszikus szerzőkre tekintünk rájuk, olyan mai nagyságok szemüvegén át is, mint Esterházy és Nádas. Számomra a jelenkorban formálódó irodalom két legfontosabb őse, inspirálója, elődje, mestere a prózában: ez a két író. Nem vagyok tehát elfogulatlan szemlélője semminek, ami velük kapcsolatos, így a fényképeiknek sem. De mielőtt megpróbálnék mégis viszonylag tárgyilagosan beszélni a képekről, hadd idézzem fel a velük kapcsolatos történetemet.

1.

Ottlik már gimnáziumi éveimben (1976–80) ott volt a jobb magyartanárok látókörében. Tervbe vettem tehát az *Iskola* elolvasását, és, én marha, a katonaság előtti nyáron el is olvastam („sem azé, aki fut” – e fölött akkor átsiklottam). Azóta még kétszer olvastam. Mészölyről szintén már a gimnáziumban hallottam (hiába, jó helyen voltam jókor), de a *Filmet* nem bírtam elolvasni tizenhét évesen, inkább arra hajtottam, hogy minél gyorsabban tudjak leúszni ezer métert, de közben azért olvastam *Az atléta halálát*, bár az előző félmondatból is látszik, hogy azt sem értettem meg. Aztán később, nagyjából az egyetem végére elolvastam az egész életművet, az *Értetés-jegyzetekkel* egyetemben. Még monográfiát is akartam írni róla. Szerencsémre már szinkronban olvashattam a régi *Mozgó Világ* Mészöly-köszöntőjét (1981. január): az *MM/60*-at: Balassa Péter, Esterházy Péter, Szörényi László, Wilhelm András, Fogarassy Miklós, Pályi András és Nádas Péter írásait. És a lap Ottlik-köszöntőjét is (1982. május), mellyel a hetvenéves mestert mutatta föl nekem a – mondhatni – igencsak tekintélyes számú (huszonkilenc fős), akkor még nekem jobbára ismeretlen szerzőgárda (*Sorakozó írások Ottlik Géza születésnapjára*). Az írások – fontos kortörténeti adalék – Illyés Gyula

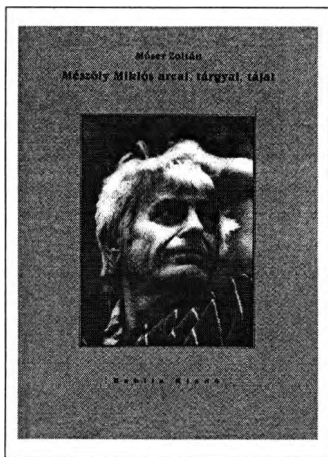
Ottlik képeskönyv
Tandori Dezső esszéjével
A képeket, valamint az idézeteket válogatta,
az utószót és az életrajzi kronológiát írta Kovács Ida
Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest, 2003
131 oldal, 3100 Ft

A 3 *Picasso* című verse után sorakoztak. Beszédés, érdekes névsor 2006-ból nézve: Csaplár Vilmos, Kolozsvári Papp László (fiatal író), Balázs József, Temesi Ferenc, Tar Sándor, Marosi Gyula, Körmendi Lajos, Szilágyi Ákos, Márton László, Dobai Péter, Bereményi Géza, Granasztói György, Ambrus Lajos, Kodolányi Gyula, (Kurucz), Grendel Lajos, Krasznahorkai László, Pályi András, Sarusi Mihály, Veress Miklós, Tandori Dezső, Ungváry Rudolf, Csalog Zsolt, Zalán Tibor, Egyed Péter, Wehner Tibor, Kornis Mihály, Czákó Gábor és: Esterházy Péter. Ez utóbbi, ugyebár, ekkor másolta le „egy 57 x 22-es rajzlapra” az *Iskola a határont*, „kb. 250 óra alatt”, „ezerkilencszáznolcvanegy december tizedikétől nyolcvankettő március tizenötödikéig” (adventtől a nemzeti ünnepig). Istenem, mi a fenét csináltam én azalatt? Semmit. Pontosabban 1981 januárjában előfelvételis katona voltam a hódmezővásárhelyi laktanyában, 1982 májusában pedig elsőéves egyetemista Debrecenben. De legalább megvettem hónapról hónapra a *Mozgót* (illetve a katonaság alatt szüleim megvették, hihetetlen, de így volt, mind megvan). És jól megjegyeztem a neveket, akiknek az írását ott olvashattam. Fiatalabbak kedvéért: ugyanekkor a *Jelenkor* úgy köszöntötte Mészölyt, hogy érdemben nem köszönthette (a többi akkori folyóiratról ne is beszéljünk). Azért első írásként közölte Béládi Miklós Mészöly-tanulmányát, majd Alexa Károly híres nagyinterjúját és Grendel Lajos jegyzeteit – de azt, hogy a mester hatvanéves lenne, csak az Alexa-interjú első kérdésébe foglalva írta le. 1982 májusában a *Jelenkor* ugyanígy járt el a hetvenéves Ottlik köszöntésekor. Balassa, Kis Pintér és Czigány György írását úgy közölte, hogy semmilyen módon nem jelezte, miért is kerülnek ezek egymás mellé, se egy blokkcím, se alcím, se jegyzet, se semmi, aki akarta és tudta, így is értette. Ez már irodalomtörténeti adalék, de lépünk tovább.

2.

Mint köztudott, és miként Kovács Ida jelzi is a PIM kiadványában az életrajzi adatok közt, Ottlikot először Lengyel Péter „fiatal író” vallotta mesterének a *Két sötétedés* című első kötetének fülszövegében 1967-ben, majd ugyancsak ő megírta *Adósság* című esszéjét Ottlikról a *Mozgó Világ* 1970. februári számában. Innen számíthatjuk kultuszának kezdetét, melyet az *Iskola* lemásolása betetőzött, és Balassa három nagy Ottlik-tanulmánya elmélyített („...Az végeknél...” *Kommentár Ottlikhoz avagy a műelemzés bukása* [1980]; *Íme a próza* [1980]; *Ottlik és a hó. Egy motívum története Ottlik Géza művészetében, hetvenedik születésnapjára* [1982]), hogy aztán Tandoritól Györe Balázson át Szijj Ferencig terjedjen a kultusz alakítóinak sora.

Miközben Ottlik kezdettől mint mester szerepelt az újabb irodalom horizontján (és ezen nem változtathatott már az 1989-ben megjelenő *A Valencia-rejtély* és az 1993-ban posztumusz megjelenő *Buda sem*), Mészöly folyamatosan mint mester és mint kortárs, pályatárs volt jelen egyszerre, egészen a kilencvenes évek közepéig. Például 1979-ben ő vezette be, mint nagy öreg, őt „fiatal” író, Esterházy, Hajnóczy, Lengyel, Nadas és Bereményi Géza estjét Bécs-

Móser Zoltán: *Mészöly Miklós arcai, tárgyai, tájai*
 Mészöly Miklós és Polcz Alaine szövegeivel
 Szerkesztette Szilárd Gabriella
 Babits Kiadó
 Szekszárd, 2003
 79 oldal, á. n.

ben. Ötvennyolc éves volt ekkor. Balassa 1980-ban írta a *Filmről* korszakos tanulmányát, majd 1984-ben elemzését a *Megbocsátásról* (a kisregényt egyébként teljes terjedelmében a régi *Mozgó* 1983 novemberi, utolsó száma közölte). Mesterének legerőteljesebben Nadas Péter merete nevezni 1991-ben, a hetvenedik születésnapján (*A mester árnyéka*). Szövege a *Jelenkor* Mészöly-számában jelent meg (1991. január). Sokkal több író követte poétikáját, sokkal több írónak jelentett *közvetlen* inspirációt az életműve, mint az Ottliké. Érthető: Ottlik világa zártabb, Mészölyé nyitottabb, ha tetszik, experimentálisabb. Bár alkatilag mindkét író eléggé konok (lásd tán leghíresebb képeiket a 95., illetve a 39. oldalon), Ottlikra inkább utalni lehet, a példájára, a véglegesített teljesítményére, Mészölyt meg jobban lehet folytatni. Vagy mégsem? A dilemmáit, a kereséseit mindenképpen lehet, és akár a megmutatott, „beépített” kudarcait is. Ottlik a kudarcait is artistikusan lekerekíti, „legyőzi”. Mészöly a kudarcait inkább nyitva hagyja, szembesít a nyílt sebekkel. Folytatták-folytatják is számosan mindazt, amit a magyar prózában elkezdett, Grendeltől Láng Zsolton át Darvasiig, Pályi Andrától Závadán át Kiss Ottóig.

1991-ben külön Mészölyt köszöntő kötet is napvilágot látott (*„Tagjai vagyunk egymásnak”*, szerkesztette Alexa Károly és Szörényi László). És ekkorra érett be a karakteres írói és közéleti magatartás (illetve inkább az utóbbi): Mészölyt a Demokratikus Charta szóvivőjének választotta 1989-ben, 1990-ben az Írószövetség elnökségi tagja lett (!), 1991-ben a Széchenyi Művészeti Akadémia elnöke. A rendszerváltás utáni első március 15-én, 1990-ben az első három Kossuth-díjas író közt volt, Csoórral és Konráddal egyetemben, Antall József és Göncz Árpád adta át neki a harmadik köztársaság korábról megőrzött és akkor megújítani próbált legmagasabb művészeti kitüntetését, melyet nem is annyira neki adtak, hanem inkább ő lett volna hivatott azt (többek közt két író társával együtt) hitelesíteni, a jövőre nézve visszaadni a díj becsületét. Ottlik, mivel egy tízessel öregebb, hamarabb megkapta (például Mándy és Nemes Nagy, Weöres, Pilinszky és Szabó Magda is így jártak), nem tudta (nem tudták) nem megkapni a „Kossuth Lajos-díjat”, ahogy Ottlik nevezte. S így neki, Ottliknak még Maróti László nyújtotta át, és nem március 15-én, hanem április 2-án, 1985-ben, ott a fotó a 106. oldalon, a háttérben Kádár János, Lázár György és Aczél György tapsol és mosolyog. Átvette. Ki hitte volna (senki), hogy még éppen 1990 márciusában, fél évvel halála előtt átvehette volna másképp is. Mészölynél 1967-ben puhatólódzott a minisztérium: átvenné-e a díjat, ha neki ítélnék. Mészöly akkor elutasító volt, nem is jelölték a rendszerváltásig többé. De tovább. Nézzük hőseinket másfajta irodalomtörténeti távlatból.

3.

Ottlik a „keresztény középosztály” nemes sarjaként született 1912-ben Budapesten, 1930-ban került a Pázmány Péter Tudományegyetemre, eredetileg magyar–francia–matematika szakra, míg végül szándékai ellenére matematika–fizika szakosként végzett 1934-ben. Mészöly vidéki városi polgári család sarjaként született 1921-ben Szekszárdon, 1938-ban került szintén a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára, és végzett ott 1942-ben. Mindketten kacérkodtak az újságírással. Ottlik 1930-tól az *Új Nemzedéknél* volt gyakornok, 1932-től a *Budapesti Hírlap*, 1936-tól az *Új Magyarország* bridszrovatát szerkesztette, 1942–43-ban az *Esti Kis Újság* szerkesztője és tárcistája volt, később a rádióval is próbálkozott. Mészöly 1947-ben *Tolnamegyei Kisújság* címen indított lapot, annak felelős szerkesztője volt 1948 szeptemberéig. Ottlik első komoly novellája, mint hangsúlyosan tőle tudjuk, a *Nyugatban* jelent meg 1939-ben (*A Drugeth-legenda*). Mészöly első novellája, mint szintén jól tudjuk, a pécsi *Sorsunkban* jelent meg *Bridzs és nyúl* címmel, 1943-ban. Ottlik 1939-ben vette el feleségül Debreczeni Gyöngyit, Mészöly 1948-ban Polcz Alaine-t. Ottlik

felesége 1979-ben meghalt, emlékéét a *Buda őrzy*, a hagyatékot Lengyel Péter kezeli. Mészöly felesége ma is gondozza és kézben tartja a hagyatékot, ő őrzy Mészöly emlékéét, mi-ként azt többek közt most tárgyalt kötetünk is mutatja (és számos további kezdeményezés: Mészöly Miklós-díj, a szekszárdi Mészöly-múzeum és a születésnapon, január 19-én megtartott évenkénti emléknapp).

Ottlik első kötete későn jelent meg, mert regényének, az *Iskolának* első változatát 1948-ban – szinte a nyomdából – visszakérte átdolgozásra, végül 1959-ben jött ki (megelőzte a *Hajnali háztetők* 1958-ban). Mészöly első kötete, a *Vadvizek* Pécssett jelent meg 1948-ban, mondhatni visszhangtalanul, majd két 1955-ös mesekönyv után a *Sötét jelek* 1957-ben, már Budapesten, és kicsit nagyobb figyelmet keltve. Mészöly aztán tucatnyi fontos kötetet adott ki, Ottlik alig valamit. Ottlik egy lapra tett fel mindent, és idős korában is az *Iskola* körülírásával bajlódott, Mészöly sokszor vágott bele sokféle kísérleti műbe. Ottlik arisztokratikus pozícióba helyezkedett, a meg-nem szólaló író, a szinte megközelíthetetlen, immár életében klasszikus nagy alkotó legendája vette körül. Mészöly a megalkuvást nem tűrő, a küzdelmeket a saját érdekei ellenére is vállaló, a kulturális és közéleti, sőt a nagypolitikai kérdésekben is harcra szálló, a falnak is nekirontó alkatát követte. Ottlik legendáját az *Iskola* erkölcsi megfontolásokat is magában foglaló, egyre elismerőbb és egyre közismertebb olvasatai és a nagy mű szerzőjének hallgatása egyaránt táplálták. Mészöly legendáját műveinek a radikalitást, kísérletezést büszkén vállaló, meg a nemzeti és közép-európai problematikát egyaránt érintő tekintélyes olvasatai és személyének politikai, közéleti „ellenálló”, ellenzéki volta egyaránt táplálták. Ottlik a késő nyugatos (ha tetszik: újholdas) irodalom egyik utolsó nagy figurájaként élt a köztudatban, Mészöly – bár szintén voltak kapcsolatai az *Újhold* körével – inkább magányos, külön bozótharcosként jelent meg a kortársak szemében. Ottlik inkább a klasszikus modernségből táplálkozott (az ötvenes években többek közt Dickens, Hemingway, Gottfried Keller, Thomas Mann fordítására vállalkozott, cikkeiben Maugham, Woolf, Dickens, Mark Twain, sőt Verne Gyula példáját emlegette előszeretettel). Mészöly nagyon figyelt az újra (Camus-ról, Beckett-ről, az újraolvasott Musilról, a francia új regényről akkor beszélt, amikor még szinte senki nálunk). Ottlik lelkesen írt Kolozsvári Grandpierre Emilről (jó, fiatal korában, de később is vállalva a „Mit akar egy regényíró?” kezdetű, híres szövegét). Mészöly újraolvasta Csáth Gézá, az atonalitás közérzetéről, a pop-artról értekezett. Érdekes, hogy a szóbeli visszaemlékezések szerint Ottlik nem tartotta sokra Mészölyt. Figuráját egyébként is ambivalens módon értékelték általában az *Újhold* köreiben. Máskülönben Ottlik egyre inkább veszendőbe menő értékek őrzőjeként mutatkozott, Mészöly pedig úgy volt értékek őrzője, hogy közben radikálisan másképp és máshonnan mutatta azokat, mint ahogyan és ahonnan addig láttuk. Két egyaránt fontos, egymást kiegészítő magatartásmód. Két nagyon különböző alkat, és két hasonló szellemi magasságokba törő írói elme. (Bár a zseniális emberek gyerekkori fotóit kár nézni, azokon csak az anyjuk ismerné fel őket, a kamaszkorriak azért már jellemzőek lehetnek, lásd például Ottlikot mint legjobb atlétát tizenhat évesen, négy társával együtt a budai katonai főreal tornapályáján – a 40. oldalon, vagy Mészölyt körülbelül hasonló idősén anyjával a szekszárdi szőlőhegyen – a 34. oldalon.)

Ottlikot hamarabb kanonizálta az irodalomtörténet, hamar megkapta helyét az *Újhold* prózaírói között. Az *Iskola a határon* az 1959-es első megjelenés után számos itthoni kiadást megért, 1963-ban kiadta németül a Fischer Verlag, '64-ben megjelent franciául, '66-ban angolul (külföldön nem volt túl nagy sikere). Az 1980-as években már masszívan benne volt a gimnáziumi irodalomtankönyvben (igaz, Mészöly is egy pillanatra, csak aztán kivették, érdekes, hogy épp Mészöly gimnáziumi tananyagaként való szereplése körül tört ki a régi rendszer tán utolsó irodalompolitikai botránya). Ezzel együtt Ottlik egyművű szerzőként lett elkönyvelve, többi kötetét nem fogadta egyértelmű kritikai siker. Szegedy-Maszák Mihály azzal is kezdi 1994-ben monográfiáját, hogy „Ottlik Géza jelen-

tősege azzal magyarázható, hogy az *Iskola a határon* a huszadik század közepének legjelentősebb magyarul írott elbeszélő művei közé tartozik. Ehhez a könyvhöz képest minden egyéb megjelent alkotása inkább magas színvonalú műhelytanulmány vagy függelék, mintsem teljes értékű regény vagy elbeszélés...” Bár ez az állítás vitatható, és sokan vitatták is, az bizonyos, hogy ugyanakkor az *Iskola* megítélésében nagyjából konszenzusra jutott az irodalomtörténet-írás – és ez az értékítélet az olvasók véleményével is találkozott.

Mészöly irodalomtörténeti helyét igazán csak a kilencvenes években kezdték el kijelölni a 60-as–70-es–80-as évek meghatározó írói között. S bár a 60-as években írt kisregényeit sokszor előbb adták ki franciául, németül, mint magyarul, igazi közönségsikerük nem lett – itthon sem. Másrészt nem mutatkozott *egy* könyv, avagy a kritika nem igazán mutatott fel *egy* művet, amelyet a középpontba lehetett volna állítani. A kisregények és novellák tucatjai közül nem emelkedett ki *egy* szöveg, talán a korai *Jelentés öt egérről* kivételével, amelyre a nagyobb olvasóközönség figyelmét sikerült volna egyértelműen felhívni. Mészöly első monográfiája, Thomka Beáta 1995-ben azzal kezdi, hogy szembesíti olvasóját a Mészöly-fogadtatás meglepő elégtelenségével: „Az a tény, hogy Mészöly művének öt évtized után még mindig *csak* kritikai irodalma van, és sem történeti vagy biografikus, sem elméleti vagy történeti-poétikai közelítésben mindeddig nem tárta föl a kutatás e sokrétű életmű rendszerét, felettébb elgondolkodtató. Kétlem, hogy szakmai okokon kívül bármiféle politikai/kultúrpolitikai érvre való hivatkozás indokolhatná e feltűnő hiányosságot.” Ezek a szakmai okok tán épp az életműnek a szokásosnál sokkal összetettebb voltában, a pálya alakulásfolyamatainak nehezen kibogozható rendszerében keresendők. Mint ahogy Mészöly legendája is azért lehet korlátozottabb, mert írói alkata nem fogható meg egyetlen alapvető jellemvonás, történet, netán gyerekkori alapélmény felől. Mészölynél tehát más a helyzet, mint Ottliknál, akinek kultuszában egyértelműen és szinte kizárólag a katonaiskolai életrajzi adatokra helyeződhetett a hangsúly – regénye nyomán. (Ott is van a képeskönyvében számos fotó a híres iskoláról és a híressé vált növendékről.) Mészölynél a pannon táj, a szekszárdi gyerekkor, a középkori Kárpát-medence vagy az erdélyi mélyvilág, és egyáltalán, a természeti táj elemei, az emberre vonatkoztatott állathasonlatok elégikus képei kerülhettek szótlan a figyelem középpontjába – a különböző művek nyomán. (Mészöly képeskönyvéből ezek közül most a szekszárdi és az erdélyi képek kerülnek elő.) Érdekes, hogy bizonyos, egyébként közismert életrajzi elemek – például Ottliknál a bridzs vagy Mészölynél a politikai ellenállás – nemigen kerültek bele meghatározó módon a legendáriumba. (Ottlikról összesen két bridzs-fotó van a 100–101. oldalon, a Mészöly-albumban pedig egyáltalán nincsenek az írónak más emberekkel közös képei, ahol, teszem azt, Szederkényi Ervinnel vagy Vásárhelyi Miklóssal lenne együtt, csak a feleségével közös képek vannak.)

4.

Hogy mindez miért érdekes? Hát azért, mert itt tárgyalt (azazhogy éppen nézegetett) íróink fényképeit az életművükről és a műveikben is megformált figurájukról való képünk alapján látjuk. Kultuszuk természetének feltérképezésekor figyelemmel kell lennünk számos apró momentumra, ami esetleg elsőre nem is tűnik fontosnak. Persze nem minden kiváló írónak lesz kultusza, és nyilván nem minden kultusz egyforma intenzitású. Nem nagyon van kultusza Vörösmartynak, annál inkább Petőfinek. Nemigen van Kemény Zsigmondnak, de annál inkább Jókainak. Inkább van Pilinszkynek, mint Nemes Nagy-nak. És kevésbé Mándynak, mint Ottliknak. Mészöly meg valahol a kettő között lehet e tekintetben. Ha egy íróról monográfiák jelennek meg, az még nem jelenti feltétlenül, hogy

kultusza lenne. Még a kanonizációját sem. Mellesleg mindkét íróról több kötet is megjelent már (Szegedy-Maszák Mihály, Hévízi Ottó–Jakus Ildikó, Fűzfa Balázs, illetve Thomka Beáta, Grendel Lajos, Görözdi Judit könyvei). Ha viszont egy író fotói külön albumban kerülnek kiadásra, az mindenképpen más dimenziót jelent. Az azt jelenti, hogy a kiadó úgy véli: van az írónak akkora kultusza, amely eladhatóvá teszi a róla szóló fényképalbumot. Az olvasók érezhetően az átlagosnál jobban érdeklődnek az adott író iránt, érdemes hát akár egy dísz tárgyát vagy egy gyerekkori képét is közreadni. Mindez ugyanakkor a kanonizációt tekintve is fontos állomás: akinek a képét, képeit ismerjük, az jelenleg valamilyen kánon része, és közel áll ahhoz, hogy végleg a részévé váljék (kivéve, ha képét csak a bulvársajtóból és a tévéből ismerjük, bár lehetségesek és vannak is átfedések). Akiről képeskönyv jelenik meg, mint József Attiláról, Babitsról vagy Radnóti-ról, az vagy már halhatatlan, vagy úton van a halhatatlanság felé. Talán a határ, a tétel érvényességének határa jelen pillanatban a fürdőruhás képekig terjed (lásd az Ottlik-album 54., 63., 67., 80., 81., 114. és 115., illetve a Mészöly-album 61. oldalát!). Úgy értem, hogy ahol a fürdőruhát is leveszik, ott valószínűleg oda a halhatatlanság, pontosabban nem oda, hiszen inkább meg se volt, komolyan föl se merült. De nézzük végül szigorúan a két fényképalbumot.

5.

Édesapja, Ottlik Géza, Budapest, 1986. Goszleth István felvétele (18.). Édesanyja, Csonti Szabó Erzsébet, 1905 körül, Dékány Gyula felvétele (19.). És így tovább. A 33. oldalon a lendő feleség elsőáldozóként, 1924 körül. Aztán Ottlik balról a második, jobbról a negyedik, mellette jobbra Örley, ő ül jobbról a második helyen egy *Magyar Szemle*-vacsorán. A Gellért-fürdőben Gyöngyivel, Nemes Naggyal Szigligeten, Juhász Ferencsel a doveri kompon, Koromzay Dénessel Párizsban, Frank Jánossal Major János és Keserü Ilona kiállítás megnyitóján, Dömölky Jánossal a Balaton vizében, Mándyval a tihanyi strandon. Fiatalon izmos és az akkori viszonyokhoz képest elképesztően leburnult. Aztán egyre soványabb, és láthatóan egyre inkább fázik. Györe Balázs írta erről a képeskönyvről („Nagyítás”, *ÉS*, 2004/20. szám, 25. oldal), hogy az az Ottlik, akit olvastunk, nem nagyon van itt benne, legalábbis Györe sehol se találja. Hát persze, hiszen itt nem az az Ottlik van, akire mi a fejünkben, a lelkünkben gondolunk, hanem az az Ottlik, aki csak úgy élt. Lakott itt meg itt, még Gödöllőn is, egyetemista korában még bajusza is volt, ilyen és ilyen volt a dolgozószobája, Kolozsváron a Mátyás-szobornál „ismeretlen hölgygel” ácsorgott. Vas Istvánnal egy kávéházban ücsörgött Párizsban 1963-ban (92.), és akkor az ember egyből arra gondol, hogy Ottlikék büjtették az *Azután* íróját a háború alatt, és erről milyen emlékezatosan írt Vas a memoárjában. Itt a képeskönyv előzékegyen idéz a *Prózából*: „Ha ma Vas Pista barátom azt mondja, hogy megmentettük az életét, ki kell egészítenem, hogy ő meg az én életemet, a mi életünket mentette meg azzal, hogy segített megőrizni a normális ép eszünket...” A képek alatt mindig idézeteket kapunk Ottlik műveiből, leginkább a *Prózából* és a *Budából*, és ezek az idézetek helyénvalóak, szépek és „beszédesekek”. Segítenek eligazodni – a miben is? „A hézagosság, az életrajzi adatok hiánya nem olyan nagy baj. Jobb, ha az íróról csak a műveiből tud a világ” – áll az utolsó fénykép alatti – vitatható – idézet a 119. oldalon. Habár ez a könyv épp arra szolgál, hogy az íróról megtudjuk mindazt, ami a műveiben nincs így benne, hogy kielégítsük a kíváncsiságunkat valakivel szemben, aki nekünk fontosat írt. Írt valamit, és akkor – szintén vitatható módon – adunk egy fényképet arról, hogy hol írta vagy miről írta. Milyen volt a cipője vagy az útlevele annak a kivételes embernek, aki írt nekünk valami kivételeset, aminek az égvilágon semmi köze nincs ahhoz, hogy milyen volt a cipője, az útlevele, hol írta, amit írt, és konkrétan

miről mintázta azt. Ez a képeskönyv a lehetőségekhez képest okosan számot vet mind-ezekkel a problémákkal. Képet ad arról, amiről kell, elhelyez, idéz, adatol, és mégsem hamis az egész. Nem állítja, hogy megfejtett volna bármit is. A „rejtély” feloldását bölcsen Tandorira bízta – aki meg okosan és ügyesen megírja, amit ilyenkor lehet. A nagy író műve nem látja kárát az egésznek. Az már más kérdés, hogy hasznára mennyire van egy ilyen könyv.

6.

Schaár Erzsébet maszkja Mészölyről a hetvenes évek elejéről (8.). Román népi ikonfestők képe Jézusról, Jánosról, Júdásról – Polcz Alaine megjegyzése: „Nem tudtam, hogy Miklós szereti”(9.). Zenélő óra, ortodox kereszt, középkori olló, melyet a Duna vetett ki a parti homokra Kisoroszinál, Szent Pál mozaikképe képeslapon Ravennából, vadászkalap, a későbbi feleség és nővére gyerekként, „rongyos ruhában” (15.). A gyermek Miklós és szülei (30–31.). Szekszárd, Porkoláb-völgy, Kisoroszi, Vlegyásza. Középen húsz Mészöly-portré. A végén néhány közös kép feleségével. A fényképekhez Móser Zoltán írt kísérőszövegeket, majd alattuk kurzívval Polcz Alaine megjegyzései találhatóak, néhány esetben idézőjelben Mészöly-művekből vett részleteket is szerepelnek, például az *Anyasiratóból* vagy *A vendégből*. A fotók nagy része Móser munkája, a kevés archív kép a családi albumból való. Ha lehet, Mészöly esetében még titokzatosabb, még kiszámíthatatlanabb, hogyan függ össze élet és irodalom. A Porkoláb-völgy itt azért érdekes, mert részben ott íródott *Az atléta halála* meg a *Saulus*. Az a gyönyörű kép a 67. oldalon az erdélyi havasokból azért is gyönyörű, mert felidézi *Az atléta* 248. oldalán lévő, Őze Bálintot izgató kérdést – egyébként nem teljesen pontosan –, „Hogy most már járunk a végére, vajon itthon vannak-e.” Vagy például a „szurdikok” világa a Mészöly-olvasó számára az önvizsgálat misztikus helyszíneinek világa marad mindig is. Mégsem jutunk ezekkel a képekkel sem sehova. Hiába nézzük az arcot, a tájat, a kőfalat. Itt, bevalljuk, sok mindent néznénk még, amit nem láthatunk. Mondjuk lovakat, pesti utcákat, a Csaba utcát, a Múzeum körutat mindenképp, ezt épp 1912-ből, a Dunát, a középkori Budát, egy vasúti szárnyvonalat Somogyban, az alföldi sólyomtelepet, egy kamraablakot a második emeleten, kopasz vadszőlővel benőve. Aztán elnéznénk Mészölyt Nyugat-Berlinben, Párizsban, Bécsben, ezzel, azzal, meg amazzal, írókkal, művészekkel, közéleti emberekkel. De ha mindezt itt látnánk is, akkor sem jutottunk volna persze előbbre. Ez a kötet azonban meg sem közelíti a szükséges – ámbár lehetetlen és végső soron értelmetlen – fényűzés elérhető fokát. Válogatása szegényesebb, szerkesztése igénytelenebb, mint az Ottlik-képeskönyvé. Talán okosabb lett volna kevesebb özvegyi kommentárra és több adatra, információra, több rövid szerzői idézetre bízni a feladatot. Nem mintha akkor automatikusan közelebb kerültünk volna a mészölyi életműhöz, hanem mert akkor jobban érezhettük volna, hogy tényleg értelme van a kultusz bármely, egyébként tán a kívülálló számára megmosolyogatónak tűnő elemének is. Örültünk volna egy kompetens, művészileg-szakmailag érzékeny esszének is, mint Tandorié az Ottlik-albumban. Nádas Péter megírhatta volna. Részben már meg is írta tulajdonképpen. Csak meg kell keresni. Hogy a magyar irodalomban ki volt nekünk, ki lehetett volna és ki lehetne mégis ez a Mészöly Miklós nevezetű fenomén, azt leginkább tőle tudhatjuk vagy inkább tudhatnánk meg.

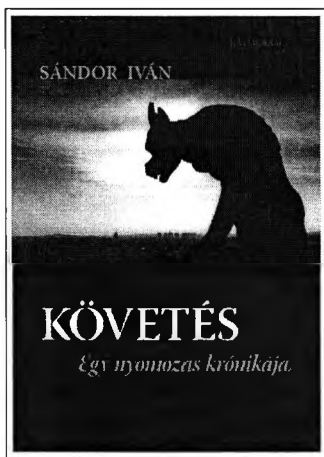
A LÉTEZÉS MÉLYÉN

A különböző Idők és a közös Terek Sándor Iván Követés című regényében

Aki 2002 és 2005 között *A tetthely megközelítése. Egy nyomozás krónikája* címmel folyóiratokban regényrészleteket olvasott (s párhuzamosan ismerkedett a regény munkanaplójával, *Daniellával a vonaton*), talán meg is lepődik, mivel a közismert német bűnügyi filmsorozatra emlékeztető címet most fölvaltotta az egyszerű, ám többértelmű *Követés*. A korábbi Sándor Iván-regények visszatérő mozzanatára, a nyomozásra utaló alcím maradt. Ki kit követ a tizenegy fejezetben jórészt a vészkorszakban, 1944–45 fordulóján, négy fejezetben pedig jórészt hatvan évvel később játszódó regényben? A Beszélő követi az 1944 novemberében a szülei az óbudai téglagyárba hurcolt tizenéves fiút, aki a svájci alkonzul, Carl Lutz védelmével megmenekül, s Verával, leánypajtasával brutális vérengzéseken és hullahegyeken átvergődve életben marad, hogy ne csak túlélője, hanem tanúja legyen a történeteknek. Ám a fiú is követi az elbeszélőt: „A tizenéves fiú vagyok, és egy idős ember arcát látom, amint engem figyel, ahogy a papírlap fölé hajolva próbálja leírni, amit lát.” A leíró és a leírt figyeli egymást. Györgyi, a tanárnő is követi az elbeszélőt, mivel szülei, nagyszülei elhallgatott múltjára kíváncsi. A Beszélő arra kényszerül, hogy egy számára ismeretlen család múltat kövessen. Egyszerre figyelők és megfigyeltek. Aztán az összegubancolódó történetekbe újabbak ékelődnek. Ilyen *mise en abîme* szerveződik például (a József Attila-biográfiából ismert) Wallesz Luca alakja, valamint egy tragikus szerelmi történet szereplői köré. (A két barátnő közül Ági elpusztul, szeretője, Miklós később Klári férje lesz.) Követi az elbeszélő természetesen Carl Lutzot, aki svéd diplomata társához hasonlóan tízezreket mentett meg. A Beszélőt Carl Lutz nevelt lánya is követi, minthogy ő is tisztázni akar valamit. „Valójában az olvasó lehet az igazi Követő, amiközben ismerkedik a »kioltott« – Bernhard szava – múlttal.” A svájci filmforgatáson két Pierrot is föltűnik. Mintha Cézanne festményéről (*Mardi-Gras*) és *A másik arc* című Sándor Iván-kötet borítójáról léptek volna le. Ők azok, akiknek – a látványtól elborzadva – arcukra fagy a mosoly. A szerző tehát egyszerre elbeszélő és nyomozó ebben a regényben. Követő és

(olykor) elkövető: „olyan a hangom, mintha most hozott volna be az ügyeletes rendőr az őrszobára egy tetten ért elkövetőt...” A svájci filmforgatáson túlélőnek nevezik, s ő tiltakozik: „a túlélő, mondom, bárki lehet, az áldozat is, a gyilkos is, a tanú viszont az, aki őriz, nem emlékezik, nem vádol, nem véd, nem felejt...” Így aztán az elbeszélő nemcsak nyomozóvá, tanúvá is stilizálja magát.

A Beszélő önmagát, a követőt is követi. „Mintha több énem volna. Egyik nélkül sem vagyok az, aki vagyok. Módosulok. Minden bizonnyal a megoldhatatlannal való találkozás alakulásaiban élek. Mintha még az árnyékom

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
276 oldal, 2100 Ft

is változtatná a formáit. Ez néha rettegéssel tölt el. Csak az nyugtat meg, hogy próbálom követni a saját módosulásaimat is.” Mi lehet ennek az elszánt és következetes műveletnek a tétje? Habermas írja egy helyen: „Vagy annak a követelménynek teszünk eleget, hogy maradjunk azonosak önmagunkkal, mégpedig produktív újraorientálódás révén, ami lehetővé teszi az élettörténet folytatásának és az Én szimbolikus határainak megőrzését, vagy pedig tér- és időbeli szegmentálódással mentjük bőrünket...” A regénybeli követés, nyomozás valójában ennek a „produktív újraorientálódásnak” felel meg. A nyomozás – vagy ahogy Sándor Iván mondja: „a követés poétikája” – abból a fölismerésből következik, hogy a 20. századi magyar és nem magyar história elfedett, takart és meghamisított. A meggyőződésnek azonban a történetfilozófiai-etikai mellett van egy léttani oldala is. A nyomozás tárgya ily módon „egy fikcionált létszerkezet”. A regény így válik „(lét)nyomozati munkává” (*Daniellával a vonaton*), a nyomozati út pedig az eltűnő-lezáruló, majd újra kinyíló Idő keresésévé. Minden figurának, de legfőképpen a Beszélőnek az Idő (a biológiai, a történelmi és az ontológiai) jelenti az igazi küzdelmet. Ennek a küzdelemnek a megjelenítését olyan toposzok és konvenciók segítik, melyek évszázadok óta egyaránt éltek a populáris és a „magas” irodalomban. A talány nyomában eljutni a katarziszig (Szophoklész), a nyomozás során megszabadulni a hamis tudattól (Márai) – a bűnügyi történet, a nyomozás sok mindenre alkalmas és kedvelt forma (Dosztojevszkijtől a *nouveau romanig*, Mészölyig, Lengyel Péterig, Darvasiig, Tar Sándorig, Németh Gáborig). Sőt a séma – miként Benyovszky Krisztián fejtegeti a detektívtörténet közép-európai emlékegyomait tárgyaló könyvében – a modern irodalom felől olvasva válik igazán jelentőssé. Hiszen a műfaj intenciói könnyen összekapcsolódhatnak az újabb próza episztemológiai bizonytalanságával, relativizmusélményével. „...a rejtélyes bűneset végleges tisztázását megelőzően a szerző többféle lehetséges megoldást is felvonultat, kénytelen őket felvonultatni (tanúk beszámolóit, nyomozó[k] és segítőtársaik kifejezett hipotéziseit, merész, nem egyszer bizarr teóriáit), miután aztán a Mindent Tisztázó Egyedül Igaz Beszámoló révén lelepleződik a valódi tettes” – írja Benyovszky. Sándor Iván nyomozási krónikájában nincs (nem lehet) egyetlen igazság. A „ki a tettes?” kérdésre nincs válasz, a tettes nem egy személy, legföljebb a Történelemnek nevezett valami tehető felelőssé. A tettes megnevezése helyett marad a tapasztalat: „Bármi bármikor megtörténhet. Ez a tudás hozzám tartozik. Nem veheti el tőlem senki. Nem felejtettem el, annyira hozzám tartozik, hogy ha mégis, akkor önmagamért felejttem el.”

Emlékezés, felejtés – összetartoznak ugyan, Sándor Iván regényében azonban nem holmi hagyományos emlékező prózáról van szó, inkább „jelenválólét”-írásról, „a maga létmegelőzőségében”. A Beszélő lépten-nyomon a történelem feledését, kioltódását, némaságát tapasztalja. Nem a történelem végét (a történelemnek soha sincs vége), hanem a felejtését. A tekintetek a közölhetetlenségbe való belenyugvást sugallják. Márpedig nehéz olyan történetben továbbjutni, amelyről már az sem tud, akivel megtörtént. Talán az Astoria felszolgálólányának teljes értetlensége a legárukodóbb. Kialakult a teljes közöny, s mindenféle szolidaritás eltűnt. Ez a közérzet a *Követés* modalitását alapjában határozza meg, s a vezérmotívumok egyike is ezt erősíti. Schubert *C-dúr vonósötösében* Carl Lutz a végtelenséget érzékeli. Ugyanez a hangzás szólal meg az aluljáróban Schubertet játszó fiatalember muzsikája nyomán. A végtelen fájdalom és szenvedés hangja ez, s mint ilyen elválaszthatatlan a regény történelem víziójától. A schuberti dallam ennek a korokon átívelő egyetemes létélménynek a regénynyelvre fordítása.

Nézőpontok, látásmódok, emlékek rétegződnek egymásra, s az epikai háló létrehozásának sarkalatos pontja, hogy az első és harmadik személyt váltogató, ezek együttesét kialakító narrációban hogyan kapcsolódhat össze a Kívülálló (az író) és a Beszélő (a főalak), aki viszont egyáltalán nem áll kívül. A Beszélő a fiú tekintetét keresi. A hang mindvégig az övé, a látószög azonban kettőződik. Az elbeszélés tétje, hogy a tekintetek, látószögek

vajon találkoznak-e. „Nem találkozhatott azonban a két tekintetem, hiszen a menetben haladva nem pillanthattam fel annak a háznak az ablakára, ahonnan most minden feltárlt előttem, akkor az előttem botorkálók tarkóit, hátizsákjait, bakancsait láttam, de a tekintetét követve éreztem, hogy csak akkor van esélyem a tethely – így neveztem – megközelítésére, és ha elérem, annak az átmentésére, ami ott történt, ha eljuthatok az egykori és a mai tekintetem találkozásához.” Az emlékezet régi és a nyomozás mai felvételei között látszólag nincs különbség: a régi fotókon is mai helyszíneket lát (az Óbudai Téglagyár helyén ma a Praktiker Áruház van) és fordítva. Író, elbeszélő és hős régít és mait együtt látó különleges szemüvege miatt látszólag gond nélküli minden.

A *Követés* azonban (bár rengeteg életrajzi elem van benne) ellenáll mindenféle önéletrajzi olvasatnak. Az önéletrajzi paktum itt nem működik, mert a szerző és hős-elbeszélő nem azonos. Pontosabban: „a kettő ugyanaz és mégsem” (Bogdán László). Aki nyomoz, teremtett alak, s az is teremtett alakká válik, akinek valóságbeli megfelelője van. A szerző (Paul de Man kifejezésével) „tükörszerű alakzata” viszont minden pillanatban érzékelhető. Ezért, a személyes érintettség és érdekeltség okán is idézi Sándor Iván a regény munkanaplójában Berel Lang egyik mondatát: „Egy író számára, aki magát is írja, az írás maga válik a látás vagy a megértés eszközévé.”

Sándor Iván regénye (noha rengeteg valóságalem, dokumentum fordul elő benne) nemcsak az önéletrajzi, hanem a dokumentumregény-olvasatnak is ellenáll. Igaz, szerepel benne – többek között – a semleges hatalmak képviselőinek tiltakozó memoranduma, idézett magánbeszéd formájában Carl Lutz naplója, pontos oldalszám-megjelöléssel Ungváry Krisztián történeti munkája vagy egy luzerni újság cikke. A megélt történetet, az élményanyagot az empirikus fikció és az imaginárius folyamatos interferenciája állandóan átbilenti a dokumentáló feljegyzésből, emlékeztetőből, levélből, naplóból a művészi szövegbe. Nem is szólva arról, hogy a regénybe képzelt és metaforikus referenciák szivárognak. Erről a jelenségről olvashatjuk a *Daniella... A történelem „elveszése” és a regény* című fejezetében: „A valóságos lábnymokat és az érzékek segítségével előhívott emléknymokat a fikció egymásba rétegezteti. Ezenközben az imaginatív regénytér magába szívhatja a dokumentumok és a történelmi időtér referencialitásait, és olyan áldokumentumokat is teremthet, amelyek »hamisságukban« igazabbak a valóságosnál.” Regény és történelem sokféleképpen értelmezett nagy témájánál vagyunk. Arról van szó, hogy a regényíró is, a történetíró is a valamikori valóság utólag konstruált képével áll elő. Ezek a képek tényeken, források adatain alapozódnak. Gyáni Gábor, akivel Sándor Iván – több szöveghely tanúsága szerint – maga is termékeny szellemi dialógusban van, a regényírói és a történetírói munkának ezt a menthetetlenül elbeszélő szöveggé alakulását így írja le: [a tényekre] „alapozott sok különálló résztörténet egybekapcsolása és egyetlen összefüggő – zárt és kerek – történetté formálása viszont kifejezetten a történetíró munkájának gyümölcse. Amíg a történelmi forrás igazsága önmagában minden bizonnyal kellőképpen tisztázható, a forrás által jelölt (és a ténybe átírt események) egymáshoz fűzése és koherens elbeszélésbe foglalása azonban semmiképpen sem igazolható vagy cáfolható a történeti forráskritika sajátos eszközeivel.” A ténynek és fikciónak megfelelő narratívák között tehát mindenképpen rokonság van. Jóllehet teljes azonosításuk ugyanolyan hiba lenne, mint a nyilvánvaló hasonlóság föl nem ismerése.

Amit a *Követés* rendkívül szuggesztíven olvasójába éget, annak – nemcsak Sándor Iván életművében – különféle műfajban, esszében, történetírói munkában számtalan előzménye akad. A szerző azonban úgy érezhette, van valami, amit csak a regény tud elmondani. Valami, amit az esszé fogalmi útbejárása vagy a történész elbeszélése megalapozhat ugyan, de nem érzékeltet igazán. A jelenség megértéséhez Kertész Imre *Sorstalanságát* is segítségül hívhatjuk. A regény vége felé van egy jelenet, melyben a lágerből szabaduló, ám az újabb életfordulatát szabadulásként megélni nem tudó Köves Gyurit egy újságíró faggatja, aki egy metaforában tárgyiasítani véli beszélgetőtársa élményeit, és

a légerek pokláról beszél. A regény azonban óvakodik attól, hogy pragmatikus, ideológiai keretbe foglalja Auschwitz tapasztalatát. Hasonló jelenet játszódik le a *Követésben* a svájci filmforgatáson. A Beszélő úgy érzi, egy szerepnek akarják mindenáron megfeleltetni. Pedig a média világ üres kérdés-felelet játékában semmi nem hívható elő hitelesen: „...ez a problémák egyike, mondom, a besulykolt kép hatása alól kivonni magunkat, meg kell próbálni bepillantani az ismeretlenbe, mi lappang a sugalmazott mögött.” Közben persze a történet elmondásának fontossága folyton a történet elé tolakodik. Ez is kertészi dilemma, hiszen *A kudarc* éppen azt kérdezi, hogy miért nem az első regényét újraolvasó íróé többé a tárgy. Hogy a regényírói munka végső soron az élmények következetes elsorvasztása egy olyan művi „formula” érdekében, amely élményei megfelelőjének tekinthető. Mert igaz ugyan, hogy a szerző számára a személyes és kollektív sors felismerése az írás/nyomozás folyamatában lehetséges, az elkészült szöveg nem vagy nem úgy vonatkozatható a nyelv előtti tapasztalatokra, s arra a személyre sem, aki az időben folyamatosan elmozdul. Az elveszett történet drámáját érzékeli a naplóíró Carl Lutz is: „Arra gondol, hogy ami megtörtént, az minden erőfeszítése ellenére elveszett az ő számára is, hiába emlékeztetik a naplói, a fényképei. [...] A Meldegg kilátó jól látható, de az egykori érzés, ami eltöltötte, amikor a sziklákat megpillantotta, visszahozhatatlan.” A Beszélő kétszer is megnézi az áldozatok emlékét idéző Duna-parti feliratot: „A két dátum közötti időtáv bejárása elárulhat valamit a történetmondás nehézségeiről. (...) mintha fontosabb volna számomra a feljegyzés két dátuma közötti időtáv, mint az 1944-es dátum, amit az emlékkötőmb szövegét másolva leírok.” A nyomozás/megírás időbeli végpontján olvasható: „...bizonyára nem találok szavakat, ha egyáltalán volnának erre megtalálható szavak.” Ismerős mondat, hiszen negyed századdal korábban egy nevezetes, püspöklila borítós regény majdnem így kezdődött, kiteljesítve a Kosztolányival kezdődő, majd Máraival, Ottlikkal folytatódó nyelvkritikai kételyt. Ám ők (Esterházyt is ideértve) a modernség (posztmodern felé is utat nyitó) helyzetében fogalmazták meg nyelvi-poétikai magatartásukat, Sándor Iván pedig a modern és a posztmodern eredményeit ötvöző *utániségben*.

A *Követés* a nyelv után is nyomoz; a nyelv megtalálása az élet megértésének esélyét is kínálja egyúttal. A szerző-elbeszélő a szavakat keresi, hogy kitölthesse a teret, s nyelvvé formálja az időt. Ebben a kísérletben új regénynyelvet, más mondatritmust kellett kialakítania. Fölsejlik ugyan a Kosztolányi–Ottlik-mondat telítettsége, enyhe emelkedettsége, a Kertész-mondat súlya és iróniája. A műhelynapló tanúsága szerint „ezúttal Bartók *Allegro barbaro*jának kemény leütéseire, a riasztó voltában is bensőséges kaotikára” fordította a figyelmét, az adornói artisztikus disszonanciára. Különösen a ’44-es történetben keverednek különféle nyelvi világok és rétegek. Beszéd, rendeletek, hivatalos szövegek vegyülnek a személyes hangoltságú naplóval. Az első szexuális élményeibe gubancolódo fiú mintha üveglap mögül figyelne, ami körülötte történik. Egyfelől fokozott szenzibilitás, másfelől távolságtartó, puritán grammatika. A kopogó, kemény leütésű tömondatok olykor hatalmas idő-, emlék- és élménytömböket képesek összesűriteni: „Szeretnék vele beszélgetni. Úgy érzem, ő is szeretne velem. Aludni is szeretnék. Folyamatos az ágyúörgés.” Ez a szerző korábbi műveivel viszonyítva szokatlan redukció éppúgy a valójában közölhetetlenre, ki-mondhatatlanra képes a figyelmet irányítani, mint ellentéte, a mese és a szavak burjánzása.

A Beszélő Svájcban, a Hotel Muralto teraszán Carl Lutz nevelt lányával beszélget sorsról, történelemről, a diplomata naplójának arról a mondatáról, hogy „*soha nem tudtam felfogni, hogyan történhetett*”. Segít Ágnesnek szavakat találni, s elégtétellel tölti el, hogy képes „az ő számára is kifejezni a saját sorsát, amihez elveszítette a nyelvet...” Megérteni, felelni, megszólítani (és nem megnevezni) – kulcsszavak ezek Sándor Iván írói világában. S fölbukkan ebben a regényben is az emberrel párbeszédet folytatni nem tudó, egymással kommunikáló szavak motívuma. A megnevezhetetlenség, a meg nem talált szavak *A szefforiszi ösvényből* ismert zúgása a minden kifejezési formánál hitelesebbet jelenti: „Szá-

momra ez a mindent átható zúgás a hiteles.” Ezután már csak a némaság jöhet, a „néma csönd” – nem a wittgensteini rezignáció, hanem a hamleti döbbenet. (A *Hamlet, az idegen* című Sándor Iván-esszé gondolatmenetével is összecehangolhat mindez.)

A sűrű szövésszerű regény kohéziójának egyik eszköze a gondolatok, motívumok életművön belüli vándorlása. A napnyugta utáni fényt, amelyben még egyszer, utoljára éles megvilágításba kerül minden, az utóbbi öt-tíz év esszéiben éppúgy megtaláljuk, mint a *Drága Liv* című regényben. A *Követés* talán minden eddigi Sándor Iván-regénynél több dokumentumot, „ábrázolt tárgyiasságot” integrál, ugyanakkor irodalmi allúziói is számosak. A szöveg szinte a szemünk láttára formálódik, s ahogy formálódik, abban a műveletben gyakran irodalom generál irodalmat. Egy helyen a naplóról Márai is megjelenik, a Gellért ablakából látja a drótkadályokkal körülvevett hidat, s látja a vonuló, nyilasokkal körülvevett tömeget. Ugyanazt érzi, mint az ifjú színész, Darvas Iván: „láttam, és nem csináltam semmit”. Kertész regényéből egy az egyben ájtjon az auschwitz-i karácsony (akasztás és gyertyagyújtás) jelenete. A *Daniella* tanúsága szerint különösen a *Vendég* című Mésszöly-novellának volt ösztönző szerepe. Azzal, hogy két idő, két tér csúszik egymásra, s egyé formálódik a belső tér és a belső idő.

Tér és idő – a regényről szólva ismétlődő fogalmak, hiszen 1944–45 fordulója és a hat évtizeddel későbbi nyomozás történeté formálódásának tétje éppen az, hogy ezeket a különböző Időket és közös Tereket sikerül-e megtalálni. Minden jó mottó sűríti, tömöríti a regény lényegét. A *Követés* két mottója is ilyen. Az első (Geoffrey Hartman) a történetre vonatkozik: „Mind jól tudjuk, egy holttest történetet rejt magában.” A második (Beckett darabjának – *Godot-ra várva* – két mondata) pedig az időre: „Hagyjon már békén ezekkel az időre vonatkozó kérdésekkel! Nincs semmi értelmük.” A Hartman-idézet továbbgondolandó. Vajon a második világháború hány történetet rejt magában? De még ennél is fontosabb az idézet első három szava: „Mint jól tudjuk...” – „Nem mind. És nem jól tudjuk – írja a *Daniellában*. – Mi következik ebből a regény számára? Például az, ami Oidipusz számára következik abból, hogy *nem* mindenki, éppen hogy senki nem tudja, milyen történeteket rejt magában Oidipusz apjának halála. Hamlet apjának halálakor sem tudja senki, Raszkolnyikov tettének pillanataiban sem... Színe lépnek a regény-Idő újabb lehetőségei.” Pozzo szavai pedig arra utalnak, hogy a regény sem óhajtja szétválasztani „a jelen és a múlt Valóságos Idejének összetartozó kvantumjait”. A merev linearitás fölbontását a fejezetek rendje, számozása is érzékelteti. Az 1944–45-ös történet a 11. fejezettel zárul. A regény végén is ez olvasható. A nyomozás fejezetei (12–15.) a fölidézett történet kronológiájába ékelődnek. A dolgok eleje és vége összeér.

A különféle idők egymásra zuhanó rétegei Sándor Iván regényeiben rendszerint történelem és idő találkozását is jelentik. Azt az összefonódást, amelyet a modern regényt alapjában meghatározó prousti időkezelés kissé figyelmen kívül hagyott. Poétikai újdonság, ahogy Sándor Iván a Dos Passos és mások műveiből jól ismert szimultaneitást föleleveníti. Zajlik a locarnói konferencia, Lutz Washingtonban időzik, a Beszélő szülei pedig első házassági évfordulójukat ünneplik. Az elbeszélés természetéből következik, hogy ezek az egy időben és különféle helyszíneken zajló történések csak egymás után következhetnek. Valóságos terek, melyek egzisztenciális tereké emelkednek. Ilyen tér a város, Budapest, amely (Sándor Iván epikai világtól nem idegenül) színházi hasonlat segítségével is életre kel. Díszletváros, melyben az elbeszélő mintha nem is azt a várost látná, melyben életét leélte: „bedíszletezett színpad, ám nem a nézőtér, hanem a kulisszák fölött”. Finom utalás ez a szerző formáló-teremtő szerepére. Arra a műveletre, melynek eredményeként a tengernyi valós városem városvízióvá alakul. E teremtett város fölé az emberi esztelenség mitológiai szörnyeként is fölfogható fenevad magasodhat. Pontosan úgy, ahogy a borítón a Notre-Dame szobra sötétedik az egyre kevésbé normális életét élő város fölé. Hrapka Tibor munkáján még a napnyugta utáni fény is látható.

NYERTESEK, MEGFEJTÉS NÉLKÜL

Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról

Bodor Ádám életművének példátlan erejű betörése a magyar irodalmi kánonba a kilencvenes évek egyik legfontosabb irodalmi eseménye volt, amely egyértelműen a *Holmi* novellapályázatán nyert első díjnak, illetve az életmű csúcscaként számon tartott *Sinistra körzet* megjelenésének köszönhető. Az esztétikailag egységesen magasra értékelt írói teljesítmény természetsszerűleg erőteljes kritikai visszhangot váltott ki, s interpretációk jelentős számú sorát, melyek közül jó néhány az eltelt másfél évtized kritikájának és irodalomértelmezésének kiemelkedő darabjai közé tartozik, és nem mellesleg jellemző dokumentumai ezen területek közelmúltbéli és jelenkori felvirágzásának is. Ez az inspiratív erő töretlen az azóta napvilágot látott két újabb Bodor-kötet hatására is, ami igazolni látszik a helyes ítéletet, fenntartva az újraolvasás és újabb értelmezések megalakításának igényét. Ennek az impozáns termésnek a foglalata a tevékenységében egyre figyelemreméltóbb L' Harmattan Kiadó és a Dayka Gábor Társaság legújabb, *Tapasztalatcsere* című közös kiadványa, amely ebből a termékből ad reprezentatív válogatást, a korábban megjelenteken kívül több új szöveg közreadásával: ez utóbbiak szerzői a legfiatalabb irodalmárnemzedékhez tartoznak.

A szerkesztők a kötetet Bodor Ádám monográfiájának, a tragikusan fiatalon elhunyt kiváló irodalomtörténész, Pozsvai Györgyi emlékének ajánlották. Tőle nem került írás a gyűjteménybe, hiszen monográfiájának fejezetei nem szakíthatóak szét egymástól, az ígért új tanulmány viszont már sajnos nem készülhetett el. Pozsvai Györgyi munkája eddig – legalábbis könyv alakban – önmagában képviselte a jelentős életmű szakirodalmát; most már e két kötet együtt méltán szolgál bőséges tájékoztatósi pontokkal és egyben olvasási tapasztalattal, melyek segítségével hatékonyabban eligazodhatunk Bodor Ádám lenyűgöző prózavilágában. Amíg a monográfia egy szerző nézőpontjából, a teljesség igényével közelítette meg témáját, a *Tapasztalatcsere* szerzői számtalan megközelítésmódot alkalmazva járják körül ugyanazokat a kérdéseket, gyakran egymással is élénk dialógust, a szó szoros értelmében vett *tapasztalatcserét* folytatva.

Az alcím esszéket és kritikákat ígér, valójában recenziókat, hosszabb-rövidebb kritikákat és jó néhány tanulmányt találunk a kötetben, valamint ezek különböző átmeneti változatait. Esszét egyet sem, bár némelyik írás magán viseli az esszéisztikusság jegyeit is. Orbán Ottó beleelő hangvétellő, remek kisesszéje (*Adam Bodor leinti Mustafa Maupassant kamionját*) mindenesetre méltán kap-

Dayka könyvek
Szerkesztette Scheibner Tamás és Vaderna Gábor
L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2005
282 oldal, 2300 Ft

hatott volna helyet, afféle kakukktojásként. A gazdag termésből egyébként is sok minden kimaradt: a *Sinistra körzetről* csak néhány, talán emlékezetes dolgozat, például Bodor Béla és Reményi József Tamás írásai, *Az érsek látogatásáról* már számos bírálat, így többek között Szilágyi Júlia, Mészáros Sándor, Bónus Tibor, Lőrincz Csongor és Bombitz Attila szövegei: ennek oka talán az lehet, hogy a kötet szerkesztői e némelykor élesebben bíráló írásokkal kevésbé tudtak azonosulni. De valószínűleg valamennyi fontos értekezés nem férhetett a kötetbe, már csak terjedelmi korlátok okán sem, és az újonnan megjelenő szövegeket is el kellett helyezni, melyek célja többek közt – a szerkesztők előszava szerint – az értelmezés dinamikájának fenntartása, netán ritmusváltó lendületbe hozása. Mindenesetre alig van a Bodor-recepciónak olyan számbavehető fejleménye, amely (legalább lábjegyzeti utalás szintjén) ne szerepelne itt. Ugyanakkor a régebbi publikációk nagy része is átdolgozásra, pontosításra került. A kötet összesen huszonnégy szerző huszonzét különböző szövegét tartalmazza, Angyalosi Gergely, Doboss Gyula és Kálmán C. György vannak jelen két-két írással. Az egymást követő darabok tematikus csoportosításban kaptak helyet. A sort a novellákról, karcolatokról szóló elemzések nyitják, ezután következnek a két regény és/vagy novellaciklus, végül pedig a Balla Zsófiával közös interjúkötet, *A börtön szaga* értelmezései. Az írások túlnyomó része egy könyvvel foglalkozik, de helyet kaptak összehasonlító elemzések is, mindhárom a *Sinistra körzetet* veti össze az író valamely másik művével: H. Nagy Péter a rövidprózákkal, Kiss Dávid *Az érsek látogatásával*, Szilágyi Zsófia pedig az interjúkötettel. Így valóban reprezentatív válogatás (afféle „best of...”) jött létre, mely hű tükre annak, ahogy a bodori *oeuvre* elfoglalta őt megillető előkelő helyét a magyar irodalmi kánonban, és erőteljesen sugározza azt a rendkívüli hatást, élményt, szűnni nem akaró, különleges vonzerőt, amelyet ez az életmű olvasóira és értelmezőire gyakorolt. E helyt tehát nemcsak maga a kötet e recenzió tárgya, hanem sokkal inkább az életmű recepciója, annak alakulásfolyamatai.

Mivel tehát az életmű kánonba emelése a *Sinistra körzet* magasfokú olvasói-értelmezői sikerének köszönhető, a befogadás- és hatástörténet is ebből a pontból ragadható és érthető meg igazán. Ez pedig óvatosan szólva is rendhagyónak mondható, hiszen Bodor első prózakötete, *A tanú* 1969-ben jelent meg. Az életmű bekerülését a magyar irodalom vérkeringésébe, a kritika figyelmének felkeltését ugyan számos akadály nehezítette, és írásművészete még az 1980-as prózaválogatás (*Milyen is egy hágó?*) magyarországi megjelenése után is visszhangtalan maradt. 1985-ben újabb gyűjteményes kötet jelent meg Bodortól (*Az Eufrátesz Babilonnál*), erről íródott a *Tapasztalatcsere* nyitó írása, Balassa Péter tollából. Balassa a rá jellemző biztos érzéssel fedezte fel az író kivételes tehetségét. Gondolatgazdag, tömör recenziójában a rácsodálkozás elemi gesztusaival mutatja fel a novellákban a köznapitól a képtelenig vezető feszültség útját, és az ezt megvalósító, magasfokúan művészi megjelenítésmódot. Azonban Balassa figyelme önmagában kevésnek bizonyult, és különös módon az író 1991-es „felfedezéséig” egyetlen érdemleges írás sem látott napvilágot, mely Bodor Ádám novellisztikáját tette volna tárgyául. A *Sinistra körzet* kikerülhetlenné váló erőteljes hatásának lett azután a következménye, hogy mind a korábbi életmű, mind pedig a később megjelent kötetek ezen alkotás felől váltak olvashatóvá.

A Bodor-értelmezés alapvonalait mindenekelőtt a könyv megjelenését követő kritikák alakították ki, melyek javát tartalmazza a gyűjtemény. Elsősorban a műfajiság kérdése állt a vizsgálatok homlokterében, vagyis hogy regényként, avagy novellaciklusként olvassuk-e a történetek sorozatát, és ez a kérdés aztán rávetült az életmű többi darabjának megítélésére is. A kisprózáról szóló írásában például Margócsy István határozottan novellaciklusként, Tarján Tamás pedig regényként tekint a *Sinistrára*; Vaderna Gábor *Az érsek látogatásával* foglalkozó tanulmányának is a műfajiság a központi problémája. Angyalosi Gergely ellenben épp e kérdés vaglyagosságát említi. Ebben a vitában mégis

mintha a novellaciklusként való meghatározás győzött volna, bár a regényforma novella-szerű epizódokból, viszonylag zárt egységekből való építkezésének is van hagyománya a magyar irodalomban, gondoljunk csak az anekdotikus regényszerkezetre, például Krúdy egyes regényeire, ahol a műegész hasonlóan egy vékony történetszála fűzött, önmagukban is megálló elbeszélésekből kerekedik regénnyé. S valljuk be, Bodor esetében nagyon is döntő szerepe volt a *Holmi* novellapályázatának, hiszen regényen dolgozott, viszont novellapályázaton indult, és ezt a formaproblémát valamiképp át kellett hidalni. A szövegszervező erők feltérképezésénél hangsúlyossá vált a kihagyás alakzatának szerepe, a szöveg és történet szintjén egyszerre működő utalásrendszer és motivikus hálózat vizsgálata is. A szerzők jórésze behatóan foglalkozott a *Sinistrá*ban megjelenő életvilág magyarázatával a hatalomnak való kiszolgáltatottság kontextusában. Ugyanakkor számtalanszor kifejezésre jutott, hogy a történetben bemutatott viszonyok nem azonosíthatóak valamely konkrét elnyomó rendszerrel, s legtöbbször óvtak a közvetlen politikai-referenciális olvasattól, ahogy az erkölcsi példázatosság felőli interpretációkat is kizárták. Ennek hozadékát pedig a kimeríthetetlen jelentésgazdagságban jelölték meg, amelyet elsőként kitűnő, esszéyszerű kritikájában Angyalosi Gergely fogalmazott meg. Bán Zoltán András pedig egyenesen *főmű*nek aposztrofálta a könyvet; szerinte „Bodor eddigi világfeltáró kutatásai” itt „érték zenitjükre. A *Sinistra* körzet így vált főművé: egy vészjós-ló következetességgel végiggondolt és végigelemzett világteremtés összefoglaló remek-lésévé”. Bán itt a kritika dimenzióit a metafizika világába emeli, állításait valószínűleg mégsem lehet kétségbevonni. Számos kísérlet történt a mű esztétikai-stiláris meghatározására, itt is Bán Zoltán Andrással érthetünk egyet, miszerint ő Bodor opusát abszurd realistának minősítette. Ide kapcsolódóan jó néhányan felvetették az irodalmi hatások és az intertextualitás témáit is. Már Balassa Péter utalt a Kafka-párhuzamra, amelyet azóta többen megismételtek (legutóbb Radnóti Sándor, a jelen kötethez írt utószavában), és ez a kapcsolat minden valószínűség szerint döntő fontosságú e prózauniverzum maradéktalan megértéséhez. Már csak annak okán is, mivel Kafka alapjaiban teremt egy olyan, addig ismeretlen reprezentációs minőséget, amelybe a bodori világ törvényszerűségei is beilleszkednek. De emellett szóba került még a magyar novellahagyománytól (például Kosztolányi és Mészöly) a kelet-európai groteszken át García Márquezig sok más alkotó és mű is. Mégsem valószínű, hogy Bodor mágikus realistának lenne nevezhető, mivel nála a fantasztikum világa sosem válik uralkodóvá a valóság felett, még ha a realitás egy szélső esetével állunk is szemben. Érdekes módon Tarján Tamáson kívül senki nem említi e próza talán legközelebbi rokonait, a 20. század második felének kiemelkedő, nálunk mégis kevésbé ismert szerb prózáját. Tarjánnál Kiš és Pavić szerepel, de még erősebbnek tűnik a rokonság több más alkotóval: Branimir Šćepanović-tyal, Filip Daviddal, Borislav Pekić-tyel és legfőképp Miodrag Bulatović-tyal. Sokan foglalkoztak még a történetben megjelenő nevek etimológiájával, mind eredetük nemzetiségi sokféleségére utalva, mind pedig az úgynevezett beszélő nevek megfejtése kapcsán. A névnek amúgy is különös jelentősége van Bodornál, ahogy a névvesztésnek is; gondoljunk csak az első regény hőseinek nyakában lógó táblákra.

A „főmű” kiemelkedő hatása és annak visszhangja ellenére továbbra sem született jelentős számú értekezés a korábbi prózatermés témakörében. Ami igen, annak java bekerült a *Tapasztalatcserébe*. Margócsy István a bodori novellisztika legfőbb jegyeit és jellegzetességeit vázolja fel. A narrátor szerepét vizsgálva kiemeli, hogy Bodor rejtőzködő elbeszélői elhallgatják az események mozgatórugóit, a motivációkat, és ha ilyen esetben a narrátor egyes szám első személybe kerül, titkolózóvá válik, és meginog a hitelessége. Ezért történetei épp olyan hiányosak és töredékesek, mint a világ, amelyet reprezentálnak. Maradnak a titkok és csodák, melyekre nincs magyarázat. Megoldásukat még az sem tudja, „aki pedig a történeteket látszólag végrehajtja, vagy intézi”. A *Sinistra* előtti

prózatermésrel foglalkozó írások közül Tarján Tamásé a legbővebb: némileg könnyed hangvétellű, esszéisztikus elemzése olyan kérdésgócokat jár körül, mint az ikermotívum vagy az animalizáltság, de meggyőzően szól hozzá a tulajdonnevek kérdéséhez is. H. Nagy Péter a novellák felől érkező jut el a *Sinistráig*, miközben kirajzolódik a mű mérnöki precizitással megszerkesztett(nek tűnő), egységes volta. Ahogy hasonlóan egységesnek tűnik a recepciója is, ami persze nem a felkínált megoldások egyformaságát jelenti, hanem az életmű szinte vitán felül álló értékelését. Ebben jelentett némileg kivételt a kötetben ugyancsak szereplő bírálat Márton László tollából, aki ugyan nagyon jelentős könyvnek tartja a *Sinistrát*, itt mégis bevallotta a hibákra és ellentmondásokra koncentrált. Szirák Péter ezt azzal magyarázza, hogy ezek a felvetések csak annak számára léteznek, aki „egységes elbeszélői távlat és az összetett jellemkép elvárásai felől olvassa” az alkotást, Scheibner Tamás pedig részletesen is kifejti Márton megállapításainak cáfolatát. E ponton látható, ahogy a bodori mű recepciója és hatástörténete kimozdul korábbi stabilitásából, az újabb publikációk során az értelmezések csapásiránya kiszélesedik, és az egyes szövegek nemcsak az adott művek bemutatását, interpretációját tűzik ki célul maguk elé, de élénk párbeszédbe, olykor élesebb vitába is kerülnek egymással. A korábbi szövegekkel diskurzust folytató tanulmányok közül kettő egyben a gyűjtemény súlypontját is jelenti: Bengi László a szövegszegmentumok vizsgálatára, ezen belül az ismétlés alakzatának nyomon követésére építi beható interpretációját; Kovács Béla Lóránt nagyívű elemzése az olvasói várakozásokat elbizonytalanító, kétségessé tevő írói eljárások felől közelít.

Ahogy az első regény sikere felértékelte Bodor Ádám korábbi prózatermését, *Az érsek látogatása* ebből az összevetésből óhatatlanul csak másodikként kerülhetett ki. Erről a tapasztalatról számol be Angyalosi Gergely is, aki szerint Bodor nem volt képes megújítani poétikáját, és gyengíti a regény hatását, hogy *A Sinistra körzettel* összehasonlítva a kint és bent jelentése elhalványult, de nehezményezi az egymást gyengítő két főszereplő (a narrátor és Gábrriel Ventuza) jelenlétét is, és a regényszöveget több szinten is túlterheltnek érzi. A sokkal inkább méltató hangvétellű megközelítések közül kiemelkedik a regényről a *Holmiban* (és itt a kötetben is) egymás mellett megjelent két kritika, Lányi Dániel és Doboss Gyuláé. Mindketten kiemelik azokat a pontjait Bodor poétikájának, szövegépítkezésének, melyekben az alkotó továbblép írói eszközeinek radikalitásában. Lányi többek között a mű elbizonytalanító időkezelését, Doboss pedig az eltérítés, kizökentés, átértelmezés, vagyis a szinte végtelenné táguló többértelműség kibővülő eszköztárát. Az elégedetlen hangvétellű bírálatok ismeretében érveik mindenesetre sokkal kifejtettebbek, és ezáltal meggyőzőbbek is. *Az érsek látogatása* narrátora utal rá, hogy az egyház képviselői itt valójában álruhát öltött hegyivadászok. Ez látszólag jó indokot szolgáltatna egyfajta közvetlen politikai olvasat számára. De egy ilyen magyarázatnak épp az a lényege, hogy a műben megjelenő világ közvetlenül vonatkoztatható volna valós eseményekhez, amíg Bodornál (ahogy erre Kálmán C. György is kitér) a referencializáltságból állandóan kicsúszik a totalitarizmus metaforája. A hatalomnak való kiszolgáltatottság ráadásul messze nem csak politikai kérdés, annál sokkal általánosabb, emberi léttapasztalat, ahogy *A per* sem csupán az emberi életbe beleavatkozó bürokratizmus megjelenítése. De Bodor világában a hatalomnak való kitettség csak egy tényező több között: ugyanennyire jellemző rá a helyzet természetes elfogadása, ami még beletörődésnek sem nevezhető, és az emberi kapcsolatok egyszerre kaotikus és beszűkült jellege is; ez a világ eredendően, alapvetően és befolyásolhatatlanul ilyen. A nagy Bodor-művek jelentősége éppen ebben áll: egy hatalmas művészi erővel megteremtett világot állít elénk, ami különösségével, rejtélyességével mutatja meg emberi társadalom és emberi létezés sötét oldalát és abszurditását. Annyira azért talán mégsem általános ez a világképlet, ahogy azt Kálmán C. György véli, miszerint bármilyen más csoport is állhatna a papi rend helyett. Egy műal-

kötés koherens világában mindennek megvan a maga önmagában, akár tisztán esztétikailag vett önértéke. Az olykor túlrájzoltak tűnő groteszk alakok és helyzetek nem csupán eszközei, de lényegi alkotóelemei is ennek az egzisztenciális feltárulkozásnak. Az *érsek látogatása* valóban sok szálon kötődik a körzet világához, mégis továbblép egy történelmen túli világ bemutatása, egyfajta apokaliptikus vízió előcsarnoka felé. A mű szuggesztivitása, a nyomatékosabb torzultság, a sötétebb képek túllépnek a korábbi mű minden abszurditás melletti derűjén, jó példája ennek a város melletti szeméttelép szinte szimbolikus súlya. Itt már kiálszik az a „napsütötte sáv”, melyet korábban Mustafa Mukkerman testetített meg.

A kötet utolsó három tanulmánya az ugyancsak nagy hatást kiváltott interjúkötet, *A börtön szaga* köré csoportosul. Hogy mennyire műalkotásról vagy pedig dokumentumról van szó, nem lezárt kérdés. A szöveg természetesen kiválóan alkalmas filozófiai és irodalomelméleti apparátus mozgósítására, vagy akár kifejezetten irodalmi műként való olvasásra. Ezt az utat választja Sz. Molnár Szilvia és Teslár Ákos; míg Szilágyi Zsófia tágabb kontextusban, ugyancsak a *Sinistra* felől, a könyv határhelyzeti pozíciójára kérdez rá, mind műfajilag, mind pedig valóság és fikció viszonyát tekintve.

A Bodor-interpretáció gazdag spektrumú sokirányúsága mellett mégis számos olyan kérdéskör van, amely kisebb hangsúllyal vagy terjedelemben kapott szerepet. Pozsvai Györgyi monográfiájában például teljes részletességgel feldolgozta a *Sinistra körzet* narratológiai struktúráját; más alkotások esetében ilyen kísérlet nem történt, bár a legtöbb elemző egyes aspektusaiban érinti a kérdést. Keveseket ragadott meg a körzetnek mint világmodellnek alaposabb körüljárása, a kint és bent viszonylatában. Termékeny lehetne a *Sinistra* összevetése Tarkovszkij *Sztalker*ével (Márton László utal erre), a hasonlóság magáért beszél, de a két alkotó világmegjelenítő metódusai is nagyon hasonlóak. Valószínűleg több ez, mint egyszerű tematikus rokonság, sokkal inkább egyfajta közös, műveken túli és talán sajátosan kelet-európai világtapasztalatról van itt szó. A természetmegjelenítés hangsúlyos szerepét és újszerűségét sokan kiemelték. Szilágyi Márton rámutat: a természet, a táj vizionárius megidézése a kiszolgáltatottság mélyebb rétegét mutatja meg. Bodor ezáltal végérvényesen lerombolja a természetnek mint menedéket adó, idilli térnek az erdélyi irodalomban ismert toposzát. A természet szorosan kapcsolódik a térhez, amelynek megkonstruált többértelművé válásáról Márton László ír, aki találon utal a táj egyfajta vágyszerűségére is, a népmesék Üveghegyét említve. Intertextuális vonatkozásban hozott példái mellé bizvást odatehetjük Stoker *Drakulájának* földrajzilag nem könnyen behatárolható, mégis valahol a szomszédban fekvő, félelmetes Borgóiszorosát is. Simon Attila a táj megjelenítésében kiemeli a látványelemek gazdagságának rendkívüli szenzualitását, aprólékos részletezését: a természetet „a látomásos-átlényegítő betétek pedig metafizikai státusba emelik”. Ez a gazdag érzékletesség azután szoros kapcsolatba lép a mű metaforastruktúrájával, ami nemegyszer az animalizálódás, a dezantropomorfizáció útján jön létre. A legalaposabban ezeket az összefüggés-láncolatokat H. Nagy Péter fejt ki dolgozatában. Magasabb szinten szövegszervező metaforák (nyom, betegség) a konkrétumban válnak láthatóvá: élénk színekkel, köddel, a természet organikuságával, a zenei hangok sorozatával egységben. Olyan, rendkívül magasan szervezett, komplex regényszövet jön így létre, amely nemcsak a magyar, de a világirodalomban is ritka. Kivételként Krúdy poétikáját említhetjük meg, amelyben a táj kiemelt szerepe ugyancsak magasfokú metaforarendszerré szervesül, például a *Napraforgóban*. És letagadhatatlan a párhuzam Krúdy 1917–1920 közötti, balladai hangvételű novellisztikája és Bodor prózája között is. Az *érsek látogatásával* kapcsolatban pedig Lányi Dániel a következőket állapítja meg: „legnagyobb értékét számomra mégis azok a roppant koncentráltágú, ám szigorúan komponált és mégis talányos képek adják, melyek e könyvet felejthetlenné teszik.” Ha létezik az irodalmi műalkotásnak a ráción túli értékmérő-

je, valószínűleg valami ilyesmiről lehet szó. Bodor Ádám világa a negatívumok világa, amely a hiányt is magában foglalja. Ez a hiány elkerülhetetlen velejárója a végsőig feszített tömörítésnek, amit ez a prózaművészet végigvisz. A hiány pedig bizonytalanságot, létbizonytalanságot szül, az pedig zártságot, amelyből visszajutunk a szöveg zártságához. De jellemezhető az örök jelenbe dermedtség állapotával éppúgy, mint egy olyan világ víziójával, amelyben mások a törvények és a szabályok, más a logika és az oksági összefüggések. A rend felbomlik, hogy egy másik rendnek adja át a helyet.

Csak egyetérthetünk Doboss Gyula megjegyzésével, hogy finomítandóak azok a vélekedések, miszerint az író inkább a hagyományőrzők, mintsem az újítók közé tartozva hozott létre vitathatatlan művészi értéket, és sokkal inkább a posztmodern elbeszélés egy egyéni változatát művelte, s később ezen is túllépni látszik. Összefoglalásképpen a *Tapasztalatcsere*, ha itt a szó szoros értelmében tekintjük a címet, minden bizonnyal sikeresnek mondható, ellentétben a Bodor-novellával, ahonnan származik. Ritkán vehető kézbe – a halványabb különbségek ellenére – ennyire egységesen magas színvonalú és főként gazdag tartalmú, *súlyos* irodalmi tanulmánykötet, amely a közelmúlt és a jelen irodalomkritikai felvirágzásának reprezentatív foglalata. Lehetetlen úgy írni róla, hogy ne maradjon ki még legalább ugyanannyi jelentős gondolat: itt csak a legfőbb kérdésirányok felvázolására kerülhetett sor. Orbán Ottó hasonlatához kapcsolódva: ez a kötet egy olyan csoportos nyereményjáték, ahol nincsenek kizárólagosan, egyértelműen helyes megfejtések, de vannak nyertesek és nyeremények. A Bodor-műveket újraolvasva valóban fokozatosan nő azok élvezeti értéke, ennek az örömet árasztja e könyv tanulmányainak sora. S ha mindenáron csomót keresünk a kákán, a kötetborító talán lehetett volna inkább metálzöld, mint Andrej Bodor négykerék-meghajtású Suzuki terepjárója.

Legalább két Kavafisz

*Konsztantinosz Petrosz Kavafisz:
Alexandria örök*

Konsztandinosz Petrosz Kavafisz költészetének világirodalmi rangját Somlyó György és Vas István honosító magyarításai után szükségtelen bizonygatni. Kevés ilyen rangos költőnek adatott meg, hogy előbb legyen a magyar világeköltészeti kánon része, mint a nyugat-európaié. Ennek ellenére Kavafisz költészetének magyar alakváltozatai nem igazán születtek, kultikus-tisztelt fétis maradt, és az idő mintha mostanság érett volna meg arra, hogy ezt az eltékozolt egykori előnyt végre a magyar költészet is kamatoztassa (lásd például Kovács András Ferenc munkáit), kiteljesítse vagy újraértelmezze.

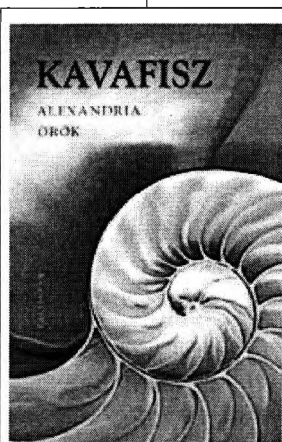
Edmund Keely 1976-os monográfiájában kifejezetten az Alexandria-motívumon keresztül közelítette Kavafisz költészetéhez, s amikor egy alakulófélben lévő mítosz leírásába kezd, nemcsak az Alexandria-univerzum, hanem analóg módon a Kavafisz-kultusz kibomlására is figyelmez. Itt nemcsak létszimbólumról van szó, hanem költészetanalógiáról is. Egy folyamatosan változó kultúrájú, népességű, vallású város átalakulásai során mutatja fel azt a konstans elemet, mely átörökíti a folyamatos változásban megmaradó örököt. Alexandria tehát a költészet túlélési technikáiról alkotott metafora lesz. Megítélésem szerint ezt a túlélési technikát ki-

csiben Kavafisz költészete is modellálja, kivált történelmi vagy áltörténelmi anekdotáiban, melyekben rendre egy-egy komolynak vélt vagy tartott eszme bukásának emberi léptékű megjelenítésére, illetve két szemlélet ütköztetésének leírására szorítkozik. Ezek a szövegek vagy pusztán szükségszerűségnek, vagy egyfajta kombinatorikus rend megnyilvánulásainak érzékelik a történelmet, melyben az ember lényegében a nyelv, a retorika, illet-

ve a rituális szerepjátszás által létezik (például *A barbárokra várva, Egy kisázsiai községben*). E költemények kifejezőereje az ilyen rituális (nyelvi) szituációk (például egy köszöntő beszéd elkészítése, a hatalomátadás ceremóniája, egy-egy csata kimenetelének latolgatása, egy-egy sírvers megszövegezése) közvetlen megjeleníthetőségéből fakad. A Kavafisz-szövegeken belül érzékelhető nyelvi keveredés (a görög regiszterek sajátosságából kifolyólag) folyamatos történetiségbe kényszeríti a leghétköznapibb megnyilvánulásokat is.

Az idézet, a szöveg lelet-szerűsége vagy dokumentumjellege az intertextualitás

számtalan változatát hozza létre. Kavafisz gyakorta nem tesz mást, mint költőileg föltár néhány antik szöveghelyet: az *Akhilleusz lovai* című költemény például nem más, mint egy Homérosz-hely kiemelése

Fordította: Déri Balázs,
Papp Árpád, Somlyó György,
Vas István
Kalligram Kiadó
Budapest, 2006
334 oldal, 2500 Ft

az eposzi áramból és felragyogtatása a líra keretei között. Olykor egy-egy történetírói passzus anekdotizálódik (például *Nero háttárideje*, *Alexandriai királyok*, *Julianus és az antiochiaiak*), s válik csattanóval ellátott, sosem patetizálódó példázattá. Kivált az episztolák és epítáfiumok esetében fordul elő olyan eset is, amikor maga a vers válik dokumentummá vagy történelmi „ténynyé”.

Külön regisztert alkotnak Kavafisz erotikus vagy szerelmes versei, melyeknek a hazai irodalom nem túl sok figyelmet szentelt. E költeményekben szintűgy érvényesülnek a történetmesélés lírai szabályai, az erotikus Alexandria a történelmi Alexandria metaforikus párjává válik, maga a test és a testi élvezet is történeti dimenziót nyer. Az erotika is inkább csak retrospektív vagy lehetséges erotika lesz, sose konkrét aktus. Az emlékezés, mely már a görög szavak kiválasztása során is eklektikus módon vezet el egy-egy mítoszhoz és korhoz, úgy uralja Kavafisz idejét, hogy minden jelenidejűséget kiszorít belőle. Gregory Jusdanis, aki Kavafisz költészetében a szövegszerveződés, az erotika és a történelem egymást átjáró erőit kutatta, találóan mutatott rá, hogy Kavafisz erotikus költészete, mely a fiatal férfitest bűvöletében fogant és allegorizálódott, lényegileg a Foucault által leírt, úgynevezett taxi-effektus szabályai szerint működik: a testiség csak a szerelmes távozásakor vagy távollétében ruházódik fel azzal a szerelmi vággyal, mely az aktus valós vagy elgondolt megismétlésére irányul. Az írás maga is így ölt corpust, az emlékezetben visszajátszott testként vetül papírra a vers maga: a szó és a gyönyör közt szoros és szabályokkal rendelkező összefüggésrendszer bontakozik ki.

*

Az *Alexandria örök* című új Kavafisz-kötet, mindamelllett, hogy a költő valamennyi kanonikus versét tartalmazza, és a korai, a kiadatlan és megtagadott, illetve befejezetlen versek közül is bőséggel válogat, a

Kavafisz-kérdést is újra felveti, mely Kavafisz lehetséges magyar hangjaira fókuszál. Kavafiszról a hazai irodalomban elsősorban olyan kifejezések szerepelnek, mint „szárazság”, „objektivitás”, „szenvtelenség”, „nyelvi és formai pusztaság”. Mindamelllett verseinek magyar hangja a korai magyarítások tekintetében mégis sokszorta inkább klasszikus értelemben véve nyugatos, például Füst Milán-i.

Kétségtelen, hogy noha a fordítástörténetileg is méltán kanonizált Somlyó György, illetve Vas István nevével fémjelzett kitűnő magyarítások a korabeli magyar versnyelvhez viszonyítva szikárabbak és kevésbé metaforikusak, a képi univerzum burjánzását pedig féken tartják, mai szemmel mégis több ponton dekoratívabbnak tűnhetnek a forrásnyelvi szövegeknel. Amit a jeles író és tanár, Dimitrisz Hadzisz, aki 1963-tól magyarországi emigrációjában múlhatatlan érdemeket szerzett az újjörög költészet és így Kavafisz megismertetése terén is, még kifejezetten antipoétikusnak tartott, homálytalannak és racionalistának, az mára a költészet anyanyelvévé vált, sőt, mondhatni, még poétikusnak is számít ahhoz képest, amit ma antipoétikusnak vélünk. Summa summarum: az új Kavafisz-kötetben két egymással radikálisan szembeesegülő műfordítói gyakorlat érvényesül, s mindkettő kitűnően megteremti a maga Kavafiszát. A Somlyó–Vas-féle módszer szépségeiről, rekonstruktív hajlamairól, bámulatosan hajlékony és érzékeny nyelvi leleményeiről nem szükséges itt bővebben értekezni, hiszen a két fordító érdeme elévülhetetlen. Túlságosan is előíró, és minduntalan a nyugatos örökség artisztikumára hivatkozó műfordítás-szemléletünkben viszont Déri Balázs módszere szokatlannak számít: még Kavafisz foghatatlan, de erőteljesen érvényesülő, kötött zeneiségű költeményeit is prózaversben tolmácsolja, miközben a forma primátusáról a szöveg értelmi és mindenekelőtt retorikai rekonstruálására helyezi a hangsúlyt. Vagyis az antipoétikus beszédmódnak nagyjából azokat az

aspektusait hozza játékba, melyeket ma tartunk annak. Gördülékeny, kortárs versnyelv az eredmény, a dekorativitás mintegy meztelenre csupaszítja a gondolatot, s ezáltal élesebbé teszi Kavafisz szövegeit. Rekonstrukció ez is: de ez a szerkezetrekonstrukcióra irányul, a szó elhelyezésének kultikusságát hangsúlyozza, s így nem a holisztikus költemény újratemtésének költői heroizmusát hirdeti, hanem a szó kimondásába és elhelyezésébe vetett hitet. E premisszákból kiindulva a szöveget a szándékolt monotonitás vagy a magyar stilisztikai beidegződések ellenében is vállalt filológiai pontosság uralja.

Természetesen ez a módszer is kétségeket tud ébreszteni, kivált az olyan versek tolmácsolásakor, mint a *Nem eladó* című. A költemény egy ékszerésről szól, aki képtelen megválni bámulatosra sikeredett remekeitől, pánccs szekrényben tárolja vala-mennyit, a vevőinek csak a silányabb termékeket kínálja. A görög szöveg létrehozása már maga ékszerészet, kétségtelen, hogy Kavafisz e versében mintegy a vers genealógiáját is adja: ahogy a legszébb ékszer készül, úgy készül a vers is, úgy ragyognak fel a jambikus lüktetésű sorok végén a bravúrosabbnál bravúrosabb rímek, például: *me táxi – metáxi, sztin fizsi – tha t'afizsi* stb. Ráadásul ezek egyike a magyar irodalomban szinte teljességgel ismeretlen rímtípust képvisel: a *krinoi* és a *krinei* szavak összecsengetéséről van szó, melyek újgörög ejtés szerint hangzásban azonosak (*kríni*), de írásban eltérőek. A magyar fordítás rímtelen és jambustalan, viszont hatványozottabban köznyelvi, retorikailag és szó-architektúráilag félelmetesen pontos, s így az is sejthető, ha ismerjük az eredeti szöveget, hogy Kavafisz mely szavakat rímeltette össze: „Becsomagolja őket gonddal, szép sorjában / drága, zöld selyembe. / Rubin-rózsák, gyöngy-liliomok, / ametiszt-ibolyák. Az ő ízlése szerint valók”. Déri eljárása már csak azért is szimpatikus, mert okos beismerésekkel jár: a magyar műfordító (és nyelv) sem képes mindenre, ezért választani kényszer-

rül, s e választás nézőpontját igyekszik világossá is tenni.

Déri Balázs, a kötet tulajdonképpeni gazdája lenyűgöző filológiai munkával a legújabb szakirodalom és szövegkiadások alapján rekonstruálta a költemények sorrendiségét, a kötetkompozíciót, illetve minden eddiginél pontosabb és bővebb jegyzetapparátussal látta el Kavafisz szövegeit. Ez a kiterjedt kommentárrá növekvő apparátus (279–333.) számos korrekciót is tartalmaz a korábbiak viszonylatában, de még nemzetközi mércével mérve is unikálissá teszi a kiadást.

Fontos hozadék továbbá, hogy Déri megkérdőjelezte a korábbi magyar kiadások gazdájának, Dimitrisz Hadzisznak azt a megállapítását, mely szerint a megtagadott, kiadatlan vagy korai Kavafisz-versek már lényegileg nem gazdagítják új színekkel a Kavafisz-képet. Ha nem is robban be radikálisan új regiszter, az mindenesetre evidenssé vált, hogy nagy vers jó pár akadt e szövegkorpuszban is, mind a narratív-anekdotalizáló, mind pedig (főként!) az erotikus térfélen. *A tengeri csata*, a *Tacitus császár halála*, az *Athanasziosz*, a *Julianus a misztériumokban* vagy a *Poszeidóniaiak* című költemények egyszerre örökítik tovább az eddig is ismert Kavafisz-esszenciát, s különösen e két utóbbi szöveg kívánczik a kanonizált versek legjobbjai közé.

A Déri által először lefordított erotikus versek elsősorban a témavariációk gazdagsága miatt érdemelnek figyelmet: a birtokbavételtől a platóni, idealista szemlélődésig kiterjeszkedő skálának kivált az eleje gazdagodik. A nyelvhasználat talán explicitebb, mint korábban (a kódok feloldódnak), és a precíz elhallgatásalakzatok is szórványosabbak, az ego pedig talán kiemeltebb szerepet kap, mint eddig (*Az alkohol lehetett, Fél óra, A bekötött váll, 1903 szeptembere, Szerelem hallatán, Így*). A *Második Odiüsszeia* című versben pedig olyasmit ismerhet meg a magyar olvasó, ami az *Ithaka* című korszakos jelentőségű vers újabb olvasatait hívja elő: a Dantéban reinkarnálódó eposzi alaptörténet („De jaj, /

Homérosz nélkül, hexameterek nélkül”) az írás odüsszeiájává alakítja a költői tevékenységet, s így költészetesztétikai olvasatot is kölcsönöz az egy életen át tartó utazásba zárt életigenlésnek.

A történetmesélő, historikus vagy erotikus versek univerzumában egyaránt jól működő szabadvers-technika még hatványozottabban rajzolja elénk azt a magyar Kavafiszt, akiben a metaforikus költészet-

eszmény leépítőjét, a barokkos vagy szecessziós dekorativitás, a Kosztisz Palamasz és köre nevével fémjelezhető népies zeneiség ellenpólusát láttuk meg. Déri fordításai fölvetik azt a kérdést is, vajon nem volt-e túl nyugatos a mi Kavafisz-képünk, holott Kavafisz épphogy a „nyugatos eszmény” ellenében dolgozott. Már csak azért is hálásak lehetünk neki, hogy jelenleg már legalább két magyar Kavafisz létezik.

TEJET PRÉDIKÁLOK ÉS TEJET ISZOM

Sz. Koncz István beszélgetése

Az egykori MiZo Rt., vagy ha úgy jobban tetszik, az egykori Baranyatej egykori pécsi üzemének oldalában szerényen húzódik meg egy önálló, kocika alakú épülettömb: a Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet Pécsi Részlege. A környezet minden része a múlttól szól itt immár. A valaha zsúfolt parkolóban gyerekek gördeszkáznak – nem kéne ezeknek iskolában lenniük? –, a szebb napokat látott márkabolt leragasztott üvegtáblái mögött pár benn rekedt légy zizeg. Az üresen álló üzemből jószerével semmilyen zaj nem szűrődik ki. Míntha csak a víz csöpögne, valahol, egészen hátul. A természetéből adódóan minden enyészetet túlélő portásfülkéből Micimackó ront elem. Úgy fest, a csekély értelmű medvebocs fején rövidre beretválták a szőrt, és megbízták: szerezzen érvényt Malacka „Tilos az Á” feliratú táblájának. Nézelődés befejezve.

Az utcafronti épületben, a soroltakkal ellentétben, évtizedek óta minden a jövőről szól. Itt dolgozik ugyanis Doktor Milky, avagy Mr. Tej, ahogyan a Tejgazdasági Kísérleti Intézet kutatási igazgatóhelyettesét, Szakály Sándor professzort a szakmában, a háta mögött emlegetik. Jószerével fölmérhetetlen, hányféle világszabadalom, új technológia, kísérleti termék került át munkájának köszönhetően, innen, a laboratórium falai közül a gyártásba, közzvetve tehát az asztalunkra. Elég talán az egykori Party vajkrémet említenem, vagy a „csodva kefir”, amely a közelmúltban szinte fölrobbantotta a tejtermékek hazai piacát.

A tudományos munka vezetője, Szakály Sándor Iharosberényben született, 1937. május 22-én. A mezőgazdasági technikumot Baranyaszentlőrincen végezte. 1959-ben, Gödöllőn diplomázott, az ottani Agrártudományi Egyetem Állattudományi Karán, mezőgazdasági mérnökként. Még abban az évben folytatta tanulmányait ugyanott, s lett tejipari szakmérnök 1960-ban. Tessék megkapaszkodni! 1963-ban, vagyis negyvenhárom éve kapott egyetemi doktori oklevelet, 1987 óta pedig (jó Isten, annak is már majd’ húsz éve!) címzetes egyetemi tanár. 1995-től – habilitációját követően – kinevezett egyetemi tanár. Kandidátusi értekezését 1973-ban védte meg, ezzel máig Magyarország legfiatalabb sikeresen kandidáló tudósa. 1968-tól tanít Gödöllőn, a hetvenes évek közepétől pedig Kaposváron és Mosonmagyaróváron is. Ez utóbbi helyen, valamint Szegeden ő irányítja a tejipari szakmérnök-képzést. Szegeden az egyetem tizenegy díszpolgárának egyike. A tejiparban negyvenhét éve dolgozik, gyakorlatilag ugyanazon a munkahelyen. Végzés után ugyanis Pécsre került, s lett idővel a megyei Tejtermék Ellenőrző Állomás vezetője. 1970-ben alapították a Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet Pécsi Részlegét, azóta azt irányítja. Az intézetben termékek és technológiák fejlesztését végezte, és végzi, fő területe azonban a táplálkozástudomány. A szó szoros értelmében megszámlálhatatlan publikációt jegyez, és ami nagyon érdekes: a szakkikkek, tudományos írások mellett legalább félezer népszerű, ismeretterjesztő írásnak is szerzője vagy társszerzője. Amellett, hogy egyetemi tankönyvei és szakkiadványai jelentek meg, szerkeszti a *Tejgazdaság* című angol-magyar nyelvű folyóiratot, szerkesztőbizottsági tagja az *Állattenyésztés és Takarmányozás*, az *Új Diéta*, valamint az *Élelmiszer – Táplálkozás – Marketing* című tudományos lapoknak. Ő írta, illetve szerkesztette 2000-ben a *Tejgazdaságtan* című tan- és szakkönyvet, amely az egyetlen ilyen jellegű magyar nyelvű felsőfokú szakkönyv. A beszélgetésre készülve megpróbáltam számba venni, vajon hány

tudományos társaság munkájában vesz részt? Harmincnál hagytam abba. De hogy konkrétumokkal is szolgáljak: tagja például az MTA Állattenyésztési és Takarmánytani Bizottságának, valamint ma is aktív az MTA Élelmiszertudományi Komplex Bizottságában. A szakmai világszövetség több mint százéves történetében ő volt az egyetlen kelet- vagy közép-európai alelnök. Dolgozott a Végrehajtó Bizottságban is, és immár huszonhét éve képviseli a szervezetben a magyar érdekeket. Nem mellesleg: a hazai Tejipari Szabványosítási Bizottság (mai nevén: Tejipari Műszaki Bizottság) elnöke.

Felesége Krassóy Eszter. Két fia van, Zoltán negyvenegy, Miklós éppen negyvenesztendő. Zoltán egyébként kolléga: a Kaposvári Egyetemen tanszékvezető, ráadásul az említett *Tejgazdaság* című folyóiratban a marketingrovat társszerkesztője.

Olyan nehezen találunk időpontot, hogy megfordul a fejemben: a professzor talán nem is akarja ezt a beszélgetést. Végül, amikor mégis leülünk az intézet emeleti tárgyalójában, rácáfol a feltételezésemre. Kedvesen, kifejezetten barátságosan fogad. Az interjúval kapcsolatos aggodalmaimra valami olyasmit válaszol, hogy korábban izgatta, ha írtak róla. Ma már jószerevével mindegy. Ezzel együtt az asztalon *Jelenkorok* hevernek, a Tudósportrék korábbi beszélgetéseivel.

Szakály Sándor: – Tudja, milyen érdekes, mielőtt jött, épp azon gondolkodtam, hogy mit meséljek a gyerekkoromról? Aztán nagyon gyorsan elfutottak a gondolataim, és majd-hogynem dühbe gurultam. Annak idején ugyanis ezernyolcszáz szarvasmarha volt a szülőfalumban, Iharosberényben. Ma egyetlen egy sincs. Volt háromszázötven pár ló. Ma egy-két csellengő lovat, ha látni. A sertésen, baromfin kívül jószerevével megszűnt az állattartás.

Sz. Koncz István: – *Rendszeresen hazajár?*

– Igen, mert még a miénk a családi fészek, a hozzá tartozó földdel, szőlőhegyi területtel, lakható épülettel satöbbi. De a szüleim régen meghaltak. A bátyám gondozta nyugdíjasként a telkeket, de az utóbbi időben egyre kevésbé megy a dolog. El kéne adni most már. Ám nem kell a föld senkinek. Ingyen sem. Kihalt minden. A szőlőhegyi épületek egy része összedőlt, más része üresen áll. Meggyőződésem szerint ez a magyar vidék nagy tragédiája. A politika, pártállástól függetlenül állítom, elsősorban a jobboldali politika, Torgyán miniszter, de az Antall-kormány is az elmúlt másfél évtized alatt úgy bontotta le a korábbi mezőgazdaságot és élelmiszeripart, hogy korszerűtlen szerkezetek és ellentétes érdekű tulajdonviszonyok jöttek létre. A termelés a magyarok kezében van, az értékesítés viszont multinacionális cégek birtokába került. Nem is kell magyarázni az érdekellentétet. Az ipar olcsón akarja megvenni azt az alapanyagot, amit az előállító minél drágábban szeretne eladni. Ha egy kézben összpontosulna minden, akkor a termelő nem vonulna az utakra traktorokkal, saját maga ellen.

– *Mi lehetne ma a megoldás?*

– Vissza kéne szerezni az élelmiszeripart. A kérdés persze az: mégis ki vásárolja vissza? Akinek lehetősége adódik, és megteheti, hogy ebbe az ágazatba pénzt fektet, megvette például a MiZo Rt.-t meg a Sole-t. És? Megtette, amit a multinacionális cégek eddig még sehol sem mertek: néhány hónap elteltével bezárta Magyarország legjobb, legstabilabb tejipari vállalatát. Most nem a MiZo pár éves vergődéséről beszélek, természetesen, hanem az azt megelőző negyven esztendőről. Pedig nagyon drukoltunk Csányi úrnak, hogy eredményes legyen. Mit várjunk akkor, ha egy magyar ember egyik napról a másikra megszüntet egy ezerhétszáz, de még a hanyatló időszakában is nyolcszáz embert foglalkoztató céget, egy nemzetközileg jegyzett sajtógyártási központot? Úgy látszik, az sem perspektíva, ha a gyártókapacitások magyarok kezébe kerülnek...

– *Elég sötét kép ez így, első hallásra.*

– Nyomott hangulatban vagyok. Majdnem fél évszázada dolgozom a tejiparban, ráadásul többé-kevésbé ugyanazon a helyen. Akad, aki könnyebben túlteszi magát a gon-

dokon. Nekem egy kicsit nehezebben megy. E tekintetben buzog bennem a magyarságtudat. Nem bocskaiiban akarok bevonulni a parlamentbe, nem a külső jegyek jelentik számomra a magyarságot, hanem a tennivalók.

– Nem lehet, hogy azért is sajnálja a MiZo elvesztését, mert gyakorlóterep volt? A kutatómunkában mennyire hátráltatja, hogy a céget lesöpörték a föld színéről?

– Egyáltalán nem hátráltat. Tudnia kell, hogy állami intézmény vagyunk, a volt Baranyatej pedig a privatizációval másfél évtizeddel ezelőtt kikerült az állam fennhatósága alól. Emiatt aztán inkább olyan volt a kapcsolatunk, mint a szomszédoké, akik hol jobb, hol rosszabb viszonyban vannak egymással. Egyszerűen az iparágrol felelősen gondolkodó kutató szomorúsága az enyém.

– Ha már a privatizációt szóba hozta, meg kell kérdeznem: mi a valóságalapja annak a pletykának, hogy az intézet a kilencvenes évek elején majdnem átadólístára került?

– Ez nem is pletyka. Az Antall-kormány idején az ÁPV Rt.-hez soroltak át minket. Szerencsére azonban ott nem tudták, mit kezdjenek egy kilencvenes évi intézménnyel. A tudomány, úgy látszik, nehezen magánosítható. Így megmaradtunk, sőt a Horn-kabinet 1995-ben sorszársainkkal együtt visszaemelt bennünket az állami kutatóintézetek közé, a szakminisztérium fennhatósága alá. Épp csak pénzt nem rendelt a feladatainkhoz. Sőt, tovább megyek: azóta sem kapunk egy fillért sem. Úgyhogy ebben a pillanatban is egy önfelfinanszírozó állami kutatóintézetben ülünk. Amely mellesleg tevékenységének negyedében-harmadában kötelezően ellátandó állami feladatokat végez, anélkül, még egyszer hangsúlyozom, hogy bármiféle dotációt kapna.

– Hogy lehet ez?

– Nem is tudom másképp jellemezni: ez skizofrén állapot.

– Egyáltalán, miből élnek?

– Korábban abból éltünk, hogy a kutatási eredményeinket hasznosítottuk, szabadalmaztattuk az általunk fölfedezett új termékeket, eljárásokat, és azokat sorra eladtuk. A szabadalmi védettség azonban húsz év elteltével lejár. Bár a multinacionális cégek nem mondták fel a hasznosítási szerződéseket, az újakat már nem velünk, hanem részben az anyaországbeli kutatóintézetekkel kötötték meg, részben pedig feladták a korábbi termékeket, fejlesztési irányokat. Igyekszünk tehát helyzetbe hozni a magyar cégeket, már persze közülük is azokat, akik igényt tartanak a munkánkra.

– Mekkora a kiesés?

– A vajkrémből például hatvan-hetvenmillió forint jött be egy évben, ami majdhogyan elég volt a Pécsi Részleg fenntartására. Az elmaradó összegek pótlására erősítettük a szolgáltatási területet. Ugye, az iparági minősítő intézetek megszűntek, mi pedig akkreditált laborjainkkal beléptünk a helyükbe. Tehát ha ma megvásárol például egy magyar vagy akár osztrák Milky Way- vagy Mars-szeletet, azt kivétel nélkül az intézetünk minősíti, Mosonmagyaróváron. Színvonalas vizsgálatokat végzünk, legalább százötven intézménynek, cégnek. Ez, az ugyancsak nálunk folyó magyarországi nyerstejminősítéssel együtt, jelentős pénzt termel. Milliárdos nagyságrendű tevékenységről van szó. Tessék arra gondolni, hogy évi hetven-nyolcvanezer tejmintát minősítünk, különböző faktorokra. E munka központja Budapesten van. Mindezek mellett elindult a saját termelés. Pontosabban ez nem egészen új dolog, mert tejsav-baktérium szintenyészeteket, úgynevezett kultúrákat már korábban is gyártottunk, forgalmaztunk. Ezek tejtermékek előállítására használhatók, például sajt, kefir, túró, joghurt készítésére szolgálnak. De eddig nem látott újdonságot jelentenek az étrend-kiegészítők.

– Hogy kerültek a képbe?

– Tudományos kutatások sokasága szerint a vastagbél flórájának megkülönböztetett szerepe van egészségünk megőrzésében. Ugyanakkor míg a káros csíracsoporthoz eléggé ellenálló, a hasznosak meglehetősen érzékenyek a külső behatásokra. A bélflóra összeté-

telét az egyoldalú táplálkozás, a vegyszerrel szennyezett élelmiszer, az alkoholfogyasztás, a dohányzás, a stressz, a fertőzés, az antibiotikus kezelés és még sorolhatnám, fölborítja. Mindez végső soron a hasznos bélflóra visszaszorulásához vezet. Az egyensúly helyreállításához probiotikumokat kell bevinnünk a szervezetünkbe.

– Ezek mik?

– Probiotikumoknak, összefoglaló néven, a humánbarát bélbaktériumokat nevezzük. Na, most! Az úgynevezett prebiotikumok a probiotikumok kizárólagos, természetes táplálékai. Ezek együttesen, szinergizmusban föllelhetők a kutatóintézetünk által kifejlesztett „csodakefirben” és „csodajoghurtban”, és belekerülnek az itt gyártott étrend-kiegészítő termékekbe is. Élettani hatásuk sokféle, általánosságban elmondható, hogy rendkívül kedvező. Attól függően, hogy mely korosztálynak, csecsemőknek, gyerekeknek vagy felnőtteknek készülnek, illetve milyen szerepük van, általános egészségmegőrző vagy például antibiotikum-terápia utáni, regeneráló, többféle kiszerezésben és formában kerülhetnek asztalunkra.

– *A beszélgetés egy korábbi pontján, a jobb megértés érdekében néhány szakkönyvet, tudományos cikket kaptam öntől. A könyvek egyike bő terjedelemben foglalkozik az anyatej szerepével. Kérem, tegye meg, hogy lehetőség szerint leegyszerűsítve összefoglalja a gondolatmenetet!*

– Az anyatejben lévő tejcukor negyven százaléka speciális szénhidrát, mely prebiotikumnak tekinthető. Minden elragadtatás nélkül állíthatom, hogy csodaszer. A szervezetünk nem tudja emészteni. Eljut tehát a vastagbélbe, és ott csak a hasznos csírcsoportok táplálékául szolgál. Az anyatejen nevelkedett csecsemők épp emiatt fejlődnek harmonikusabban, mint tápszeren tartott kortársaik, jobb lesz az ellenálló képességük, kevesebben lesznek közülük allergiások és így tovább. Az egyik termék olyan csecsemőknek készül, akik valamilyen ok miatt nem juthatnak anyatejhez.

Ugyancsak az anyákhoz, a nőkhoz kapcsolódó hír, hogy a pécsi Szülészeti- és Nőgyógyászati Klinikával együttműködve kikísérleteztünk még egy készítményt. A közeli hónapokban kerül piacra. Hüvelyfertőzések megelőzésére, visszaszorításra szolgál majd. Nem az eddig ismert gyakorlatot követi, tehát nem helyi, lokális alkalmazásra való, hanem ugyancsak szájon át vehető be. Tudniillik kísérleteink azt igazolták, hogy ezen a módon a hüvelyflóra egészsége is fenntartható. Talán nem túlzás azt mondanom, hogy ennek a jelentőségét még csak fölbecsülni sem lehet.

– *Ugyancsak az öntől kapott könyvek egyikében olvastam, hogy az említett táplálékkiegészítők mellett az egyetlen tejeredetű kalciumtabletta is a kutatóintézet fejlesztése.*

– A kalcium manapság slágertéma. Mari néni is tudja, hogy a csont- és fogegészség szempontjából valami miatt nagyon fontos. Ennél többet nemigen tud, de ne bántuk őt emiatt, mert a szakemberek zöme sem rendelkezik sokkal mélyebb ismeretekkel. Pedig a kalcium szerepe meghatározó például a magas vérnyomás csökkentésében, a vastagbélrák kivédésében, és – a közhiedelemmel ellentétben – a vesekő kialakulásának megelőzésében. Alapvető fontosságú a szervezetben fülhalmozott zsír mennyiségének csökkentésében, magyarul a testsúlymenedzselésben is. A legújabb kutatások szerint pedig a kalcium jótékonyan felelős az inzulinrezisztencia csökkentéséért, vagyis a II. típusú cukorbetegség enyhítéséért.

– *Az utolsó mondathoz kérek egy kis magyarázatot.*

– Tudjuk, hogy a cukorbetegség igen jelentős tömegeket érint immár. Magyarországon különösen magas az arány, a lakosság mintegy hat százaléka szenved ebben a népbetegségben. Két alapvető típust különböztetünk meg. A betegek egyik csoportjánál nincs inzulintermelés. Ilyenkor a szervezetet csak injekciók segítségével lehet egyensúlyban tartani. A betegek másik, döntő, kilencvyszázalékos arányban lévő hányadánál van inzulintermelés, csak – kicsit szimplán fogalmazva – a zsírsejtek nem engedik érvényesülni. Vagyis rezisztencia áll fenn vagy alakul ki. Mindez egy furcsa folyamat eredménye. Ke-

vés kalciumbevitel mellett a zsírszöveten belül, elégséges bevitel esetén viszont a sejtek közötti állományban több a kalcium. Márpedig az utóbbi a normális működés alapfeltétele, ez biztosítja az inzulin működését.

– *A felismerés fontosságát nem vitatva megjegyzem, hogy rengeteg kalciumtartalmú készítményt lehetni föl a gyógyszertárakban.*

– Igen ám, de divatos szóval élve azt kell mondanom, hogy jószerével mindegyik gagyi! A pécsi Humán Táplálkozástudományi és Dietikai Főiskolai Intézetben Figler Mária professzor asszonnyal, illetve az 1. számú Belklinikán Mózsik Gyula professzorral sikerült jó egy évtizede igazolnunk, hogy szervesen vegyületekből az elemek gyakorlatilag nem szívódnak föl. Nézzen szét alaposabban a patikákban! A készítmények zömében kalcium-karbonátot, vagyis mészkövet talál, ami élelmiszerminőségben különként százötven forintért megkapható. Szépen csomagolva ugyanez az anyag több tízezerért lel a vőre. Ez nagyon jó bolt, csak nem túl etikus. Kísérleteinkkel abba az irányba indultunk, hogy kivonjuk az össz-ásványi anyagot a tejből, vagyis végül pirula formájában hozzájussunk az úgynevezett tejminerálhoz. Az a tejeredetű kalciumtabletta tehát, amelyről a könyvben olvasott, épp e kutatómunka eredménye. A szerves vegyületek biztosítják a folszívódást, a vivőanyagok, adjuvánsok pedig a beépülést.

– *Hol a helye, mi a szerepe az önök által kifejlesztett kalciumos sajtoknak?*

– A mindennapi táplálkozás fontos elemei lehetnek, ugyanis a Földön föllelhető élelmiszerek közül ezek tartalmazzák a legtöbb bioaktív kalciumot. Egyelőre nincs még csak hasonló termék sem a piacon. Azt hiszem, általánosan ismert, hogy az ömlesztett sajt sajtból készül. Kockasajtnak hívjuk, noha kevés van köze ehhez a mértani formához. Arányaiban jelentős, ugyanis a fogyasztás majdnem egyharmadát teszi ki. Anélkül, hogy mélyebben elemeznénk a folyamatot, annyit érdemes tudni, hogy az alapanyagot ledarálják, hengerekkel lesimítözzák satöbbi, és foszfátvegyületekben gazdag ömlesztőst adnak hozzá, amitől a sajtészta meghatározott hőmérsékleten folyékonyvá válik. Melegen letöltik, és ahogy kihűl, gállé alakul át. A végtermékben viszont jelentős lesz a foszfor túlsúlya a kalciumhoz képest. Ami pedig élettanilag nem szerencsés. A kérdést ez esetben úgy tettük föl, hogy lehet-e ömlesztteni ömlesztős nélkül? Kutatásaink során kiderült, hogy lehet, mégpedig növényi hidrokolloidokkal, tehát természetes anyagokkal. Az eljárás még olcsóbb is, mint a hagyományos, és a termék íze, állománya jószerével változatlan. Komoly reklámot nem kapott, pedig egy cikkely ebből a sajtból a szervezet napi kalciumigényének közel harmadát fedezi. Talán úgy háromszáz–ötszáz tonnát gyártanak belőle évente. Pedig nagyobb sikerre érdemes – mondom én, nyilván nem egészen elfogulatlanul.

– *Ön mit fogyaszt a sorolt termékek közül?*

– Higgyc el, tejet prédikálok, és tejet is iszom.

– *Csak az érdekesség kedvéért kérdezem: ez gyerekkorától így volt?*

– Hogyne, bár sokszor eléggé szűkösnek bizonyult a családi költségvetés. Rádiót venni, újságot járni például nem futotta a szüleimnek. Ezzel együtt jószágot mindig tartottunk, éhezni nem kellett. Az első igazi gondok az elemi iskola elvégzése után jelentkeztek az életemben, mégpedig furcsa módon amiatt, mert kitűnő tanuló voltam. Iharosberényből elvileg Somogyországba kellett volna járnom mezőgazdasági technikumba vagy gimnáziumba. Igen ám, de a bejáró gyerekek délutánja a ház körüli munkákkal telt. A szüleim egyszerű, hat elemi végzett, de igen bölcs emberek voltak. Azt hiszem, nem akarták, hogy a kibontakozni látszó tehetség elhervadjon az ekeszarván. Így kerültem Szentlőrincre. Nagyon fegyelmezett iskola volt, komoly múlttal. Kitűnő tanulóként azokban az években, a technikum befejezésekor nem is kellett egyetemi felvételi vizsgát tennem.

– *Mikor volt mindez?*

– 1954-ben. A Műegyetemre, az Állatorvosi Karra és Gödöllőre jelentkeztem. Áldom a

jó sorsomat, hogy végül Gödöllőre kerültem, az Állattudományi Karra. Egyfelől nagyon jó tudományos műhely volt, másfelől mindvégig diákszállón laktam. Nem szeretek sorban menni, de az, hogy alkalmazkodnom kellett az ottani rendhez, kifejezetten jót tett nekem.

– *Az életrajzából az olvasható ki: úgy jött el Gödöllőről, hogy nem jött el. Merthogy azonnal megkezdődtek a szakmérnöki tanulmányai.*

– Hamar volt, tényleg, de 1959-től rövid ideig már dolgoztam a Tomka Gábor professzor vezette pécsi tejminősítő intézetben. Nagyszerű tudományos műhely volt, a tízfős társaságból kettő foglalkozott minősítéssel, nyolcan viszont kutatásokkal bíbelődtünk.

– *Hogy került épp ide?*

– A szakdolgozatomat tejgazdaság-tudományból írtam. A pályámat ugyanis mikrobiológusként kezdtem. Mondom, Pécsen nagyon jól éreztem magam, de akkor indult a tejgazdasági szakmérnök-képző, ahová, még abban az esztendőben, a három év kötelező gyakorlat hiányában is fölvettek. Ma már elképzelhetetlen: nappali tagozatra jártunk, úgy, hogy közben teljes fizetést kaptunk. Sosem volt annyi pénzem... 1963-ban védtem meg a doktori disszertációm. 1970-ben azután megalakult a kísérleti intézet. Akkoriban már inkább technológus-kutatóként dolgoztam, semmint mikrobiológusként. Végül, úgy a hetvenes évek legvégén belekóstoltam a táplálkozástudományba, és ezzel a metamorfózisom véget is ért. Tudniillik most már lassan harminc éve ezzel foglalkozom behatóbban.

– *Tudja, hogy a háta mögött Doktor Milkynek nevezik?*

– Nem tudtam, hogy ez máig megy, de a név eredetét sejttem. A nyolcvanas évek közepétől volt egy néhány éves tudományos együttműködésünk a Miskolci Likőrgyárral. Ennek egy közkeletű, máig forgalmazott termék lett a végeredménye, egy rendkívül kellemes, lágy ízű tejlikőr. Ami abban az időben tényleg világszerte az újdonság erejével hatott. Természetesen a termékfejlesztés itt zajlott. Amikor elkészültünk, egy barátom javaslatára lett a likőr neve a Doktor Milky, és megsúgták: rám gondolt, amikor a keresztapáságot elvállalta. Amúgy a szűk baráti körben Sajtos Donnak hívnak...

– *A Pécsi Tudományegyetem dietetikai fakultásán, Szegeden, Mosonmagyaróváron és Kaposváron tanít, sőt, hallom, Gödöllőn is foglalkoztatják. Tudom, hogy a közeljövőben a szakmai világszövetség kongresszusára, Sanghajba készül. Rengeteget dolgozik, utazik tehát. Mire marad mindezek mellett ideje?*

– A hét vége, ha csak lehet, a pihenésé. Szombatonként piacokra járok, a kispiacra először, de a nagypiacra is, a vasárnap pedig nem múlhat el anélkül, hogy ott ne lennék a pécsi vásárban. Ezeken a helyeken regenerálódok.

– *A vásárban mi után kutat?*

– Mindig abban reménykedem, hátha találok még egyet-kettőt a háromezer darabos tejesüveg-gyűjteményemhez. Rendkívül sokféle palackom van Tokiótól New Yorkig, Izlandtól a Dél-Afrikai Köztársaságig, az arab országoktól a fóti uradalomig. Ezek mellett gyűjtöm tejes múltunk emlékeit. Van például kézi kisköpülöm cserépből, ami komoly ritkaságnak számít, és így tovább. Valamilyen módon mindig érdekelt, hogy megőrizsem a múltat. A minap például Komlóra mentem ki este, mert fölfigyeltem egy hirdetésre. Más kérdés, hogy potyára kocsikáztam... A beszélgetés elején említett szülői házhoz két hektár telek tartozik. Minekutána helyben nem lehet kaszást kapni, nyaranta egy hétig kaszálunk a bátyámmal. Mert még tudunk, és azt hisszük, még bírunk is. Persze, utóbbi csak részben igaz már, majd' belegebedünk. Ezzel együtt talán jót is tesz.

Tudja, az idei névnapomra az unokáimtól kaptam néhány rajzot. A nagyobbikén mintha egy tejes bögre lett volna kivehető. Ám nem bögre volt, hanem egy korsó, amelyik köztudomásúan addig jár a kútra, amíg el nem törik. Először nem értettem, de lassanként kiderült, hogy a rajz arról szól, hogy most már kevesebbet kellene dolgoznom. Hogy vigyáznom kellene magamra. De most mondja meg, hogy kell azt csinálni?

„Jász Attila, »egy magányos sétáló / aki éppúgy lehetne ő vagy én«, »hosszú menetelésre« hív bennünket. Ha elfogadjuk a meghívást (ha elolvassuk a könyvét) vele együtt tünődhetünk, kételkedhetünk, reménykedhetünk, s önismeretünkben akkor is előbbre jutunk, ha a költészet (a filozófia) nagy kérdéseire sohase találjuk meg, csak keressük a választ.”

Bertók László

„Kiss Judit Ágnes, miközben szerepekbe bújna, olyan leplezetlenül és vakmerően költő, ahogy manapság régen nem divat. Verseiben heves és személyes érzelmek lobognak, akár keserű a hangja, akár dévaj, vagy ábrándosan fátyolos. Akár légiesen emelkedett a beszéde, akár keresetlenül nyers, sőt urambocsá obszcén. »S mikor rájön, a szerepben ki van, / magával ütközik frontálisan.«”

Váradny Szabolcs

„Egymást követik a robbantások, állandósul a robaj, a csörgés, csikorgás, száll a por, a dízelfüst, csörömpölve vágatnak a falusi utcákon a megrakott teherautók, repednek a házfalak, laposra vasalják az elgázolt kutyákat, macskákat a kerekek. És mélyül, tágul, hízik a szörnyű lyuk, és dőlnek tovább a fák, meghal az élet az erdőn, elmenekülnek belőle a vadak, madarak, bogarak, és kő kövön nem marad, és így megy ez egészen addig, míg el nem fogy a hegy... Isten veled, Darnó, Isten veled, Magyarország.”

„Gordon Agáta regényeiben különös nevű és különös alkatú nők birkóznak az egymásnak okozott szenvedéssel és az egymásra vonatkozó szenvedéllyel. Olyanok mint az antik hősnők, valamennyien elbuknak, de végzetük és veszteségük életnagyságúnál nagyobbra növeszti alakjukat. Gordon Agáta a költészetből jön, rebbenékeny nyelven ír, prózája nyers, titokzatos, vad és csaknem ismeretlen érzelmi tájakra viszi magával az olvasót.”

Nádas Péter

A szlovén író kisregénye a boldog békeidőbe, a Monarchia éveinek Ljubljánjába visz el bennünket, az 1895-ös nagy földrengést megelőző napokba, és egy sajátos szerelmi háromszög kialakulását meséli el. Vajon milyen esélye nyílik a három embernek újra rendeznie az életét? Milyen lehetőségek nyílnak előttük, amikor nemcsak fizikailag készül romba dőlni az őket körülvevő világ? Kajetan Kovič, a szlovén irodalom élő klasszikusa ebben a művében a sors kiszámíthatatlan, váratlan fordulatait vizsgálja szereplői életében, miközben lenyűgöző magabiztossággal festi meg a korabeli Monarchia határvidékének színes panorámáját.